4577

Кюстендилъ — печатница „Изгрѣвъ“, 1902 година.

ПРѢЖИВѢНО

първи рѣчи.

1900—1902 г.

На Василъ, София и Елисавета
... кога порастнатъ.

ОТЪ СѢЩИЯ АВТОРЪ:

Вѫтрѣшенъ врагъ (Новелла) — 1897 г.

Херолдъ на бѫдещето (Първи пѣсни) — 1898 „

Хайдути (Петь-актна драматическа поема) — 1899 „

Лирически албумъ (Стихове) — 1900 „

На моя роденъ край (Лирическа поема) — 1901 „

Обѣтована земя (в-никъ 1 бр.) — 1901 „

Иванъ Димитровъ.

[НАРОДНА БИБЛИОТЕКА]

ПРѢЖИВѢНО

ПЪРВИ РѢЧИ.

... Trop de jeunesse et trop de vieillesse empêchent l'ésprit: trop et trop peu de nourriture troublent ses actions; trop et trop peu d'instruction l'abetissent.

Pascal (Pensées).

КЮСТЕНДИЛЪ
Печатница „Изгрѣвъ"
1902.

Съдържание:

I. **Освобождението на България**, — рѣчь — държана на 19 февруарий, 1900 г., въ гр. Ловечъ.

II. **Правото на роба и нашѣ длъжности** — рѣчь — държана прѣзъ м. юний, 1900 год., въ Кюстендилъ, Дупница, Радомиръ и въ нѣкои села на Кюстендилски окржгъ.

III. **Впечатления отъ Братската земя** — сказка — държана въ Кюстендилското читалище „Братство", прѣзъ м. сентемврий, и въ салона „Славянска бесѣда" на 2 декември, 1901 год, въ София

IV. **Десетьтѣ щастливци** — панагерика — държана на 9 декемврий, 1901 г., прѣдъ паметника на Васила Левски, по случай демонстрацията въ столицата за избѣсенитѣ и избититѣ въ Одринъ десеть души революционери.

V. **Св. св. Кирилъ и Методий** — слово — държано въ гр. Тулча (Добруджа) на 11 май, 1902 г.

VI. **Прѣдъ изгрѣвъ слънце** — рѣчь — държана а н20 сентемврий, 1902 год. въ салона на циркъ-театърь „България", въ столицата.

VII. **Положението на българитѣ въ Добруджа** — рѣчь — държана на 27 сентемврий, 1902 г., на площада „Позитано" въ столицата — прѣдъ едно трихилядно интелигентно множество.

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ.

(РѢЧЬ).

Деветнадесетий февруарий! . . .

И като произнасямъ тази дата, граждане, азъ чувствувамъ, като че ли ми минава прѣзъ цѣлото тѣло единъ съживителенъ, електриченъ токъ.

Като си помисля, какво сме били ние прѣди тази дата и какво станахме, какъ робство на свобода се обърна, какъ тогазъ лицето на Европа се измѣни, какво стана на Балкански Полуостровъ, да — азъ се разтрепервамъ — при това дивно и славно зрѣлище. Единъ мъртавъ, почти загиналъ народъ става отъ гроба, както Лазаръ при Христовата дума „стани“, отърсва пеленитѣ на робията и мѫкитѣ, за да понесе своя кръстъ, да заживѣе свой собственъ животъ, животъ воленъ и свободенъ.

Да, граждане, въ тоя знаменитъ за насъ день картата на Европа се измѣни!

Тъй както се дѣте ражда, се роди наново и българския родъ: прѣди 19 февруарий, при всичкитѣ много кръвнини, убийства и кланета, нашия народъ не бѣ народъ, а рая, и нѣмаше България, а—турски вилаети. И сто, изведнажъ, надъ развалинитѣ отъ 1876—77 г. се съзида новата основа за бѫдещето на единъ нѣкога славенъ народъ.

Наистина: що бѣхме ние тогазъ и що сме ние сега? — Народъ поробенъ става народъ свободенъ; даде се правото на 7—8 милионенъ народъ самъ да върви мжжки по пжтя на цивилизацията и прогреса. Вампиръть, който ни душеше, сега го нѣма: ние дишаме и волно, и свободно.

А какъ стана всичко туй, какъ стана този великъ прѣвратъ на Балкански полуостровъ?

Питайте деньть 19 февруарий, 1878 г.!

Питайте Дунава, питайте Свищовъ, Русчукъ и Плѣвенъ; питайте Стара-планина и Шипка; питайте най-сетнѣ — при Босфора — Санъ-Стефано! . . .

Издавенитѣ човѣшки тѣла въ Дунава, хилядитѣ убити изъ долинитѣ и планинитѣ на България, по Шипка и Балкана, както и онуй Санъ-Стефано, дѣто се увѣнча труда и спечелената битва, дѣто триумфътъ бѣ възнагражденъ, — ни разказватъ за тая велика и юнашка епопея . . . Да, всички тия нѣми паметници, съотечественици мои, въ този день — 19 февруарий — отварятъ уста и ни заговорватъ, намъ — на цѣлия български народъ, и навсждѣ, кждѣто българско сърце тупти, така: „Братя! ние измрѣхме, та вие да добрувате и живѣете, вие — нашето потомство; но помнете и не забравяйте, че много крьви се пролѣха за днешната ви свобода, много жертви погинаха; затова, пазете я като зеницата на очитѣ си!“ . . .

Чуете ли? — Това говорятъ жертвитѣ на изкупената свобода; това ни говорятъ и Шипка, и Балкана, и Дунава, и всичкитѣ долини на България. —

Паметенъ и славенъ день!

На защо сме се събрали днесъ. —

Събрали сме се да отдадемъ заслужената почитъ къмъ падналитѣ борци, да имъ се поклонимъ, да си спомнимъ за тѣхъ, а, отъ друга страна, да си възобновимъ миналото, та да се окуражимъ, ако сме се отчаяли, да се стрѣснемъ, ако сме се забравили, да се ободримъ, ако сме унили и клюмнали, па да потеглимъ съ по-усилени крачки, съ юнашки, мжжественъ ходъ напрѣдъ.

Защото, наистина, въ цивилизацията, като културенъ народъ, ние сме останали много назадъ. Причината е знайна: тя е петь-вѣковното турско робство! Туй вѣковно тегло уби въ насъ много енергия и млади сили, много добродѣтели, а зароди въ насъ много пороци. И ние (право е!), макаръ и да сме калени, още не сме се освободили отъ робския духъ: ние се освободихме външно, а си осганахме роби духовни, роби вжтрѣшно... Я погледнете съ по-зорко око на родината, о българе! Погледнете, съотечественици, и кажете: какво виждате? — Порокътъ пуща дълбоки корени въ сърцата на младежьта, въ недрата на народа.

А всичко туй ще трѣбва да се изкорени, додѣ е врѣме!

Деньтъ 19 февруарий нека е деня, въ който ние ще си даваме отчетъ за изминалата се година политическа; нека ний погледнемъ, каква крачка напрѣдъ сме отишли и какво ни прѣдстои.

Защото това ни се налага, ако ние не искаме да ни сполѣти ново нѣкое бѣдствие народно, изневидѣно дошло. . . .

И ей защо сме се събрали днесъ: — за да размѣнимъ нѣколко мисли върху миналото, настоящето и бждещето ни, и да видимъ, що сме били и какво трѣбва ние да бждемъ.

Но . . . що виждамъ!? — Дѣ е цѣлия градъ при този тържественъ день, дѣ сж всичкитѣ граждане?

На работа!? —

Хубава работа! . . .

Тъй ли ние цѣнимъ откупената съ рѣка-кървь свобода; тъй ли ние славимъ и тачимъ най-славния день на нова България?

Горко ни!

И сто — виждамъ азъ погледитѣ на половина милионъ загинали юнаци, строги, вгренчени, — да се чудятъ, да скърбятъ и да се гнѣватъ, каго гледатъ, какъ ние, на които тѣ даруваха свободата, сме официални и хладнокръвни въ днешния день, 19 февруарий.

А никоя по-славна и по-забѣлѣжителна дата за насъ, българитѣ! —

19 февруарий и 11 май! — това сѫ двѣ народни тържества, които ние, както сме започнали, ще обърнемъ на фарсъ, но които трѣбва да празднуваме безъ никаква принудителность и официалность, а така, както прилича на единъ признателенъ, надѣжденъ, пъленъ съ вѣра въ бѫдещето си новоосвободенъ народъ.

Питамъ: дѣ е тукъ народътъ, дѣ? Така ли равнодушно той трѣбва да прѣкара този днешенъ день деньтъ на възкресението и избавлението си?

Ахъ, братя! Ще кажа: ние сме били недостойници и недоносци, па нека ми простятъ всички български светии, като Ботевъ, Левски, Каравеловъ и др.

Такава борба, такива мѫки, такива и толкози теглила, и защо?

За да дойде 19 февруарий, а послѣ да не знаемъ, каква голѣма важность има той за насъ, каква сила и какво велико значение за бѫдещитѣ поколения. А що ни говори, прѣдставя и показва миналото, ние всички го знаемъ, но като че ли го забравихме. Пъкъ то не трѣбва да се забрави никога! Не, не трѣбва да се забрави онуй тежко и грозно изпитание народно, ония петь столѣтия на срамъ и български позоръ: защото туй ще е забрава, а самозабравата е унилие гробно, а унилостьта е смърть, по-страшна и по-лоша отъ обикновената. Самозабравата е, въ едно и сѫщо врѣме, и унилие, и апатия, и смърть, нѣщо като продължително самоубийство. Ето защо е необходимо нужно колко се може по-тържественото отпразнуване на днешния день, 19 февруарий — освобождението на България!

Що казахъ? — Освобождението на България!!

Наистина, то е било нѣщо грандиозно и велико, нѣщо като възкръсването на другъ единъ Христосъ!...

Но, граждане, — като си спомня този часъ, какво стана послѣ въ Берлинъ; като си помисля, колко е тежко прѣминаването изведнажъ отъ свобода въ роб-

ство. мене ме ужасъ обзема. Че.. подиръ петь мѣсеца отъ днешния день, прѣзъ 1878 г., най-хубавата часть отъ общата ни бащиния, Македония сега турска робиня, слѣдъ като бѣ поне за мигъ свободна, слѣдъ нейната кжса радость, наново бѣ захвърлена на произвола на сждбата; слѣдъ онуй опиянение отъ радость, казвамъ, слѣдъ това ликуване всенародно, — българския народъ бѣ гръмнатъ като отъ молния съ вѣстьта за разпокъсването му на нѣколко части. Слѣдъ тоя апогей на веселие и радость, които бѣха обзели духоветѣ, наста унивие. Защо? — Защото (вий го знаете): Македония бѣ хвърлена изново въ краката и поктетѣ на палача: Добруджа подарена на Ромжния, като компенсация; три окржзи съ десеть града дадени на сърбитѣ: а Тракия оставена между небето и земята за да ѝ дошелъ ума, щомъ като знаеше толкози да се бунтува и падишаха миренъ не остави. . . .

Никога до днеска и нийдѣ никой другъ народъ не е прѣживѣлъ този бързъ прѣходъ отъ робство въ свобода и отъ свобода въ робство. Това го знае найдобрѣ клетия и многострадаленъ македонецъ; той знае, що значи за минутка да отдъхнешъ, слѣдъ прѣсилени теглила, слѣдъ петстотинъ-годишенъ черъ животъ, и послѣ — пакъ да бждешъ тласнатъ въ бездната на страданията; но и да смисляшъ, че този отдихъ не би билъ минутенъ, а ще продължеше съ години, съ вѣкове. . . .

Ето кое е най-трогателното —Това прилича досущъ на ранното появяване на кокичето въ ранна пролѣть, което, при единъ свѣтълъ февруарски день, когато още слабото слънчице грѣй, покаже своята бѣла главица и заяви за дълговѣченъ животъ: но—утрѣшния день мразъ падналъ и ранното това кокиче, посърнало и клюмнало, умира, изчезва. . . Не тъй ли бѣше съ Македонския народъ: не тъй ли вѣрваха отъдиенци на 19 февруарий 1878 г.? О, зла сждба! . . . Изве, пакъ, пакъ теглила и черни мжки!

Но не, не! Македонския народъ не е умрѣлъ Напротивъ: той тепърва се възражда и ... повдига, както

теменужка изъ подъ снѣга, буйна и горда глава, докатъ избухне по всичката страна волкана на бунта и революцията! — Защото и днешния день му дава сила и куражъ, защото той не го е забравилъ още, а го помни, като сънь — отдавна, прѣди 22 години сънуванъ . . .

Виждате ли, каква е важностьта на днешния день и празднуването му; разбирате ли, братя мои, що значи: 19 февруарий? — Това! — Че въ този день не единъ човѣкъ, а цѣли 8 милиона мжченици възкръснаха отъ мръвтвило, че въ този день ние бидохме освободени и за мигъ обединени. . . . А ние ли, които изпитахме робство и знаемь, що значи иго, не ще знаемъ да цѣнимъ свободата си, не ще я бранимъ до гробъ, не ще тачимъ наметьта на загиналитѣ за тази скжпа свобода борци, които създадоха тази славна наша дата, 19 февруарий, сирѣчь — Санъ-Стефанска България? . . .

Ала не отъ шовинизъмъ азъ изговорихъ съ такъвъ ентузиазъмъ тия послѣдни думи, а защото искамъ — Македония да е страна свободна и честита: защото, наистина, кой не би прѣдпочелъ първото, вмѣсто робството и теглото?

Да, Македония свободна!... Страната, която роди Кирила и Методия, която ни възроди и освободи духовно прѣди 1000 години, заслужва и трѣбва да бжде изтръгната отъ ржцѣтѣ на тирана! — Денътъ наближава и свободата й ще блѣсне, както въ този день прѣди години, и за Македония, надъ тия хубави гори и долини. А този день не е далечъ и, тогава, горкò вамъ, душители народни, горкò вамъ, убийци и злодѣйци: възкресението на роба настжпва, възкресението на Македонския народъ! Ще гръмнатъ поля и долове, ще скнатъ върхове и долини и ще пронесатъ сладкия звукъ на свободата. . .

А освобождението на Македония ще бжде ново и второ освобождение на цѣлия Балкански полуостровъ, общо възраждане на всичкитѣ Балкански народи. . . . Македония, сега разкъсвана отъ пропаганди, тогава ще бжде гнѣздото на независимитѣ и свободни умове по

цѣлия полуостровъ, както е сега Швейцария за цѣла Европа; Македония, по срѣдата на българе, сърби, гърци и албанци, ще прострѣ ржцѣ тогава къмъ тѣхъ, за да ги обедини въ единъ Балкански съюзъ, който е въ състояние само да ни спаси, насъ, младитѣ и малки Балкански народи, отъ хищници, които раздухватъ враждата помежду ни, които сѣятъ сѣмето на раздора, които иматъ тайни и явни агенти по цѣлия полуостровъ, и които подготвятъ осжществлението на тѣхната адска цѣль — прѣзаробването на Балканигѣ.

Да, господа! Освобождението на Македония води подирѣ си истинската избава и на народитѣ на Балкански полуостровъ: защото, вмѣсто въпроси, като източния и македонския, ще изпъкне въпроса за Балканска Федерация! — И като говоря това, азъ се чувствувамъ възроденъ: наистина, освобождението на Балканигѣ! ... Та не тая ли вражда ни зароби прѣди 500 год: та не този ли вѣковенъ раздоръ остави насъ да гниемъ въ гробъ цѣли петь вѣка? — Ахъ, братя! Кой ще отрече този фактъ, че всички ний, народи Балкански, сме били и сме играчка на раздоръ, умрази и вражди?

Ала има хора, и това сж шовиниститѣ, това сж тиранитѣ, това сж агентитѣ на тия тирани, които ще поискатъ да възразятъ. Не, казвамъ азъ, не — хиляди пжти не! Защото ние виждаме тѣхнитѣ мерзки дѣла, какъ се пръска подло злато по пропаганди, какъ единъ великъ убиецъ, обкржженъ отъ пигмеи и злодѣи, самъ подкрѣпя тия пропаганди, раздухва раздора и враждата, сѣе умрази (но що ли ще пожъне?), за да може още да царува при Босфора. — Ще дойде день (и той не е далечъ), та ще млъкнатъ тѣхнитѣ нечестиви уста, та ще видятъ тѣ плода на своитѣ неуспѣхи.... Ха!— И тогази нищо не ще ги побере, ако посмѣятъ да се скриятъ, освѣнъ — раззиналата се задъ тѣхъ и прѣдъ тѣхъ земя . . .

Истината си е истина, лъжа — лъжата!

Но като съзнаваме нашия недостатъкъ, то ние трѣбва и да го изкоренимъ, ако не желаемъ да бѫдемъ

отново жертва на други „цивилизовани“ варвари. Този нашъ общъ недостатъкъ е неслогата.

А като е това така, що ни прѣдстои да вършимъ?

Прѣдстои ни: да сѣемъ единство въ противовѣсъ на раздора; да се обичаме и да проповѣдваме братство, вмѣсто злоба и сжби.

Прочее: вие, майки и бащи, учете вашитѣ рожби, вашитѣ дѣца, — че *единството* е спасението на нашия родъ; вие, сестри и братя, — вашитѣ братчета и сестрички, че *единството* е спасението на нашия народъ: вие, учители,—вашитѣ ученици; вие, граждане,—вашитѣ съграждане, — че *единството* е спасението на нашия народъ. . . . А каквото посѣемъ, таквозъ и ще жънемъ! — А такива народни празднини, като 19 февруарий, сж най-доброто спомагало и срѣдство за развиването единството въ единъ народъ, а братството и дружбата — помежду два и повече народи. Защото, всѣкой народъ желае доброто на съсѣда си, както желае и своето, и тъй както самъ той копнѣе за честити, свѣтли дни, желае ги и на другитѣ народи.

И защото, граждане, свободата и щастието сж заразителни, както скръбьта и плачътъ, както радостьта и любовьта! . . .

Правото на роба и нашитѣ длъжности.

(РѢЧЬ).

I.

Господи, Господа!

Отъ запомнени врѣмена дори до днесъ верѣдъ човѣшкитѣ общества, верѣдъ народитѣ сжществува една вѣчна борба помежду робството и свободата, между тъмнината или мрака и свѣтлината или просвѣщението, между тиранията и правото. Тази борба и днесъ продължава, а и утрѣ ще продължи, защото, тъй както дѣтето постоянно расте по душа и тѣло, и, споредъ това растене, послѣдователно, понѣкога съ скокове, растатъ желанията и претенциитѣ му,—така е и съ сдно общество, и съ единъ народъ. Ведно съ своето събуждане и културно развитие, всѣкой народъ и всѣко общество претендиратъ и декларират за по-голѣми права. Тая вѣчна борба между тия три противоположности е безкрайна, безконечна: тя е нѣщо като буйната рѣка, която въ течението си срѣща спънки подмоли, канари, ала сѣ пакъ си върви съ бързина къмъ морето, къмъ необятния океанъ. Тая борба свършва понѣвга въ полза на реакцията, на робството, на мрака

и тиранията, но повечето пжти увѣнчава съ успѣхъ свободата, свѣтлината, правото.

Азъ вѣрвамъ въ възтържествуването на тия три богини, тъй както вѣрвамъ въ моя Богъ. И ако говорящия сега не вѣрваше твърдо и жарко въ туй тържество на правдата, той нѣмаше днесъ да излѣзе прѣдъ васъ, за да ви декларира, за да ви говори за нѣкакво право на роба. Тая крѣпка вѣра въ бжденето, вѣрата му въ триумфа на правото и свободата го заставиха да вземе думата и той ви моли да го изслушате, па сетнѣ сждѣте, дали е билъ правъ или не. Но, ако дойдете да признаете онова, което той ще каже, вие сте длъжни тогава да му дадете всичкото съдѣйствие, което би заслужилъ; да му дадеге и дѣла, т. е. помощьта ви, която ще изисква (не като частно лице, което нѣма това право, а като делегатъ и пратеникъ на Македо. Върх. Комитетъ), изпълнение длъжноститѣ ви, които ще ви напомни.

II.

Да бждешъ боленъ и свободенъ, да бждешъ просвѣтенъ и самъ свой собственъ господарь — това е твое право. Двата други принципи ние ще считаме като съставни части на третия върховенъ принципъ — правото. Правото, което значи да разполагашъ съ своитѣ сждбини, да се устройвашъ по своя воля и да не търпишъ чуждата, която значи тиранията, сирѣчь — робството, мрака, варварството, вандалщина, непосилѣнъ трудъ, чийто потъ е само вашъ и чийто плодъ е чуждъ. — Избирайте едно изпомежду имъ: правото ли, което се казва животъ, което значи да живѣешъ, или тиранията, която се казва още смърть (истинското й име), което значи да мрешъ? — А ние знаемъ, колко е милъ живота, даже и когато сме много зло видѣли, и знаемъ, колко е отвратителна, грозна и нежелана смъртьта. Кому се не желае да живѣе? — Отъ тукъ естествено прѣдпочитане на правото прѣдъ робството, мрака и тиранията: отъ тукъ оня антагонизъмъ между тия два смъртни, нивга непримирими

врагове — живота и смъртьта, робството и свободата, нощьта и деньть, тъмнината и видѣлината, което, общо казано, е борба между грубата сила и правото.

А тая борба и раздробление, тия каранци помежду имъ свръшватъ всѣкога съ катастрофи: мятежъ, бунтъ, възстания, възстания всеобщи, повсемѣстни, назовани революции. Никога въ никакъвъ случай историята не знае други нѣкои изходи на тази страшна и продължителна борба, ту скрита, глуха и подземна, ту явна и открита, — освѣнъ катастрофитѣ. Защо? — Защото тъй сж създадени инатъ хората, че никой не отстжпва. Тиранията, мрачна и горда, се бори на смърть или животъ съ правото и свободата. Тѣ пъкъ не отстжпватъ. И не ще отстжпятъ дотогава, докогато маситѣ народни, обхванати като отъ бурна стихия отъ своето съзнание и вѣра въ себе си, се втурнатъ да разрушаватъ, да сгромолясватъ, да пробиватъ язове, прѣгради, та най-подиръ да възтържествуватъ съ знамето въ ржка, на което е написано туй страшно слово, страшно за тиранитѣ и мжчителитѣ, а мило и упоително-сладко за тълпитѣ и народитѣ мжченици: — правото на роба, на терзания, на гладния, на гонения, затваряния, бития, стрѣляния, живъ-изгаряния робъ-мжченикъ.

Тиранията и произволътъ не отстжпватъ, ала правото е още по-неотстжпчиво. — Като знае, че има на своя страна истината, свободата и свѣтлината, правото е смѣло, дръзко, рѣшително и непобѣдимо. Слѣдъ като наелектризира и въодушеви тълпитѣ и народа, то слѣдъ това побѣждава, триумфира. И слѣдъ разрушението се започва граденето, съзижданото основата за свѣтло бждеще. Туй нѣщо е досущъ прилично на изгрѣва на слънцето, и вие сте го наблюдавали: блѣсне най-напрѣдъ единъ лжчъ, послѣ втори, трети, послѣ снопове лжчи се промъкватъ прѣзъ сутриннитѣ мъгли и полумракъ, додѣ се появи цѣло-цѣленичко слънцето, тоя съживитель на природата и человѣка.

Слънцето — това е правото, правото е едно

слънце, правото — това е самото слънце, това е самия човѣшки животъ: помнѣте това, о граждане! —

Нѣма по-мило отъ свободата, нѣма по-мило отъ правото свободенъ да живѣешъ, нѣма! — Нищо нѣма по-разумно отъ правдата, нищо по-желано отъ наука и просвѣта! —

Погледнете на божия миръ: и най-малката животинка, и мравката дори имала право свободно да живѣе, да си строи жилища, да събира храна — зимнина. Погледнете пчелицата, пеперудитѣ; ами птицитѣ, ами даже дивитѣ звѣрове! Всички тия иматъ по-голѣма свобода и по-голѣми права отколкото раба-человѣкъ, отколкото човѣка-мѫченикъ. Защо? — Богъ е умно наредилъ свѣта, а ние го изпортихме, изопачихме.

Госпожи, Господа,

Само онзи, що знай, какво е безправность; който е изпиталъ тирания и произволъ; който знае, що е право ще знае и да го цѣни. А ние всички това сме изпитали и знаемъ, затова трѣбва да се стрѣмимъ къмъ правото, затова потърсихме свободата, за туй пожелахме и искаме сега свѣтлина, наука, просвѣщение и равноправность.

А колко трудна мисия има то и каква тежка борба му прѣдстои винаги на това безсмъртно право на роба, на народа, което отъ роба прави гражданинъ, отъ нещастника — человѣкъ? Прѣгърнали веднажъ това общочеловѣческо, всенародно право, съ него въодушевени, ние виждаме толкова народи освободени отъ хомотъ, волни, свободни, независими, самостоятелни господари на себе си, сами ржководители на бѫдещето и сѫдбинитѣ си. Ние виждаме: Франция и Италия свободни, Холандия, Белгия, Гърция, Сърбия, Ромѫния, България — свободни политически, които знаятъ що имъ прѣдстои, за да се освободятъ и икономически, които вѣрватъ въ своето ясно, лучезарно бѫдуще.

Царетѣ и тиранитѣ, тия самозвани опекунти на народитѣ, до скоро горди, неотстжпчиви, анархисти и бунтовници отгорѣ, съзнаватъ вече своето безсилие прѣдъ волята и правото на народитѣ, когото считаха и считатъ още за непълнолѣтенъ, та си мислѣха да го управяватъ и тъпчатъ вѣчно, вѣчно да го грабятъ и изсмукватъ, като дойно стадо.

Ала народътъ самъ заяви мощно прѣзъ 1792 г., прѣзъ 1830, 1848—50 г., въобще — въ началото на XIX-й вѣкъ съ цѣла верига отъ революции, увѣнчани съ успѣхъ; заяви имъ сжщо така и прѣзъ 1876 г. по Балканитѣ, прѣзъ 1895 г. въ Пиринъ-планина, че той е вечъ назрѣлъ, че не желае никакви опекунти. И така ний виждаме нѣкогашния турски робъ, българинътъ, сѐ съ помощьта на това неотемлимо право на народа, днеска политически свободенъ.

III.

Обаче, има единъ народъ, славенъ по своето минало, отъ когото ни дѣлятъ само тия Осоговски планини, още безправенъ, още въ робия, още потиснатъ да влачи най-позорното, най-отвратителното, най-грозното отъ всички ига и хамоти, игото на турчина-варварина, на тоя тигъръ съ фесъ, — и тоя народъ е македонския. Нѣмаше нужда да ви го споменувамъ: вие сами се досѣщахте.

Каква ирония на сждбата! Страната, която даде просвѣтата навредъ, дѣто се чуе славянска рѣчь; страната, която пръсна свѣтлина по цѣлия славянски миръ, която роди Солунскитѣ братя и братя Миладинови, и Китанчева, тая страна, казвамъ, и още да бжде въ робство, съ прѣвитъ подъ турско-арнаутски ятаганъ вратъ; тоя изворъ на свѣтлина сега — окървавенъ, замърленъ, буренясалъ, прѣизпълненъ съ кокали и черепи. — Потрѣсающа картина! — Цѣлъ единъ народъ въ най-страшни мжки и теглила, които и ние сме изпитали, та можемъ си ги прѣдстави,—въ най-долни, най-низки робски унижения, — и днесъ още, слѣдъ като

с заявилъ свѣщенитѣ свои права, прѣкарва черенъ животъ. . . .

Вие помните бунтовническитѣ години: 1879, 81, 83 и 95; тѣ бѣха години на пробуждане народно, на деклариране народното право македонско; тѣ бѣха протестъ противъ тиранитѣ и апелъ къмъ народитѣ, особено къмъ братския български народъ, къмъ насъ.

Съграждане мои, тия години бѣха и единъ експериментъ за по-нататъшни дѣйствия. — Тогази грубата сила надви, но пакъ не побѣди. Не побѣди, защото — да побѣдишъ значи окончателно да унищожишъ противника си, да го стиснешъ и смажешъ, та вече никога да не стане. Македонския робъ нито е смазанъ, нито е унищоженъ, защото не е побѣденъ; той е само врѣменно надвитъ, защото още вѣрва въ себе си и въ свойта бждщина, и въ правотата на своето дѣло, въ своето право. Не, правото свѣщено и непобѣдимо, е непобѣдено! Отъ тамъ това наново възраждане, това по-гордо вѣрване въ себе си и въ силитѣ си.

Казахъ: тогази робътъ протестира, апелира; и той очакваше, всички ние, свободнитѣ българе, вкусили горчивинитѣ и видѣли ужасиитѣ на робството, да му се притечемъ на помощь и да се присъединимъ къмъ неговия апелъ и протестъ. Що сторихме тогази ние? — Почти нищо. Защо? — Дали ние бѣхме забравили грозното минало или бѣхме за това безсилни, дали ние не съзнавахме, що значеше тоя зовъ на нашия македонски братъ? — Защо ние нищо не сторихме? — Ние съзнахме, въ сщность, всичката важность на положението, както и дългътъ ни, отговорностьта ни къмъ страдающитѣ братя, но мълчахме и не помогнахме, а и сега пакъ нѣмѣемъ, като стари привикнали роби, като хора безучастни къмъ теглото братско, като хора самозабравили се и изгубили съзнание на дългъ къмъ блйжния, къмъ брата, къмъ измжчвания страждущъ братъ. Кой ще ни стрѣсне? — Една нова Виница, единъ вторъ Батакъ или же една втора Армения, една по-безчеловѣчна касапница? — Да! А историята ще се дивй послѣ, какъ е било възможно, щото да се не

прѣдвили македонския сѣчъ, слѣдъ арменскитѣ кланета и катастрофи, и ако се е прѣдвиждалъ, защо не е нищо сторено, за да се прѣдизбѣгнѣше или поне намалѣше съ всичкитѣ срѣдства, съ които разполагаме, съ нашата помощь, тъй като на тия еднокръвни братя ние сме длъжни много; ще река даже: ние сме имъ длъжни за всичко, което имаме днесъ.

Защото, ако не бѣ писменостьта, дадена намъ отъ македонци, ние щѣхме днесъ да се броимъ за гърци или турци, погълнати, прѣтопени и забравени.

„Българе!“ казва македонецътъ: „азъ ви дадохъ азбука, това всемощно оржжие за самоотбрана, това срѣдство на борбата за сжществуване, но въ замѣна вие пъкъ сте длъжни да ми дадете менѣ нужното, необходимото за борба противъ вразитѣ, да ми дадете помощьта си; тя е оржжието, то сж вашитѣ пушки и топове, вашитѣ бомби, припаси, барути, вашитѣ арсенали — въ замѣна на това, което съмъ ви вече далъ“ . . .

Приятель се въ нуждата познава, казва българската поговорка. Е добрѣ! Като е тъй, защо ние, българитѣ, които сме нѣщо повече отъ приятели, ние, братята на роба, до вчера сами роби, не му се притекохме на помощь, не му спомогнахме поне сега, и не му дадемъ това, което иска той, всрѣдъ нуждата си, въ теглото си, всрѣдъ неговия тежъкъ и горъкъ животъ, търсѣйки спасение? А дѣ е неговото спасение? — Въ революцията, която е негово право! Правото на роба е още свободата. . . .

„Дайте ми свободата“, вика той: „дайте ми правото ми да живѣя, както си азъ желая; да се управямъ, както си азъ искамъ; да си нареждамъ закони, каквито азъ намирамъ за добри; дайте ми моето свято право да се развивамъ въ миръ и спокойствие — по пжтя на цивилизацията и прогреса; дайте ми свободата, казва: азъ заслужвамъ правдини, заслужвамъ моето си право, и азъ не ви моля за него, а ви го изисквамъ настоятелно; а ако ми го не дадете вие, Боже помози и — моитѣ мишци!“. . . .

Така се породи конфликта между роба въ Македония и султана. Какъ той ще се уравни, какъ ще се свърши? — Тоя конфликтъ между правото на македонци и на тиранията, на жестокосърдието, на кръвника Абдулъ-Хамидъ свършва съ възстания, ще доизкара съ революцията свещенна, повсемѣстна.

Правото казва: „Ще ми дадешъ неприкосновеность на жилищата и личностьта, свобода на волята и мисъльта, свобода на печата, на разисквания и събранията, свободни черкви, училища и религиозни убѣждения, гласоподаване всеобщо и свободно, свободна конкуренция и търговия, свободно и сигурно пжтуване навредъ изъ родината. свободно и безпристрастно правосждие, свобода на съвѣстьта“. . . .

Тиранията, сирѣчь—гробището; мракътъ, сирѣчь-ножътъ, ятаганътъ отговарять:—смърть за тебе, право, смърть; смърть на тебе, робе! ти всегдашни нашъ смутителю и нашъ непримиримъ враже: никаква свобода нѣма да ти дадемъ да видишъ, защото не желаемъ да ти дадемъ! . . .

Ала народитѣ, безъ свободата, сж като человѣцитѣ безъ въздухъ. Отнѣмешъ ли човѣку възможностьта да диша, той ще почне да гине, да мрѣ: отнѣмешъ ли народу свободата, и той започва лека-полека да чезне, да се губи, да умира до тогава, до когато дойде деньтъ на неговото възкресение. . .

— А този день за нашия братъ е утрѣ!

Ще бждемъ ли ние сѐ тъй зрители, както отъ 23 години насамъ, или ще изпълнимъ длъжноститѣ си достойно, както трѣбва? — Ето въпроса, на който ние сега ще трѣбва да си отговоримъ.

IV.

Съграждане мои,

Въ името на тоя свещенъ принципъ—правото, въ името на роба, въ името на вашия патриотизъмъ и гражданство, питамъ ви: изпълнихме ли ние дългътъ

си къмъ македонската робиня; вие, кюстендилци, изпълнихте ли го, като българе, като братя, като ближни, като граждане, прѣизпълнени отъ человѣколюбие, проникнати отъ съзнанието на длъжность къмъ страждущитѣ ни братя? — Не! Не сме си изпълнили нито на йота длъжностьта. Дали мислимъ ние, че това ни мълчание и незаинтересованостьта къмъ участьта на роба ще останатъ безнаказани? Ахъ, тоя нашъ западенъ български край! Кога ще докаже, ще оправдае правото на своето свободно сѫществуване? — Прѣди освобождението що за роля е игралъ той? — Срамъ ме е, червя се да говоря. . . А и подиръ освобождението ни, което (нека си признаемъ) добихме на готово и незаслужено, защото нито една жертва не бѣхме дали, никаква полза не бѣхме на дѣлото принесли, защото всички сме били поплювковци, да! поплювковци, които сѫ знаели само да раждатъ покорна рая. . . слѣдъ това освобождение, казвамъ, що сторихме поне тогава, за да оправдаемъ спечелената безъ жертви, безъ трудъ, безъ мѫка, пуснатата като че ли отъ небето наша свобода?—Поне сега, каква роля играемъ, достойна за насъ, свободни хора, волни граждани, съ пълно съзнание на обязаноститѣ си?—Турнете ржка на сърдцето си, съграждане, и кажете си откровено, право, като прѣдъ съвѣстьта ви, прѣдъ която лъжа не може: що извършихме ние отъ туй, което ни се диктуваше и диктува отъ нашитѣ и братски интереси? Азъ отговарямъ: нищо, нищо! Но ако има нѣкой да докаже противното, нека стане и възрази. . . А сега, когато има мълчание навредъ измежду слушателитѣ ми, дългъ ми е да ви кажа истината въ очи, като ви напомня длъжноститѣ ви: дългъ ми е да заговоря на съвѣстьта ви, възбудена, възмутена и готова вече заедно всички ни да осѫди.

Историята ще се чуди, какъ е било възможно това повторно робство отъ цѣли 23 години, слѣдъ като надъ Македонскитѣ поля, рѣки, гори и долини бѣше блѣсналь лучътъ на свободата, въ год. 1878, когато бѣ сключенъ Санъ-Стефанския миръ! Но —

причината на това е явна; тя е нашата, българската индиферентность и подла апатия! Тя е онова срамно равнодушие къмъ най-жизненитѣ наши интереси! Ако ние още отъ 1878 г., тази славна дата, но и скръбна за македонския робъ, ако бѣхме се ние организирали навредъ въ България и Македония въ тайни и явни революционни комитети, ако всички бѣхме съзнали добрѣ длъжноститѣ си, ако бѣхме всички добрѣ проникнати отъ национално съзнание и гордость и работѣхме, то нѣмаше да дочакаме нещастната 95 година и още по-нещастнитѣ Виница и Куманово: нѣмаше хубавата тази страна, Македония, да е още и днесъ турска робиня, а щѣхме да видимъ мечтата си — свободна Македония — сега вече свършенъ фактъ, освободителното македонско дѣло — дѣло свършено.

Но, за жалость, въ тия изтекли 23 години ние нищо положително не сме направили. — Постояннитѣ брѣтвения за „злощастна“ Македония, за нашата „сестра-робиня“, за „клетитѣ“ македонци, за „бѣдния“ нашъ край и пр. — всички тия нищо не помагатъ: това сж пусти вече, изтъркани и безъ значение думи. „Дѣла и жертви сж нужни!“ викаше унгарския поетъ Шандьоръ Петйофи на своитѣ сънародници; дѣла, дѣла и жертви искатъ отъ насъ тия „бѣдни и клети“ роби, тази „злочеста“ Македония, а не отъ толкози години повтарянитѣ дандании! Дѣла и жертви се изискватъ отъ насъ, толкозъ повече, че гр. Кюстендилъ и изобщо Кюстендилскиятъ окржгъ е наводненъ отъ македонци и, може да се каже, съставлява етнографична часть отъ Македония. Но не послѣ, подобно Фарисея, да говоримъ: „Македонио, азъ се погрижихъ за тебе, азъ страдахъ за тебе, азъ помагахъ, а не като тия и ония (т. е. митаритѣ)“. . . Ехъ, ще дойде день, когато и ти, Македонио, ще бждешъ свободна и честита, когато ще се радвашъ и ти на човѣшки правдини, въ името на които днесъ се боришъ; но тежко ти и горко до-тогава!... Майкитѣ ти псувани и разпаряни, родино; дѣвицитѣ и булкитѣ безчестени, майко; събуденитѣ ти синове, младежьта — въ зан-

дани или на въже окачени, или въ изгнание, майко; свѣщеницитѣ и учителитѣ ти хулени, бити, мжчени съ клечки нажежени подъ пръститѣ, да, живи изгаряни, майчице; и надъ всичко това — тая бездушна апатия на тия ужъ свободолюбиви български граждане, които не искатъ да те знаятъ, и които, кога имъ се поиска помощьта, съ треперлива ржка даватъ онуй, което имъ е най-лишно, на дома, тайномъ и въздишайки, си говорятъ: „охъ, много дадохъ за това пусто Македонско дѣло!“ . . Въ Швейцария, когато ставаха Арменскитѣ кланета, въ кжсо врѣме съ хиляди франка помощи се събраха. За гръцката освободителна кауза, когато избухна въ началото на 19 вѣкъ гръцката революция, много богати гърци, отъ всички части на свѣта, дадоха мило и драго, жертвуваха милиони, само да спомогнатъ на рода си. А когато Македония се нуждае тъй много отъ тази незначителна сума 300000 л., патриотическия заемъ, въ тѣзи 2-3 год. още не се е събрала. Родолюбие, достойно за подражание, наистина! — А това ни злѣ охарактеризирва; това е лошъ знакъ и лошъ примѣръ за бждещето младо поколение, надѣждата народна. Плодътъ не пада по-далекъ отъ крушата, казватъ. Горко на България, ако и новото поколение бжде като старото!

Напомняне длъжноститѣ ви, Госпожи и Господа, —сто прѣдмета на мояга рѣчь. Възбудихъ ли въ васъ съзнанието за тия ваши длъжности, или всичко, що говорихъ, отъ едното ухо влѣзе, а отъ другото излѣзе? — Дали нѣщо сторихъ съ тия си думи, за да повдигна у васъ чувството на състрадание къмъ родния нашъ братъ, не зная. Обаче, ако нис не си изпълнимъ дълга, както подобава, потомството ще ни осжди, а историята ще заклейми имената ни съ вѣченъ срамъ и позоръ.

1900 г.

Впечатления отъ Братската земя.

(С К А З К А*).

Почитаеми присжтствующи,

Въ всѣкой единъ отъ васъ, навѣрно, се е пораждало желание да види Братската страна, колчимъ се заговори за нея у насъ или въ чужбина, по случай на нѣкоя афера, нѣкои убийства или заточения. Вие поисквате да видите тази земя, която е прѣдметъ на третиране отъ четвъртъ вѣкъ насамъ, която ви се прѣдставява като една долина отъ страдания, и вие потръпвате отъ ужасъ и гнѣвъ . . . Такъво сжщо желание е ималъ и говорящия прѣдъ васъ. Той слушаше много и разни мнѣния тука и на западъ, отъ българе и отъ чужденци, върху онзи въпросъ, който, по-много отъ всички, насъ интересува; той е слушалъ мнѣния, тъкмо противни на онія, които, тъй или инакъ, съ течение на врѣмето сж се сложили и закрѣпили въ нашитѣ умове, както по въпроса за народноститѣ въ Македония, тъй и общо върху македонския въпросъ, особенно за разрѣшението му. И слушайки, азъ се чудѣхъ и — още повече въ мене се възбуждаше горѣщо желание да видя Македония, да поживѣя въ нея,

*) Тази сказка е само едно извлѣчение отъ онази, която, въ сжщность, е била държана; поради важни причини, не я публикувамъ цѣлата. *В. А.*

като скроменъ работникъ-учитель, да видя съ собствените си очи дѣйствителностьта, да се увѣря и затвърдя въ едно крѣпко убѣждение по този жизненъ за насъ въпросъ — Македонския. Това и стана: азъ бѣхъ щастливъ да постигна въжделението си, и сега, възвърналъ се въ свободната ми татковина, рѣшихъ да споделя съ васъ моитѣ лични впечатления отъ Братската земя, слѣдъ едногодишно прѣживѣване тамъ. Азъ ще се спра само върху по-важнитѣ отъ тия впечатления, защото, ако бѣхъ рѣкълъ да ви говоря за всичко, що видѣхъ и чухъ, и възприехъ, то не би стигналъ цѣлъ томъ за написването и нѣколко деня за разказването имъ.

Всички ние желаемъ свободата на ония, които живѣятъ и страдатъ отвъдъ Рила, Осогово и Родопитѣ, но у насъ съществува смѫтно понятие за отвъднитѣ нѣща, за стрѣмленията, начинитѣ и срѣдствата за реализиране на тия стрѣмления: ние, като по инстинктъ, безъ ясно съзнание на задачитѣ ни и задачитѣ на отвъдненци, се въодушевяваме отъ освободителния идеялъ. Ала това не трѣбва тъй да бѫде, защото... едно велико и свято дѣло иска и великъ, съзнателенъ трудъ!

Додѣто ние не си опрѣдѣлимъ точно цѣлитѣ, които ще трѣбва да реализираме; додѣто ние не налучкаме истия пѫть на служене на народното дѣло, служене съ такть, прозорливость и умъ, до тогава и дѣлото ще куца, ще ни се вижда, че напрѣдва, когато, въ сѫщность, не е така. Ето защо македонското дѣло се нуждае отъ повече и повече свѣтлина; отъ защо и азъ излѣзохъ днесъ да ви поговоря за впечатленията си, които получихъ въ робската страна. Нужно е да забѣлѣжа, че, прѣди да замина, азъ се срѣщнахъ съ единъ мой приятель, постътъ С., съ когото се разговорихъ върху македонскитѣ работи. Този разговоръ е доста интересенъ и, като часть отъ цѣлото на моята сказка, азъ ще моля да имате търпѣние да го чуете.

— Ти заминаващъ за Македония, щастливецо! каза ми приятелтъ, като ми стисна дружески ржка-

та: върви, не стой ни минута тука, въ нашата пощурѣла Българийка; бѣгай, бѣгай отъ тукъ: за тебе се открива широко поле за дѣятелность!

Този разговоръ се водѣше на Софийската гара. Азъ изказахъ своитѣ опасения! . . . .

— Нищо. Камъ да мога азъ да ходя, да не съмъ болнавъ и некадъренъ, то веднага бихъ отишелъ учитель въ Македония, въ Солунъ, Битоля или кждѣто и да е. За жалость, азъ не ще мога.

Нещастниятъ ми приятель страда отъ парализъ и ходи съ патерица отъ ранни младини.

— Върви! Отъ що се боишъ? За живота си ли! — Та този животъ тукъ е свински животъ! Тамъ е животътъ, тамъ: защото има борба! Влѣзъ въ тази борба и ще разберешъ, че живѣешъ, а не тукъ да си прозевашъ днитѣ, за да те разкарватъ български заптии по двата края на България.

— Не опасения за живота ми ме занимаватъ, драги С., а съвсѣмъ други, възразихъ азъ: менѣ ме занимава мисъльта, дали ще съмъ полезенъ тамъ. —

— Едно нѣщо знай: направи абстракция отъ себе си, че си българинъ, и отиди, като човѣкъ, и наблюдавай дѣйствителностьта съ безпристрастието на ученъ, а не съ очилата на шовиниста или тѣсногръдия националистъ. Така ти ще можешъ си състави истинско понятие за работитѣ отвъдѣ.

Трети звънецъ удари и ние се раздѣлихме. Той се върна, съ патерицата си въ ржка, назадъ въ София; азъ полѣтѣхъ къмъ Македония, прѣзъ онія скрѣбни мѣста, дѣто едно врѣме стана братоубийствената война, но и съ мисъльта за оня разговоръ, който имахъ на Софийската гара.

Думитѣ на приятеля ми произведоха силно впечатление и тѣ ме занимаваха прѣзъ цѣлия ми пжть: отъ София до Скопие, до Солунъ, до Битоля, че и послѣ. Азъ напълно бѣхъ съгласенъ съ съвѣта на по-стария мой приятель и се стараехъ да го слѣдвамъ. Слѣдователно, вие, почитаеми присжтствующи, ще можете

очаква едни доста безпристрастни сѫждения и умозаключения върху всичкитѣ въпроси, до които ще се докосна, за всичкитѣ работи, които ще ви разкажа днесъ.

I.

Първата бѣда, която срѣща човѣкъ, като пѫтува за Македония, е прѣминуването му прѣзъ Сърбия, и азъ вѣрвамъ, че всѣкой пѫтникъ за Македония и отъ Македония е изпиталъ грубостьта на сърбитѣ, особено отъ Нишъ нататъкъ къмъ Зибевче и Скопие, особено ако научатъ тѣ, че вие сте македонски учитель. Тѣзи неприятни случки сѫ свършвали неведнажъ съ арести, побои и даже убийства и прѣдателства на турскитѣ погранични власти. Ето защо, необходимо нужно е да се отвърне пѫтя на ония българе, които пѫтуватъ отъ и за вѫтрѣшностьта. А това е възможно, само като се свържатъ София и Кюстендилъ, чрѣзъ желѣзопѫтна линия, съ Куманово и Скопие. Тогава всички тия, които днесъ, по принуда, сѫ задължени да минаватъ половинъ Сърбия и да се излагатъ на грубости и жестокости, ще заминаватъ направо, безъ да криволичатъ. Това ще бѫде благотворно за нашитѣ интереси въ много отношения, главно въ економическо и национално-политическо. Много отъ нашитѣ македонски сънародници, като пѫтуватъ сега прѣзъ Сърбия, бивatъ подлагани на разни изпитни и изкушения, понеже въ треноветѣ винаги пѫтуватъ съ тѣхъ нарочно пратени правителствени пропагандисти, агитатори и шпиони, които завързватъ разговоръ, за да убѣждаватъ наивнитѣ македонци въ сърбизъмъ. Тия разговори повечето пѫти сѫ се завършвали печално за пѫтницитѣ, та сѫ проклиняли тѣ страната, въ която, намѣсто да намѣратъ утѣха и подкрѣпа, сѫ били изненадвани отъ братска дивогия. Линията София-Кюстендилъ съ Куманово-Скопие ще прѣрѣже ржцѣтѣ на сръбската пропаганда, и онова правителство, което направи туй, ще бѫде най-голѣмия благодѣтель на отечеството си, защото ще тури край на това поругание народностьта

ни въ съсѣдната славянска страна. Но, едно нѣщо ще се осмѣля да кажа: че — за всѣка евентуалность — пѫтувате ли прѣзъ Сърбия и сте българинъ, недѣйте забравя да си носите по единъ револверъ. Тъй много е умразно името бугарашъ въ Сърбия: тъй силна е враждата на братята сърби, особено на правителственитѣ сфери, къмъ България и всичко българско. Тая вражда е очебиюща, но и съсипателна за двѣтѣ югославянски страни.

Съ такова, мрачно настроение азъ напуснахъ Сръбското кралство и встѫпихъ на македонската земя. То бѣше една зарань прѣзъ м. септемврий мин. 1900 год. Слънцето току-що пропукваше сутринния пластъ отъ мъгли и облаци и ни пращаше като че ли привѣтъ, братски привѣтъ: това слънце, учини ми се, да е слънцето на свободата, многоочакваното и многожеланното отъ всички ни слънце — което вече изгрѣва надъ македонскитѣ планини . . . И блаженъ е онзи отъ насъ, който дочака това слънчево изгрѣване; трижъ по-блаженъ е онзи, който прочистя пѫтя на това слънце, на този богъ, въ когото македонския народъ вѣрва — свободата! . . . Лѫчитѣ на това слънце вече озаряватъ върховетѣ на Пирина, на Бѣласица, на Шаръ, Вичътъ, на Бабуна и Пелистеръ . . . И колкото бѣхъ мраченъ при встѫпването ми въ Скопската равнина, толкова по-радостно настроенъ ставахъ, когато си прѣдставяхъ този тържественъ и великъ часъ на македонското освобождение . . . А тренътъ лѣти и би кара прѣзъ непознати поля, балкани и долини; или, подобрѣ, струва ви се, като че ли вие сте ги виждали нѣкога, но отдавна-отдавна, та сте ги изумили.

Да, видѣхъ азъ Обѣтованата земя, и кой знае дали радостьта на Хр. Ботева е била по-голѣма, като е стѫпилъ пръвъ пѫть на българска земя, при село Козлодуй! . . .

Едно нѣщо ми обърна изведнажъ вниманието. На Зибевче, на Скопие, Велесъ и др. гари, като погледнете прѣзъ вагоннитѣ прозорци, вие виждате едно море отъ червеноглави людье; нигдѣ капела, шапка или

калпакъ, и вие се чувствувате всецѣло погълнати въ това море отъ фесове. Въ Солунъ и Битоля е вече другояче: тамъ има европейци; тия правятъ една рѣзка разлика съ общата сума и неволно се питате вие: що дирятъ тѣ, що дири и азъ въ тая азиятска варварска страна? Да, чини ви се, че отъ Зибевче, а не отъ Босфора, започва азиятския материкъ. Не можете да различите и националноститѣ, ако бихте поискали да ги различите на пръвъ погледъ. Трѣбва да поживѣете по-дълго врѣме, да вникнете и изучите македонския битъ, да се запознаете съ македонскитѣ диалекти, нрави и обичаи, съ борбитѣ и пропагандитѣ, и чакъ тогава ще можете да сждите по въпроса за националноститѣ. Ето защо, на пѫтника, който не се спира, а само прѣминава отъ станция на станция, не остава нищо друго освѣнъ да се възхищава и наслаждава отъ македонската природа, да се чуди на нѣкои особености въ носии и наредби, да събира бѣгли впечатления, особено ако той е впечатлителна натура, които впечатления не сѫ тъй солидни, за да заслужатъ вниманието на четеца и слушателя. А такива сѫ впечатленията на повечето отъ кореспондентитѣ, които отиватъ вѫтрѣ, както и на македонскитѣ изслѣдвачи; слѣдователно, такива ще бѫдатъ и тѣхнитѣ съчинения върху македонската етнография, фолклора, география, история и пр. — бѣгли, безосновни, неаргументирани.

. . . Отъ Зибевче до Солунъ и отъ Солунъ до Битоля — ето пѫтя, който взехъ и който ме водѣше между живописни мѣстности, Швейцарски езера, Тиролски ландшавти... Макаръ и да бѣше вече есень и полето позапустѣло, сѐ пакъ то и цѣлиятъ ансамбль на македонската природа, въ своята ту питомна, ту дива хубость изглеждаха величаво и разкошно. Азъ се любувахъ на-мѣстѣ, на-мѣстѣ обземаше ме ядъ, че оная благодатна земя е осѫдена и още да бѫде робиня, а не свободна страна. Но изобщо, пѫтникътъ извлича впечатление, че Македония е наистина плодовита страна, оня обѣтованъ край, за който поетитѣ мечта-

ятъ и съчуватъ, рай, който не трѣбва да се дири на небето, защото е тукъ долу на земята.

Да, рай . . . но ако минешъ и заминешъ, ако не си по-добъръ наблюдатель и психологъ, за да разберешъ истински обществения животъ, да вникнешъ въ народната душа и да схванешъ всичката оная гигантска борба, всичкия онзи вулканически кипежъ, който бушува, като развълнувано море, подъ привиднитѣ тишина и спокойствие. Тогава вие ще видите, че Македония не е рая земенъ, както ви се е видѣла изначало, а — юдолъ на плачъ, ридания, страдания и мжки, че Македония е единъ адъ отъ душегубители, тирани и . . . мжченици.

Едногодишното ми прѣстояване въ робската страна и изучване македонския животъ, макаръ и да съмъ билъ непричастенъ въ борбитѣ народни, ме доведе до туй убѣждение. А колкото повече азъ стоехъ неутраленъ къмъ тия борби, толкова по-добрѣ прѣдъ менъ се открояваха тѣ съ своитѣ страсти и величие, съ своитѣ лоши и добри страни.

Нека сега да вникнемъ въ тѣхната каузалность и сетнини съ всичката безпристрастность и самостойность отъ дребно-национални смѣтки и разчети; нека погледнемъ на тия борби съ просветеностьта и очитѣ на историка и критика.

Битоля е най-добрия градъ за наблюдение, защото въ него сж събрани всичкитѣ народности и всички пропаганди. Тука изучвачътъ ще забѣлѣжи и българе, и сърби, и ромжне, и гърци, и арнаути, че .дори и протестанска и католишка пропаганди. Тъй щото, Битоля е центъра на националистическия и обществения животъ на Македония, ако и да не е търговския центъръ. Въ сжщность, това, което се забѣлѣзва въ Битоля — упадъкъ на занаяти и поминъкъ, упадъкъ икономически и всѣкакъвъ, — се забѣлѣзва и въ другитѣ македонски градища. Азъ нѣмахъ щастието да живѣя въ село, но срѣщалъ съмъ се често съ селяне, които съмъ разпитвалъ за положението имъ. Тѣ се оплакватъ отъ сжщата болѣсть, отъ която страдатъ

и макед. граждане. Даже нѣщо повече: може да се каже, че македонскитѣ селяне най-много сж изложени на жестокия турски режимъ и тѣ, най-добрѣ, най-осезателно го чувствуватъ. При всичкитѣ богатства и плодородность на страната, какъ си обяснявате вие, почитаеми присжтствующи, този напливъ отъ македонски емигранти или македонски работници, дошли тукъ да изкаратъ прѣхраната си? А този напливъ не е само у насъ, но сжщестува и въ другитѣ Балкански държави, ако и не въ такъво количество. Кое подтиква тия хора да оставятъ своята бащина земя, за да се скитатъ немили и недраги по чужбина? — То е черната нужда, то е мизерията, царующи по села и колиби отвъдѣ; то е онази система на управление, която е за едни майка, а за други мащеха; то е разбойничестото посрѣдъ день въ тази страна мжченица. Да, македонския народъ, съ изключение на едно малко число, да, компактното болшинство отъ македонския народъ бѣдствува, и ей причината на онова движение, което се нарича освободително, което ни занимава и което се все повече и повече усилва. Наистина, революционното движение въ Македония е нѣщо сериозно, фактъ очебиющъ, който не може да се отрече. Това движение е плодъ на назрѣлитѣ нужди на роба и въ основата си има и економически причини. Не е въпроса тамъ да се замѣни едно робство съ друго, една тирания съ друга, макаръ и най-хуманната, а — да се турне край завинаги на единъ непоносимъ режимъ, който души еднакво и политически, и економически. Отъ Македония емигриратъ не само българе, но и власи, гърци, арнаути. Слѣдователно, настоящия режимъ, режимътъ на Абдулъ Хамида е тежъкъ за всички въ Македония, разбира се, съ изключение на шпионитѣ тамъ, на прѣдателитѣ и чорбаджиитѣ, крѣпители на този режимъ, защото сж отъ него облагодѣтелствувани.

Но има и възмездие за тия изчадия, за тия шпиони и прѣдатели, отъ каквато и да сж народность! Това възмездие се раздава въ изобилие отъ едни хора, посвѣтени въ революционното движение, отъ една

организация, която носи името Вѫтрѣшна революционна организация. Нека се поспра малко върху тази организация и тѣзи хора, които нѣмагъ нищо общо съ тукашнитѣ комитетъ и организация. Това е сборъ отъ млади и интелигентни люде, които, заклени въ кръста отъ кама и револверъ, служатъ до самопожертвование на интереситѣ на своя народъ, на робскитѣ интереси, и мнозина отъ тѣхъ падатъ жертва на дълга си. Да, вѫтрѣшна организация въ Македония сѫществува, и то така, както ние не можемъ си я прѣдположи! Тази организация ще изнесе на плѣщитѣ си тържеството на македонскитѣ въжделения за свобода и човѣшки животъ; тази организация има за цѣль да обединява народноститѣ подъ егидата на общия освободителенъ идеялъ и да ги подготви за обща борба противъ общия имъ петь-вѣковенъ врагъ. Ето защо, въ нея се числятъ членове отъ всички нации, безъ разлика на полъ и положение. Много отъ тѣхъ кръстосватъ страната отъ Пиндъ дори до Места и до Черно море, отъ Шаръ, Осогово Рила и Родопитѣ до Бѣло море и до Тесалийскитѣ равнини. Бродятъ тѣ по поля, долини и гори, по села и градища и будятъ, свѣстяватъ, организиратъ маситѣ народни за борба юнашка. Като мрѣжата на паякъ, вѫтрѣшната организация е свързала цѣла Македония и Одринско чрѣзъ революционни дружини и комитети въ едно цѣло, въ една скала, въ една бойна сила, която се готви за великия часъ. И нека отричатъ нѣкои колко щатъ значението и даже сѫществуването на тази вѫтрѣшна организация, азъ съмъ убѣденъ, че рано или късно тя ще покаже дѣла и подвизи, нечути въ историята. Хора, като Чемковъ и Гавазовъ, като Виниишкитѣ и др. мѫченици — ето хората на вѫтрѣшната тазъ организация. Можемъ да сѫдимъ по тѣхъ за принципитѣ, задачитѣ и цѣлитѣ, за законитѣ, на които почива и които си е задала тази организация; но тѣхъ можемъ да сѫдимъ за силата ѝ, за солидностьта и значението ѝ.

Но нека мина на друга тема. Можеби, азъ се лъжа по въпроса за организациитѣ, може да се заблу-

ждавамъ, но такива впечатления азъ имамъ слѣдъ прѣживѣването ми една година въ Битоля и Македония; може да не съмъ добрѣ изучилъ прѣзъ туй кжсо врѣме този въпросъ, но едно нѣщо зная, че не въ далечно бждеще вжтрѣшната организация ще оправдае думитѣ и впечатленията ми.

Ала нека продължа. Азъ останахъ въ македонския центъръ Битоля. Тамъ азъ бѣхъ учитель, и нищо повече. За да изуча безпристрастно положението — споредъ рецептата на приятеля ми—азъ не станахъ членъ на никоя група и на никой лагеръ, та ето какво е моето заключение по въпроса за народноститѣ и онази борба, която се извръшва тамъ. — Може да не сторихъ добрѣ, че бѣхъ далечъ отъ всѣкаква борба, но за туй пъкъ си съставихъ ясни понятия и възгледи по живогрепещущитѣ тамъ въпроси, което нѣщо не можехъ да придобия, ако и азъ влѣзехъ въ водовъртежа... Въ Македония понастоящемъ сж позаглъхнали националнитѣ вражди, а изпъква изъ день въ день борбата за освобождение, общата културна борба. Наистина, и още сжществуватъ национални пропаганди, но тия блѣднѣятъ прѣдъ величието и светостьта на освободителната. Ето защо, и културното дѣло на революционеритѣ сѣ повече обхваща маситѣ и ги обединява. Ще видите вие, че и гръкомани, и гърци, и власи, даже и сърби, подъ обаянието и силата на освободителния идеялъ, други подъ страхътъ отъ възмездието на вжтрѣшната организация, — да, всички вече се въодушевяватъ отъ една и сжща цѣль — освобождението на Македония отъ турското иго. Макаръ че Македония е една страна, напъстрена отъ разнородни елементи, българскиятъ е (трѣбва да призная истината) въ болшинство и той, който съставлява половината отъ македонското народонаселение, търпи и най-много прѣнася общитѣ теглила.

На единъ народенъ праздникъ, мисля 11 Май, градътъ Битоля бѣше наводненъ съ селяне отъ околнитѣ села, дошли да присжтствуватъ на училишното тържество. Въ своята оригинална селска носия, особено

селянкитѣ, правѣха тѣ удивително впечатление въ тая многобройна публика отъ граждане. Единъ ромжнски училищенъ инспекторъ, мой познатъ, приближи се тогазъ до мене и, въ присжтствисто на своитѣ колеги-учители отъ лицея, стисна ми ржката и каза: Oui, Monsieur, c'est vrai; Vous êtes la force! — възхитенъ отъ шествието изъ града на-чело съ владиката Григорий.

Шествието се състоеше отъ хиляди-хиляди разнообразни човѣшки глави. Селянитѣ — ето силата на българщината; селата — ето скалата, на която се гради революционната идея и кулата на свободата! Ако искате да сждите по населението въ градоветѣ за прѣобладающия елементъ въ Македония, вие ще се заблудите, защото не градоветѣ съставяватъ болшинството отъ населениего въ каазигѣ и санджацитѣ. Солунъ е еврейско-гръцки градъ, ала околностьта е населена изключително съ българе; градътъ Сѣръ тоже; градътъ Битоля е населенъ половината съ българе, а половината съ цинцари, гърци и албанци, ала не градътъ е, който може да ни даде ясно понятие за народноститѣ, тъй като днесъ всички градища, особено по-голѣмитѣ, прѣдставяватъ конгломератъ отъ народности и сж интернационални сборища.

Отъ нѣкое врѣме пъкъ започна да се хвърля друго обвинение и друга клевета, че — българскитѣ училища, българскитѣ черкви, българскитѣ владици, учители, свещеници, търговски агенти и пр. били разсадници на българската пропаганда, както и на идеята за революция и избавление. Това е едно плитко мислене, защото, споредь моето дълбоко убѣждение, една идея, колкото и света, не може да вирѣе, ако за нея нѣма почва. Слѣдователно, идеята за свобода въ Македония се е породила сама въ главата на македонеца, билъ той българинъ или сърбинъ, или гръкъ; тази идея е плодъ на самитѣ тамошни жизнени условия. Не можешъ никого накара да се бунтува, когато му е добрѣ! Ала на македонския народъ, въобще, и въ частность, на македонския българинъ добрѣ ли въ зло-

честата му татковина? — Защо тогава той емигрира, защо напуска мило бащино огнище? Отъ добро?! — Трѣбва да липсва най-елементарната логика на тия умове, които биха мислили така за революционното движение. А такива ги има не малко. Ето защо е съществуването на вѫтрѣшна организация, която да изправя заблуденитѣ отъ кривия пѫть и да ги направи, вмѣсто врѣдни или безполезни граждане на родната си страна, съзнателни и полезни на дѣлото и отечеството си. Ето защо, за да се избѣгне всѣка национална вражда, за да се отхвърли горнето обвинение, вѫтрѣшната организация не прави разлика въ нациитѣ на членоветѣ си и приема въ редоветѣ си даже мюсулмани.

II.

Освѣнъ това, обръща внимание рѣзката разлика, която съществува между македонцитѣ вѫтрѣ и македонскитѣ емигранти. Мнозина отъ васъ сте слушали често укори по адресъ на македонци. Тия укори съ и заслужени, и незаслужени: заслужени — когато се отнасятъ до македонската емиграция, незаслужени и несправедливи — когато се отнасятъ до македонцитѣ вѫтрѣ. Ако емиграцията има тежки грѣхове съ своята апатия и забравяне участьта на поробеното си отечество; ако тя се е отдала тукъ на работи, които не съ достойни за нея, като партизанство, чифутщина и др.; ако тя не слѣдва пѫтя на дългъ къмъ оставена родина — и затуй заслужва всички порицания, същото това не може да се каже за сумарния македонецъ, за цѣлия македонски народъ, който страда отвъдъ Рила и Осогово. Защото той, въ противовѣсъ на тукашния, емигриралия македонецъ, е отданъ всецѣло на освободителното свое дѣло, колкото възвишено, толкова и свято, и е въ течението на една борба, която му приготвя или смъртъ и гробъ или радость и блаженство. Той е увѣренъ въ второто, сирѣчь — че борбата му ще го изведе на желания край, на спасител-

ния брѣгъ. Въ тая трудна и грандиозна борба ние сме длъжни да му се притечемъ на помощь! А македонския народъ, онзи, който е задъ Рила, Осогово и Родопи, онзи, който е подвъргнатъ на най-жестоки изпитания, онзи, който страда и се бори мжжествено за каузата си — свободенъ и щастливъ да живѣе — заслужава не само да бжде подкрѣпенъ морално и материално, но и да се жертвува човѣкъ за свободата му...

А дали, наистина, този народъ се бори и, затова, е достоенъ за подкрѣпата и помощьта на всички, показватъ всѣкигодишнитѣ кървави и злополучни афери съ своитѣ десетки и стотини жертви, показватъ всѣкимѣсечнитѣ заточения въ далечни незнайни страни и катадневнитѣ убийства и самоубийства. Общъ законъ е у македонскитѣ борци да се не прѣдаватъ никога живи въ турски ржцѣ, а да тургатъ сами край на живота си, за да не би, заловени и подложени на изтезания, каквито само турската полиция е въ състояние да измисли, да изкажатъ нѣкои тайни на организацията. На това обстоятелство се дължи тази сума отъ херотически самоубийства за освободителния идеялъ. Ала, подиръ такива грозни изтезания, мжченикътъ, макаръ и да е изтърпѣлъ всичко и сетнѣ освободенъ отъ затвора, се чувствува вече полумъртавъ, съ оставено въ занданитѣ и каушитѣ здраве; той влачи послѣ днитѣ си на своето жалко сжществуване. Пъкъ и тѣзъ прѣсловути турски сждилища, сждилища ли сж; правосждие ли се раздава тамъ или най-голѣмата неправда? — Азъ присжтствувахъ на единъ важенъ процесъ въ Битоля; то бѣше прѣзъ пролѣтьта на тази, 1901 г. Сждѣха учителя отъ Битолската Гимназия Дамянъ Груевъ, заедно съ около 10-тина души, по убийството на единъ попъ. Този процесъ ставаше на открито, въ двора на Битолския Апелативенъ Сждъ и въ присжтствието на многобройна публика; присжтствуваха и прѣдставители на консулитѣ, за които бѣ отредено особно мѣсто. Сжденето трая три деня, и при все че липсваха прѣдъ сжда всѣкакви улики за тѣхната виновность, повечето отъ подсждимитѣ бидоха осждени

на по 2, 3, 5, 10 и 101 година затворъ въ окови; оправдателна присѫда се произнесе само за 2-3-има, които бѣха заможни и можали да се откупятъ съ рушветъ. Рушветътъ — ето магическото срѣдство, което може да те избави въ Турция и отъ въжето! А рушветътъ, макаръ и запрѣтенъ съ строга заповѣдь отъ правителството, се практикува вредомъ изъ турската империя, отъ падишаха до послѣдния държавенъ и общественъ служитель. Имате работа въ сѫдилището. Прѣди още да влѣзете въ стаята на онзи сѫдебенъ чиновникъ, при когото идете, разсилния ще прѣдизвѣсти господаря си, какъвъ и що е посетительтъ. Ако сте по-добрѣ облѣченъ и сте богатичъкъ, ще очаквате добръръ, даже радушенъ приемъ; ако сте недобрѣ облѣченъ, нѣма и да ви приеме. Вие ще си кажете причината на идването ви, болката ви, сирѣчь: ала, додѣто говорите, турския чиновникъ ви изглежда отъ пети до глава и измѣря, колко ще може отъ васъ да изкара — споредъ положението ви. И ето, подиръ малко виждате, че той се зачесалъ съ 2 или 3, или 5 пръсти по носа, бузата, брадата или челото. Азъ отначало не разбирахъ отъ тѣзи знаци, и затуй работитѣ ми куцаха; отпослѣ — тръгна наредъ всичко, когато и азъ, за да се избавя отъ беля, отговорихъ утвърдително на тѣзи многозначущи знаци за рушветъ. Рушветътъ, казвамъ, е спасителния modus, за да избѣгнете всѣкаква бѣда въ Турция; рушветътъ тамъ е грубъ, младнѣшки, и безъ него вие сте загубени. Нѣщо повече: на повечето отъ процесигѣ, които се повдигатъ въ Македония противъ този или онзи, безъ да има доказателства, че е извършилъ прѣстѫпление, причината е рушветътъ. Турския чиновникъ не е възнагражденъ както трѣбва, или ако е възнагражденъ, то е само на книга; въ сѫщность, турскитѣ служащи ходятъ гладни, необлѣчени добрѣ, неосигурени. Тѣ прибѣгватъ до рушвети, за да дотъкмятъ липсата, та да могатъ да живѣятъ. Пашитѣ и бейоветѣ пъкъ рушветствуватъ отъ алчность за пари и за богатства. То е една зараза, която, невидима, но осезателна, се но-

си отъ учреждение въ учреждения, отъ домъ въ домъ и заразява и най-здравитѣ, най-честнитѣ натури. Така, безъ рушветъ, безъ да иматъ възможность да се откупатъ, за битолскитѣ подсѫдими, при все че бѣха невинни, нѣма оправдателенъ вердиктъ. Това се върши въ единъ вилаетски центъръ, какъвто е градъ Битоля, съ шестдесеть-хилядно народонаселение и съ консулско тѣло. А що остава за провинциалнитѣ затънтени градища, паланки и села? — Нека почитаемитѣ мои слушатели сами сѫдятъ. Всѣки день азъ виждахъ да прѣкарватъ изъ улицитѣ на града вързани единъ за другъ, отзадъ за ржцетѣ, селяне, обградени съ кордонъ отъ опърпани и озвѣрѣли турски заптии. Тия клетници отиваха въ страшнитѣ влажни, смрадни и гнусни турски зандани. При все това, както ония затворници, за които прѣди малко бѣше думата и чиято присѫда чухме, така и тия нови и сѣ нови кандидати за турскитѣ затвори, за турскитѣ прочути *дулаци* и тъмнични кули не бѣха съ умърлушени и мрачни лица, а бодро стѫпаха, като войници, които изпълнятъ заповѣдь и дългъ, и по тѣхнитѣ лица не личеше отчаянието. Па и що имаха да жалятъ? Своитѣ домашни ли, женитѣ, дѣцата, сестритѣ си? Своя животъ ли? — Своята свобода ли? — Та кога сѫ били тѣ господари на своитѣ огнища и домове, кога сѫ били сигурни за живота си, кога сѫ имали минутна поне свобода? Не, цѣла Македония е единъ затворъ, една тъмница, оназъ злочеста земя, въ която неправдата царува! . . . Слѣдователно, да влѣзешъ отъ затворъ въ затворъ, отъ мракъ въ тъмнина, е сѣ едно за тебе. Ето защо, тия наши братя, и кога отиватъ въ тъмници, и кога ги изпращатъ на заточение, и даже когато ги усмъртяватъ, сѫ горди и не трепватъ.

Нека сега сѣ поспрѣмъ малко и върху друго обстоятелство—за шпионството въ Битоля и въ Македония. Тамъ шпионството е възвисено до професия, и тя се практикува на всѣка крачка. Шпионъ е гъркътъ, влахътъ, сърбинътъ, шпионинъ е дори и братътъ. Да! — Но не стига туй, и его че се довсѫдатъ чакъ

отъ Будапеща и Виена маджарски и австрийски евреи, изкусни вагабонти, за да образуватъ особени шпионски отдѣления. Тѣзи изписани отъ Австро-Унгария евреи сж началницитѣ на шпионитѣ. И нѣма кафене, нѣма мѣсто, колко годѣ публично, дѣто тия изверги да не сж турнали пръстъ. За Македония може безъ двоумѣние да се каже, че и стѣнитѣ тамъ иматъ очи и уши. Шпионството въ Турция — това е една мрѣжа отъ изроди, която мрѣжа стѣга правилния вървежъ на империята и спъва свободното развитие на културата и цивилизацията. Шпионството се ржководи отъ Илдъза и има своитѣ нишки даже извънъ прѣдѣлитѣ на султановото царство, въ чуждитѣ столици на четиритѣ материка. Най-ужасното е, че повечето ижти, отъ нѣмане що да правятъ или за да си покажатъ талантитѣ, тия мрачни людье оклеветяватъ съвѣмъ невинни хора, като устройватъ нарочно нѣкоя беля, и ги уплитатъ. На тия шпиони се дължи туй прѣпълване на затворитѣ въ европ. и азиятска Турция.

А тия затвори сж вертепи, мѣста за гниене на живи человѣшки сжщества, но не мѣста за изправление, особено... тъй нареченитѣ „дулапи“. За да опиша тѣхъ, рѣчьта ми е безсилна, словото ми е немощно. За тия живи гробове трѣбватъ перото и рѣчьта на единъ Викторъ Юго, на единъ Достоевски. Прѣдставете си едно пространство отъ единъ и половина квадратенъ метъръ, обградено съ дъски и, понѣвга, измазано отъ вънъ съ пръстъ. Тукъ не би могла да живѣе и една свиня, но тая кочина, би рекълъ нѣкой: готвена за свини, е отредена за нещастна човѣшка тварь, за нѣкой затворникъ. Ни назадъ, ни напрѣдъ, ни нагорѣ има мѣсто, за да си поспишъ или поотдъхнешъ, и тъй си принуденъ дни и ноши да стоишъ правъ или да клѣчишъ. Отъ умора, отъ безсъние колалитѣ ти се смазватъ. Не стига това. Прѣдъ-самъ братнята съ малъкъ прозорецъ бди зантия. Види ли той, че си подрѣмналъ, ще те смушка съ пръчка или съ пушката си. А често ижти, като допълнение на горнего инквизиторско мжчение, тия дулапи се поставятъ тъкмо

подъ нуждницитѣ на разнитѣ правителствени учреждения и всички извержения падатъ въ тѣхъ: открити отгорѣ, тѣ сж сгодни за това. Но въ тѣхъ затварятъ и зимѣ, и его че—нерѣдко сж се нахождали тамъ отъ затворницитѣ мрътви, замръзнали. . .

Почитаеми Госпожи, Господа!

Тозъ народъ, измжчванъ и така терзанъ, простира ржцѣ къмъ насъ, къмъ славянството, къмъ Европа, къмъ свѣта и иска помощь, и търси избавление. Той апелира всѣкидневно, всѣкичасно къмъ човѣщината, отъ когото, уви! одавна е забѣгнала *човѣщината*. . . . И вуе той чака да блѣсне луча отъ надѣжда, отъ братолюбие! Той чака . . . Но днесь вече на никого другиго не се надѣва, освѣнъ на себе си. Той е разбралъ, че единчкия излазъ отъ несносното му положение е революцията, и че той е принуденъ, по силата на условията, въ които е поставенъ, да прибѣгне до това крайно и отчаяно срѣдство. Но това срѣдство е резонно, защото е освѣтено и защото е единчко, за да го спаси отъ гибель. Или смърть, или животъ; или убийство, или свобода — тази е дилемата, която си е задалъ за разрѣшение македоно-одринския ребъ! И при всичкитѣ спънки и трудности, които прѣчатъ на цѣльта му, той върви, върви и не се спира. . . Не се спира, защото само Богъ го кара и подтиква сѐ напрѣдъ и напрѣдъ и му показва пжтеводната звѣзда. . .

А като погледна отъ тука на живота тамъ и на това, което става отвъдѣ, сега, както съмъ далечъ отъ него, на сравня всичко туй съ нашата дѣйствителность, каква грамадна пропасть ми се вижда да дѣли България отъ Македония! И азъ се чудя на това. — Онази България, която раждаше херои и титани, днесъ блѣднѣе прѣдъ херическитѣ подвизи на македонската си сестра. И не само блѣдниѣе, но като че ли не кръвь, а вода тече въ жилитѣ на нейнитѣ синове и дъщери, които тъй насуватъ, когато половината отъ тѣх-

ната родина е обречена на опустошение. Нѣма ли вече българе въ България; кой тури тази грамадна пропасть между два еднородни братя; кой си позволи да изстуди сърцата имъ? Насъ обвиняватъ, че нашитѣ попове, владици, учители и пр. проповѣдвали бунтъ. Но азъ смѣло мога да кажа, че много българе изъ България, които сѫ заемали нѣкаква обществена длъжность въ Европейска Турция, сѫ били най-отявленитѣ врагове на революционното движение: бидѣйки въ състояние да бѫдатъ твърдѣ полезни, и безъ да бѫдатъ подозрени, тѣ напротивъ сѫ противодѣйствували на народнитѣ тежнения и сѫ се мамили отъ мисъльта, че могатъ стори нѣщо въ това направление. И какъ ми изпъкватъ тѣ джуджета въ сравнение съ ония великани, които,кахо древнитѣ херои, сѫ се заели съ освобождението на своята родина, като не желѣятъ нищо, нито живота си.

Да, млади люде, които ме слушате! Желаете ли да бѫдете полезни на рода си, то идѣте въ Македония! — Но не въ онази Македония на бюрократа и платения пропагандистъ, а въ тази на великата народна борба, дѣто редове, дружини отъ златни, ненагледни момци и горди мѫже се числятъ, които рѫка за рѫка подготвятъ, като нови *прѣдтечи,* пѫтя на Македонския Месия и Спаситель — революцията и свободата! . . .

ДЕСЕТЬТѢ ЩАСТЛИВЦИ.

(ПАНАГЕРИКА).

Господа,

Героитѣ не мратъ! —
Тѣ сѫ безсмъртни! —

Въ знакъ на признателность, народитѣ, изъ които сѫ тѣ излѣзли, увѣковѣчаватъ паметьта имъ въ монументи отъ мраморъ и бронзъ, и така тѣ пакъ живѣятъ помежду ни, олицетворени въ тѣзи паметници и въ още по-дълготрайни —тѣхнитѣ дѣла, тѣхнитѣ подвизи, тѣхнитѣ дѣяния и добрини, които сѫ сторили приживѣ на народа си, на отечеството, на... человѣчеството!

А тоя паметникъ на Левски, около който сме се днесъ събрали, за да чествуваме памеьта на други, като Апостола, народни труженници, борци и мѫченици за Освободителното дѣло, въ този скърбенъ часъ, въ тоя трогателенъ моментъ ни спомня нашего черно минало, онова, което е било и което мислѣхме нѣма нивга вечъ да се повърне; но, уви! което и по-настоящемъ още теглятъ цѣли два народа, злочести мѫченици..... Въплотения въ този бюстъ, въ този монументъ, обѣсенъ тука, на туй мѣсто, прѣзъ грозната

1873 г., което е най-скѫпия споменъ отъ нашето възраждане, а и най-тежкия отъ тъмното ни вчерашно, самия този бюстъ ни подсѣща, напомня намъ, на потомството, свободного и честито, можеби, поколение, за петь-стотинъ-годишното черно теглило, което е прѣстрадалъ българския родъ, за това безвъзвратно изминало тежко врѣме, за това завинаги унищожено, стѫпкано робство, което само страницитѣ на историята ще ни разказвать, па и новитѣ жертви, новигѣ херои ще ни събиратъ тукъ — за наше назидание, за нашъ урокъ.

... Ботевъ!... Левски!—Поклонъ на васъ, поклонъ!

Поклонъ на тебъ, Апостоле на Свободата, ти, неустрашимий борецо, ти, примѣро на тия, които сѫ ни събрали тукъ, при твоя свещенъ ликъ! — Погледай на тазъ младежь, на този народъ, за когото ти загина; погледай и кажи: що четешъ по тѣхнитѣ лица, що съзирашъ, що виждашъ въ нашитѣ сърца? — Радость ли или скърбь? — Що забѣлѣзвашь въ нашия взоръ, замъгленъ отъ гнѣвъ, отъ святъ и благороденъ гнѣвъ, въ нашитѣ очи: усмивка или горесть, ликуване или тѫга?

Мѫченико! Насъ сѫ ни довели тукъ, при тебе, страшната и грозна вѣсть, безкрайната печаль и скърбь, задавенитѣ жалостни сълзи и люто-окървавенитѣ ни сърца затуй, че — нови жертви, нови бѣсила, да, други, като тебе, мѫченици паднаха прѣдъ жертвеника и олтаря на свободата, на поробеното отечество; насъ ни е довела тукъ вѣстьта за погубването на цѣла една десетка, като тебь, самоотвержени борци, отъ които, като тебъ, о Левски! четирма на бѣсило измрѣха, а шестима въ бой кървавъ, юнашки, срѣщу великия злодѣй, — като тебе, Ботевъ! паднаха, — и като васъ, Караджа и Хаджи-Димитри!

Но не за да ти съобщимъ ужасната тази вѣсть — смъртьта на младитѣ десеть херои — сме ние тукъ дошли, не затуй! А—за да те попитаме, за да се попитаме всички ние, тукъ събранитѣ около ти, прѣизпълнени къмъ тебъ и новитѣ десеть жертви съ почить

и благоговѣние: -- що да сторимъ, що да вършимъ, какво трѣбва да направимъ? Ние сме дошли тукъ, за да си разкриемъ скрѫбнитѣ сърца и да поискаме отъ тебе съвѣтъ, братски съвѣтъ, о Учителю нашъ! — Защото сме всецѣло обзети отъ това, което се е вчера случило съ наши мили друзя, но което днесъ, навѣрно, пакъ се повтаря и утрѣ пакъ — ще се потрети. Кажи, кажи ни: що сме длъжни ние да направимъ? —

И ето, като че ли, единъ гласъ изъ тоя нѣмъ гранитъ излазя; като че ли, единъ гласъ започва да говори, да съвѣтва, да ни моли, да ни заповѣдва и диктува. Не чувате ли го вие?

„Българе, Тракийци, Македонци! — Грозното минало се повтаря: пакъ бѣсилки и темници, пакъ убийства и кланета, пакъ безчестене и чернене на родния ни край! А за това кой е виновенъ? — Вие, вие сами сте виновнитѣ!.. Защото 24 години се изминаха отъ 19 февруарий 1878 год., а що сгорихте вие за своя рожденъ братъ; доколѣ ще търпите и още да личи по челата на вашитѣ братя черния срамъ на робството? — Прочее, моя съвѣтъ е: да послѣдвате примѣра ми и примѣра на тия, които сѫ ви събрали околъ мене. Защото, азъ не съмъ умрѣлъ, а бдя и гледамъ вашитѣ дѣла и начинания: чрѣзъ бѣсилото, тъй както Христосъ чрѣзъ кръста, азъ възкръснахъ...

Господа,

Дохаждатъ дни, когато и въ най-безсъвѣстнитѣ, въ най-закоравелитѣ натури съвѣсть заговорва — тоя вѫтрѣшенъ сѫдия, и онія, които дълго врѣме сѫ били лишени отъ този даръ — съвѣстьта, започватъ да се вслушватъ въ тоя вѫтрѣшенъ гласъ.

А днешния день, 9-ий декемврий, 1901 год., е такъвъ имено день, день за нашето опомняне, за нашето стрѣсване. —

На щрекъ! На щрекъ вие, изоставени отъ всички изгнаници, стрѣснѣте се! Вие, рожби на робството, свѣстѣте се! — И вие сѫщо, освободени българе!

защото вие се трѣбва да се самозабравяте въ ликуването ви, още повече, че — цѣлъ единъ вамъ братски народъ страдае тамъ, задъ Рила, Осогово и Родопитѣ. На щрекъ! — Зеръ, освѣнъ тоя, прѣдъ когото сега стоимъ съ страхопочитание, и нови десеть жертви, десеть юнаки — десеть щастливци — ни зоватъ въ тоя часъ на борба, на животъ и смърть!. . . Не се състои, не е изпълнение дълга ни само тая почить, която днесъ отдаваме; не е само туй, което сме ние длъжни да сторимъ, но . . . и да подражаемъ!

Дни, като днешния, сѫ дни памятни; дни, които се не заличватъ отъ паметьта народна. Деньтъ 9 декемврий е едно слѣдствие отъ причинитѣ: 5 юлий и 27 октомврий — грозни, но и славни дати.

Да си свалимъ шапкитѣ и да се поклонимъ прѣдъ авторитѣ имъ! —

И ако сега говорящия прѣдъ васъ, мои сънародници, е взелъ думата, то това не е отъ щеславие, а за да изпълни той своя дългъ въ случая къмъ онѣзи, въ чиито редове е билъ и неговъ единъ съгражданинъ, неговъ другарь отъ дѣтство, съ когото е дѣлилъ и дружба, и приятелство, но когото, уви . . . загуби, загуби на вѣки! —

Що казвамъ? — Изгубенъ навѣки?!

Свѣтотатство! Свѣтотатство! —

Повтарямъ: борцитѣ не умиратъ; тѣ възкръсватъ въ сърцата и душитѣ на потомствата!

И наистина, не за това ли сме се ний сега събрали — за да се поклонимъ прѣдъ олтаря на безсмъртието, ние проститѣ смъртни; да се поклонимъ на безсмъртнитѣ ония ратници за свободата на родината ни, на човѣщината и напрѣдъка, на правдата и доброто?

II.

Госпо,

Всѣкой народъ има свои мерои, и горк[illegible] [illegible]ози народъ койт[illegible] и нѣма или който е сиромахъ [illegible]ва

юнаци! Ние ги имаме, макаръ и не много. А провидѣнието, като че ли, затова замедлява още часътъ на съвършенното ни избавление, та да напълнимъ страницитѣ на историята ни съ още херои-мжченици.

Но, Боже мой! — Та кима тя не е прѣпълнена вече? Та толкози кланета, толкозъ сѣчъ и крьви не стигнаха ли? Не стигнаха ли Батакъ, Перущица, Клисура, Панагюрище, Копривщица, Бѣла-Черковa, Стара-Загора и други, та трѣбвало и Виница, и хилядитѣ жертви, па и днешнитѣ десеть святи жертви?

Провидѣнието . . . (По дяволитѣ „провидѣнието“!) — това е червения и великъ убиецъ, това е дипломацията, това сме и ние — виновницитѣ на 25 годишното ново робство на Южнотракийци и Македонци, на тия крьвави афери, на тия нови жертви.

А като имъ кажа имената въ тоя жалостно-гьржественъ часъ, о браря, съотечественици мои, наведѣте си главитѣ, поклонѣте се прѣдъ памеътта имъ! — Защото рѣдки сж, много рѣдки сж ония, които мратъ въ бой за свобода. — А и тия, загинали на 5 юлий и 27 септемврий, сж отъ рѣдкитѣ борци. Вие знаете кои сж тѣхнитѣ имена, но азъ ще ви ги повторя, за да се отпечататъ въ памеътта ви.

Свѣтославъ Мерджановъ, Борисъ Сиремджиянъ, Христо Хаджи-Илиевъ, Онникъ Торосиянъ; — Петьръ Соколовъ, Георги Фотевъ, Татулъ Зарлиянъ, Ованесъ Таракчиянъ, Ангонъ Трапезунски и Иванъ Димитровъ.

Тия сж ратницитѣ, тия сж светцитѣ, тия сж борцитѣ — десеть души! — българе и арменци — едни избѣсени, а други избити въ неравенъ бой. . .

Каква картина, каква перспектива, каква хубава китка, какъвъ букетъ — отъ петима българе и петима арменци! . . . Какво естествено съединение, смѣшение на два страдални, робски народи! — Естествено, казвамъ, защото само тия два, братски по тегло, народи — българскиятъ и арменскиятъ — могатъ да се разбератъ, да се сдружатъ, да се съединятъ: тѣхната участь е една, тѣхното зло е общо и общъ е тѣхния врагъ,

кървавъ, смъртенъ врагъ — турчина проклетъ, турчина разбойникъ, турчина варваринъ, злодѣй, мжчитель, християно и человѣконенавистникъ, турчина убиецъ! — Но, забравихъ: тѣ иматъ и единъ общъ приятель — дипломацията . . . тази публична жена тази проститутка, тази язва на человѣчеството, тази нѣ доброжелателка, а най-лютия, най-ожесточенъ и безсъвѣстенъ врагъ на малкитѣ, но храбри народи, като арменския, боерския и българския! И ако днесъ тия дипломати живѣятъ въ палати; ако тия грозни и систематични разрушители на мира и още не сж приковани на позорния стълбъ; кожитѣ имъ не сж одрани съ кремъкъ, па напълнени съ слама, за да ги запалимъ за наслаждение на роба; не сж извъртени очитѣ имъ, а мерзкитѣ имъ глави не сж натъкнати на върлини, та да се гавримъ съ тѣхъ ние, робитѣ; — то затова сме пакъ ние, народитѣ, виновни, които ги търпимъ, които ги слушаме, на които се молимъ, вмѣсто да ги прѣзираме, и които трѣбвало би одавна да нѣмѣятъ, а не да диктуватъ намъ, тѣхнитѣ сега безправни роби, когато въ сжщность сме всичко.

Заблуждение и умопомрачение наше!
О тежки врѣмена и глупи нрави!

На нашето незнание, невѣжество и безсилие, причинени отъ взаимнитѣ ни караници, градятъ тия мерзки политици своето величие и власть; па ни водятъ за носа, па си играятъ съ нашата участь, като ни сж турнали юзда между зжбитѣ!

И ето, жертви подиръ жертви — десетки, стотини, хиляди, безброй; и ето послѣ, пакъ кланета слѣдъ кланета, войни подиръ войни, сѣчъ подиръ сѣчъ — и смъртъ, и човѣшко изгрѣбление . . . Малтусе, ти си, види се, учителя на тѣзи, които се наричатъ миротворци, но азъ ги наричамъ кървопийци, човѣкоубийци! — Ала убийци, които иматъ своитѣ маши, своитѣ орждия — народитѣ! . . .

На тия народи, които и да сж, азъ казвамъ: „Чукнете се по главитѣ, па се стрѣснѣте!“ — На моя народъ сега азъ казвамъ: „О роде мой! събуди се и разбери

тазъ единичка истина, че никой на чужди гробъ не плаче, и че вълкътъ не може да бѫде агне; разбери, че тия десеть жертви, на които тачишъ днеска паметьта, сѫ жертви, колкото на турската тирания—тая тигрица! толкова и на европейската дипломация — тая вълчица!“ — И ако има измежду васъ единъ поне, който още вѣрва въ нея, азъ му отварямъ очитѣ и му казвамъ: „слѣпий! прогледни и вижъ: истината е ясна като бѣлъ день, че — революцията, величава и повсемѣстна, е спасението“. Впрочемъ, споредъ моето мнѣние, онѣзи, които очакватъ избава отъ дипломацията и отъ Хага, безъ да се заемватъ за работа, сѫ хора на интереса, сѫ хора, които виждатъ твърдѣ добрѣ, кѫдѣ е изхода, но пакъ мѫдруватъ и се мамятъ. Къмъ тия хора ази се обръщамъ съ тѣзи думи на народа: „Трайте, овце, за зелена трѣва!“

— Да, да! Нѣма по-вѣрна отъ тази истина: дипломацията и Илдъзъ-кьозкъ сѫ нашитѣ два врага!

И проникнати съ това съзнание, отъ туй убѣждение, Мерджановъ и другаритѣ му, Соколовъ и другаритѣ му измрѣха: първитѣ избѣсени по площадитѣ на четири крайща въ Одринъ, а останалитѣ избити и изклани. Ний ще се повърнемъ пакъ на тѣхната героична смърть. — Но тѣзи герои заслужаватъ не само едни панагерики, които утрѣ можеби ще извѣтрѣятъ изъ главитѣ на мнозина отъ насъ, а можеби и още днесъ, но... нѣщо повече:—нѣкое реално, дѣйствително послѣдствие. Нека по цѣла България станатъ демонстрации противъ варварщината на злодѣитѣ, за които по-рано говорихъ; нека българския народъ бѫде на кракъ и готовъ; нека и българското правителство изпълни своя дългъ!

Госиода,

Злощастията побратимяватъ!

Арменскиятъ и Македоно-Одринския роби сѫ отъ ония клетници, за които азъ ще се изразя съ думитѣ на черковника, че тѣ сѫ великомѫченици. А тия

тѣхни злощастия и една и сѫща участь ги побратимиха, направиха ги побратимци, и сй за това ний виждаме синове на тия два народа, рамо до рамо, дружно да се борятъ, да се биятъ противъ общиятъ имъ врагъ и единъ до други да умиратъ по усоитѣ на планинитѣ или площадитѣ на градищата, съ горѣща вѣра въ гърди за по-свѣтло бждеще на родината си и на человѣчеството.

Ала ще попитатъ нѣкои: какъ умрѣха тѣзи ратници, тѣзи млади люде, тѣзи юнаци?

— Славно, ще кажатъ едни, и това сте вие.

— Безславно, ще кажатъ други, и това сѫ егоиститѣ, себеугодницитѣ.

— Позорно, ще рекатъ султана и дипломацията.

Но азъ казвамъ: десетьтѣ юнаци умрѣха юнашки — едни въ битка съ голъ мечъ и револверъ въ ржка; други, слѣдъ като не сѫ били честити да погинатъ въ боя, съ усмивка на уста и съ бунтовна пѣсень, мѫжки сѫ отишли на бѣсилкитѣ. — Въ очитѣ имъ огъня на правдата горѣлъ, въ сърцата имъ лучътъ на свободата пламтѣлъ. . . .

Така умиратъ иститѣ херои! —

Ни една дума за милость, ни едно слово за пощка, ни една рѣчь за пощада. Пази Боже! Тѣ сѫ били готови язицитѣ си да изтръгнатъ изъ гръцмунитѣ си, па да ги сдъвчатъ съ зѫбитѣ си, отколкото да произнесатъ слаба, малодушна рѣчь. Обзети всецѣло отъ мисъльта за родния си край, цѣли $5^1/_2$ часа десетьтѣ юнаци сѫ се били срѣщу два полка войска. Петъръ Соколовъ, Георги Фотевъ, Ованесъ Таракчиянъ, Иванъ Димитровъ, Антонъ отъ Трапезунъ и Татулъ Зарлиянъ падатъ мъртви; останалитѣ четирма, като лъвове, съ мечове въ ржцетѣ си, се хвъргатъ въ редоветѣ на войската и — отпочналъ се единъ сѣчъ налѣво и надѣсно, докато, полумъртви и покрити съ рани, ги хващатъ, плѣняватъ и закарватъ въ Одринския затворъ, за да дочакатъ своята присѫда. . . Тѣхъ Султанъ Хамидъ заповѣда да обѣсятъ!

И горди, съ юнашки ходъ, покачили се на бѣсилкитѣ, сами си прѣмѣтнали въжето, сами: не дали на турчина да се гаври съ тѣхъ и при смъртниятъ имъ часъ, слѣдъ като петь мѣсеци въ затвора сѫ били подигравани и осмивани.

Ала смъртьта, храбрата и горда тази смърть е очудила мало и голѣмо: турци, гърци, евреи и други народности въ тоя голѣмъ градъ.

Така се мре за братство и отечество; така умиратъ иститѣ борци, иститѣ приятели на роба!

А прѣди да бѫдатъ обѣсени, когато сѫ се качили на бурето, тѣ сѫ отправили къмъ родината, къмъ бащиния си своето „сбогомъ" и „послѣдно прости", а къмъ тиранина — своето догробно прѣзрение. И това прѣзрение ечи, и този екъ дори тукъ долита, и умразата имъ намира откликъ въ нашитѣ сърца и подклажда злобата въ нашитѣ гърди къмъ тия, които, като скакалци прѣлѣтни, опустошиха и доопустошаватъ роднитѣ земи; и ние свиваме юмруци, па ги повдигаме, а въ насъ закипва мъсть, мъсть — отплата на онѣзи, които зачерниха родния ни край! —

„Зѫбъ за зѫбъ и око за око!" — казваше Моисей и водѣше израилтянитѣ прѣзъ Червеното море и пустинитѣ къмъ Обетованата земя. —

Но азъ казвамъ нѣщо по-добро: два и три зѫба за единъ, двѣ очи за едно, двойна и утроена отплата за — отплата! . . .

Господя,

Жертвитѣ, които тачимъ днесъ, викатъ за такова отмъщение. Тѣ сега присѫтствуватъ тука; тѣхния духъ витае надъ нашитѣ глави и ни ободрява, и ни окуражава, и ни подканя — да замѣстимъ опразднените мѣста на борцитѣ и да отмъстимъ за тѣхъ. Нѣщо повече. Азъ виждамъ изпрѣчени прѣдъ мене тѣхнитѣ тѣла, прави и горди, а тѣхнитѣ лица—озарени и сияющи съ ореола на безсмъртието и вѣчностьта; очитѣ

имъ се отварятъ и огънь, божественъ лучъ грѣе въ тѣхъ; а устата имъ заговорватъ невнятни, едва уловими слова — къмъ мене, говорящия сега, и къмъ васъ, които ме слушате. А тия слова сж божествени слова, тия думи за насъ трѣбва да бждатъ законъ.

Господа,

Слѣдъ всичко тука казано, едно важно обстоятелство се изпрѣчва прѣдъ насъ, една важна дилема за разрѣшение, една алтернатива. Прѣдъ насъ се изпрѣчватъ два пжтя: ние сме сега на единъ кръстопжть. Но и двата тия пжтя водятъ направо, безъ никакви кривуличения: първия — къмъ революцията, къмъ бунта, къмъ спасението; втория — къмъ приспособлението и самозабравата, къмъ заличването ни отъ лицето на земята. За да вървимъ по първия пжть по който, въ сжщность, сме вече ние тръгнали, трѣбватъ жертви, жертви и пакъ жертви; а за втория — само едно волско прѣвиване вратъ. Зеръ, прѣклонената главичка остра сабя я не сѣче. . .

Обаче, за да продължа по-нататъкъ, нужна е малка аналогия, малко история. — Пиринейския Полуостровъ бѣше дълги години, подобно на нашия, Старо-планинския, подъ ярема на полумѣсеца. Тамъ владѣеха мавритѣ, народъ, не като турския, ако и фанатиченъ-мохамедански. Единичка религиозната разлика накара цѣлия народъ на Португалия и Испания (Арагония и Кастилия) сжщо тъй фанатично-религиозенъ, да стане, па да почне юнашката борба, която се свърши съ съвършеното изгонване на мавритѣ изъ Пиринеитѣ. Но ако бѣха станали тамъ тия кланета и бѣсения, които ставаха и ставатъ въ Армения и на Балкански Полуостровъ, какво щѣше да има тогазъ? Хмъ! . . . А ние тука цѣли петъ-стотинъ години търпѣхме, па и още търпимъ турчина-звѣръ.

... Не! Тоя народъ не трѣбва да сжществува и не може! Той трѣбва да изчезне отъ лицето на земята!

Или, ако живѣе, да нѣма нито на косъмъ власть въ ржцѣтѣ си: безвластието него го укротява, господството го озвѣрява. Примѣри много, примѣри безброй! Разгърнете историята на миналото ни, погледнете и на настоящето: турчинътъ съ оржжие на поясъ, спрѣчь съ властелинство, значи — кървопиецъ; а съ мотика въ ржка, е добъръ работникъ ... но тука, въ освободена България, не и въ Турция, дѣто се чувствува господарь. — Да, турчинътъ трѣбва да се прѣтопи и асимилира! Ще трѣбва да стане това! Но за туй Илдъзъ-кьошкъ трѣбва да погине! — Жертвитѣ, които сж ни днесъ събрали, ни говорятъ за тоя ближенъ день, когато Турция ще рухне съвършено и върху развалинитѣ ѝ ще се възродятъ Македонци, Южнотракийци, Албанци и Старо-сърби... при Митровица; ще се възродятъ и Арменцитѣ, тия храбри и неуклонни борци за свободата си. И всичкитѣ тия съзиратъ вече, че тоя край е близъкъ, та за туй започвагъ борба отчаяна вредомъ, дѣто има турска управа. А турско управление значи гнилость, разтление.

Тия народи искатъ да живѣятъ, турчинътъ имъ казва: „мрѣте заедно съ мене!“—Арменскиятъ и Българския народи искатъ самостоятелность, за да сж полезни и на себе си, и на човѣчеството, турчинътъ имъ казва: „за това на-ви бѣсилки, зандани, заточения, нави кланета и опустошение!“ — Дипломацията пъкъ: „потърпѣте!“ казва. Ето защо, при все че сме на единъ кръстопжть, за насъ има само единъ-единичекъ изходенъ пжть — бунта, революцията!

Говорящия сега потретя и казва на този десетьхиляденъ народъ, който се е събралъ тука, и между когото може да има и арменци, и македонци, и гърци, и други чужденци: „Да, така е! Опитътъ и историята на миналото ни учатъ така, както и жертвитѣ, които всѣкидневно гинатъ по темницитѣ въ букаги и на бѣсилкитѣ: а сжщото ни учатъ и тия десеть скжпи жертви!“ —

Турското управление, Господа, е смърть и за самитѣ турци!—Това сж добрѣ съзнали вече и самитѣ

по-разбрани турци, младотурцитѣ. Да, Турция сега е вече на края на пропастьта!—А десетьтѣ жертви, чиято паметь чествуваме днесъ, и хилядитѣ други изъ Македония и Армения ще завлѣкатъ съ себе си и Турция въ гробъ.

III

Господа,

Казахме: славно и юнашки, катъ мжже, и не катъ баби измрѣха днешнитѣ херои. А . . . честити сж, честити тия, които днесъ тачимъ! — Азъ имъ завиждамъ. А и колко отъ васъ желаятъ на тѣхното мѣсто да бждатъ? Честити сж тѣ, защото . колко сж щастливцитѣ, които умиратъ както си щатъ, както имъ сърце иска? — Едни желаятъ да издъхнатъ у дома си, между своитѣ мили—„Богу духъ да прѣдадатъ"; а други пъкъ искатъ тамъ, тамъ нѣйдѣ въ планинитѣ и горитѣ — въ борба съ враговетѣ си да измратъ . . . Честити сж първитѣ, но дважъ и трижъ по-честити сж вторитѣ, защото тѣ първото могатъ, но първитѣ второто не могатъ. — За да умрѣшъ юнашки и достойно, трѣбва да си не само човѣкъ, но трѣбва да бждешъ и юнакъ.

Само хероитѣ, само щастливцитѣ умиратъ тъй, както си желаятъ. А днешнитѣ наши херои сж щастливци именно затуй, защото умрѣха, както имъ сърце желаеше.

Блаженъ е онзи и щастливецъ е, който, въ день тържественъ, день великъ, когато ще мре, знае като херой, а не като муха да умре.

Блаженъ е онзи, който младость и цѣлъ животъ въ борба и бури прѣкара, па кога му дойде речения сетенъ часъ, не иде на постелка да издъхне или въ болница, или пъкъ като куче на мегдана, а грабне мечъ и пушка, па съ открита гржда върви къмъ смъртьта храбро и неустрашимо! —

Него смъртьта, както сестрица братъ пригржща, нѣжно ще цѣлуне и пригърне; и тази смъртъ се каз-

ва славна, юнашка смърть. Съ други думи, тя се нарича „безсмъртие“. Защото такава смърть е рѣдка, защото само необикновенитѣ натури — иститѣ човѣци, или, да се изразя съ думитѣ на Ницче, — свърхчовѣцитѣ само знаятъ тъй да мратъ!

Ахъ, братя мои! Мисля си, колко ли сж се чувствували щастливи хероитѣ, когато сж умирали въ бой за рода си . . . Една-единичка скрѣбь ги е душила само — мисъльта за родния поробенъ край и за тия, които оставятъ подирѣ си слѣдъ нихъ да живѣятъ. — Кой за стара майка, кой за старъ бащица, другъ за братя и сестри, трети за първо либе, а четвърти — за жена си и дѣцата си . . . Тежка скрѣбь, но — що да се прави? . . . Послѣдния часъ е наближилъ . . . — Смърть, смърть на тирана, на народния ни и човѣшки душманинъ !

Дългътъ къмъ отечеството и човѣщината заглуши дълга имъ къмъ родители и близки. —

Но тия, които плачатъ сега, изгорени въ дънъ-сърцата си — тия майки, бащи, братя и сестри — не трѣбва да се отдаватъ на скърбитѣ си, не трѣбва да се отчаятъ. Всички ние събравшитѣ се тукъ, както и опечаленитѣ отечества, отъ това свято мѣсто имъ изпращаме съболезнования и сърдеченъ привѣтъ.

Да, недѣйте плака вие, огорчени до дълбочинитѣ на душитѣ си майки на починалитѣ; недѣйте вайка, о жалостни бащи и тѣхни ближни: — загубеното се не връща! Ние не сме богове, за да вдъхнемъ животъ на умрѣлитѣ сега; но идва день, деня на *второто пришедствие*, когато ще се разтърси издъно тази многострадна земя и народитѣ подъ Турската империя ще възкръстнатъ, ще изкочатъ изъ гробоветѣ си на свѣтлина, на свобода, на просторъ, понесли кръстоветѣ си.

Тогава, о майки! тия ваши загинали синове ще ги видите пакъ — одухотворени, въплотени, олицетворени, възкръстнали — изляни въ бронзъ или мраморъ . . . Тогава вие пакъ ще пригърнете вашитѣ мили рожби, които сж рожби и на цѣлия народъ, на

цѣлото страждущо человѣчество, тогава вече възродено и честито! . . .

Но ще попитате всички вие, които злата орисия и черната прокуда ви е прокудила, изгонила отъ татковината ви: „Кога, кога ще дойде този день — слѣдъ колко години: три, петь, десеть? Кога?“

— Истина, истина ви думамъ, че този день е близко, че вашето избавление е *утрѣ*! — Още петь минутки трѣбватъ до 12 часа, до великия и кървавъ обѣдъ! — И затова, не се отчайвайте, не се забравяйте, готвѣте се — скоро, скоро! — Та и моята единствена вѣра сега е вѣрата ми въ тоя скорошенъ часъ. Тия десеть святи жертви, десеть починали борци, още повече затвърдяватъ тая вѣра въ мене.

. . . „Не сме само ние, не сме само тия четирма души, които ще ни умъртвите, и тия 6-тима наши другари, които избихте; а слѣдъ нази има хиляди готови, като насъ, па и по юнашки да умиратъ!“ . . .

Тъй е говорилъ Мерджановъ.

И спомнямъ си сега за оня епизодъ изъ Римската история, когато двама млади римляне, уловени отъ непріятеля и закарани въ вражеския станъ, сж били подложени на мжки, изтезания, на увѣщания, на подкупи и всичко, що може да измисли фантазията на единъ звѣроподобенъ тиранъ, само и само да ги накара да изкажатъ нѣкои тайни. Тия, вмѣсто отговоръ, си пъхнали дѣсницитѣ въ горящия прѣдъ тѣхъ огънь и спокойно наблюдавали, какъ имъ горятъ ржцетѣ, какъ имъ пращатъ пръститѣ и дланьта, но нищо не обадили, нищо не издали, па най-сетнѣ викнали: „Тиранино, напраздно се силишъ!—нищо ние нѣма да ти кажемъ; но задъ насъ има още триста заклети младежи, рѣшени и готови, като насъ, да измратъ за родната земя! Ала и твоя край наближава!“ . . . Царьтъ се стрѣсналъ, пусналъ ги на свобода и тъй се прѣкратила една кръвнина.

Сжщо така, отъ героичната смъртъ на десетьтѣ юнаци сж се стрѣснали и тиранитѣ въ Одринъ и Стамбулъ, защото прѣдчувствуватъ края си, смъртьта

си. А смъртьта на хероитѣ отплата иска, иска отмъщение! — Социологията ни учи, че при еднакви условия и причини има и еднакви послѣдствия. Освободената часть на отечеството ни изхвърква изъ гробъ на просторъ, слѣдъ като увисна Левски тука на бѣсило, слѣдъ Бузлуджа, Батакъ, Веслецъ и други. А и Македонската, Южнотракийската и Арменската свобода, слѣдъ тия жертви, хвърчи, приближава. . . Ето, азъ виждамъ, прѣзъ тия пукнали се мрачни, черни облаци, да проблѣсва слънцето и да настжпва новото и славно бждеще за насъ, българитѣ, за васъ, арменцитѣ, за всички роби! — Азъ виждамъ бждещето, верѣдъ косто ще закипи животъ културенъ и мирна всестранна дѣятелность. . .

А като казвамъ туй, обръщамъ се къмъ тебе, златна младежь, къмъ васъ Македоно-Одрински и Арменски емигранти, и къмъ всички васъ, духомъ убити и опечалени братя: — повдигнете си челата, изправѣте си главитѣ гордо и неустрашимо, бждѣте на кракъ! — Прѣдъ опасностьта човѣкътъ става лъвъ: да отплатимъ, да отплатимъ, прочее, за жертвитѣ, и вмѣсто да жалимъ и стенемъ като баби, нека прегърнемъ святия завѣтъ на борцитѣ, починали, за да ни дадатъ примѣръ!

Па и ти, жалейно македонско знаме! — скоро ще се развѣешъ, ще полѣтишъ къмъ югъ, къмъ югъ! ... Но и къмъ Изтокъ! . . . за да посрѣщнемъ, съ тебе начело, зората на настжпающия новъ, свѣтълъ день.—И, вмѣсто жалъ и трауръ, ще означаваншъ ти тогава ликуване и радость, защото многожелания часъ е дошелъ, часътъ на отплатата за тия десеть и хиляднтѣ други борци.

А прѣдсмъртната дума на бащата, на майката, на брата, и още повече, на бореца е свята, е законъ!

Ржавицата е хвърлена намъ отъ великия убиецъ и ние сме я посли вече. — Нека завършимъ начепатото свято освободително дѣло! — А затова: на работа, на борба, на кракъ!!—

1901 г.

Св. Св. КИРИЛЪ и МЕТОДИЙ.

(СЛОВО).

Почитаемо събрание,

Да си прѣдставимъ за минутка една безкрайна дива пустиня, а срѣдъ нея отъ три мѣсеца, отъ половина или цѣла година керванъ минува, състоящъ се отъ мѫже, жени, дѣца, камили. Пекъ ужасенъ, мѫчителна жажда, задухъ грозенъ: гърдитѣ не отдъхватъ отъ умора, а очитѣ пъкъ, обърнати къмъ Въстокъ, отпрѣдѣ и отстрани нищо друго не виждатъ, освѣнъ пѣсъкъ. . . . не пѣсъкъ, а разтопено, нагорѣщено желѣзо! — Ето на-що може да се уприличи историята на всѣкой народъ, ето историческо-алегорична картина, както на живота на единъ народъ, така и на живота на отдѣлния човѣкъ: пустиня и керванъ! — Ала, при все това, защо този керванъ върви сѐ напрѣдъ и напрѣдъ? Защо се не спре тамъ нѣйдѣ верѣдъ тазъ пустиня на живота и каже: „Стига, не мога повече напрѣдъ!?“ . . . Какво тика тоя керванъ, народа или человѣка, къмъ изтокъ, къмъ изгокъ и сѐ къмъ изтокъ? — Тика ги надѣждата, че ще достигнатъ спасителния брѣгъ, ще видятъ странатa, отдѣто Бога на свѣтлината, слънцето изгрѣва, — че ще достигнатъ идеяла. . .

А тази надѣжда, тази вѣра въ гърдитѣ и сърцата на керванджитѣ, на народитѣ (защото и народитѣ сж керванджии) е, която поддържа духа имъ, крѣпи ги, ободрява ги, окуражава ги.

Обаче, Почитаемо събрание, нищо нѣма абсолютно, нищо не е трайно: нито живота, нито идеитѣ, нито живота на народитѣ, ако нѣмаше онія подкладки, които подклаждатъ и съгрѣватъ тази вѣра и надѣжда, както и народния животъ. Тъй както человѣкъ се нуждае отъ духовна и физическа пища, и народитѣ иматъ тази сжща нужда. И керванътъ се би отчаялъ, ако да нѣмаше изъ пустотата тукъ-тамъ обрасналн мѣстица съ изворче хладна вода, ако да нѣмаше оазиси. Оазиситѣ — ето подкладката на вѣрата въ честития край, срѣдъ пустинята! — Днитѣ, праздницитѣ, като днешния — 11 Май — сж оазиситѣ на народитѣ-керванджии. . . срѣдъ житейската пустиня!

А присжщно е на човѣшката натура да желае и пакъ да желае. Нѣма прѣдѣлъ на човѣшкитѣ желания, на нашитѣ стрѣмления. И това е добро, защото вѣчного недоволство отъ сами себе си е онзи прометеевъ пламенъ, който е запаленъ въ насъ отъ божеството, за да ни тласка къмъ прогресъ, къмъ цивилизация. Ала, все тики, досущъ като търговеца, сж и отдѣлния человѣкъ, и всѣкой народъ. Дохождатъ дни, въ които търговецътъ си разчиства смѣткитѣ — въ края на мѣсеца или годината: дохождатъ дни, когато и народитѣ си правятъ равносмѣтка на миналото прѣзъ една година или единъ вѣкъ, когато за мигъ, като въ оазисъ, се спиратъ, за да си отдъхнатъ малко, да си поотпочинатъ и да се ориентиратъ, та пакъ да тръгнатъ съ прѣсни сили по правия пжть, за да продължаватъ начепатото.

За българина сжществуватъ тоже такива оазиси, такизи дни, единъ отъ които е и днешния. — И не само за да се повеселимъ сме се събрали днесъ, но и за да си дадемъ отчетъ за миналого на училищното дѣло, да се съвземемъ, да почерпемъ сила въ себе си, отъ миналото и отъ важността на днешния день: да

взememъ поука отъ дѣлата на виновницитѣ на днешното тържество, на българскитѣ първоучители и равноапостоли, двамата братя св. Кирилъ и Методій. Питамъ: простия ли случай ви е събралъ тукъ, за да се поразговорите съ отдавна невидѣни приятели, едно просто любопитство ли, или же съзнанието, че трѣбва да изпълните дълга си на отдаване почитъ къмъ свѣтлата память на българскитѣ заслужили чада, святото онуй съзнание, което грѣе въ гърдитѣ и сърдцето на всѣкой разумекъ человѣкъ, като огънь неугасимъ, като слънце, що не знае залѣзване. Щѣ ми се да вѣрвамъ, че второто, съзнанието е, което ви е тукъ събрало. И, хвала вамъ, ако е така!—Но, горко вамъ, ако е първото, ако хладното, дѣтското любопитство е причината на това събрание! — Защото, нѣма по-убийствено за единъ човѣкъ или за цѣла нация отъ апатията, отъ равнодушието къмъ тѣхнитѣ най-жизнени интереси, и отъ любопитството — безъ другъ, висшъ, свѣщенъ подтикъ — къмъ добро, къмъ правда и наука, къмъ истина и просвѣта.

Ала ще попитатъ нѣкои, въ които току-що проблѣсва съзнанието, или други пъкъ, които, по една или друга причина, сж почнали да се забравятъ и да губятъ народна свѣсь, — ще попитатъ тѣй: защо ли, наистина, празднуваме този день; дѣ му е значението, та сме били длъжни заради него да си оставяме полеката работа, да затваряме дюгенитѣ си, да имаме материални загуби? — На тѣзи, както и на други, които сж почнали да охлаждатъ, азъ ще отговоря въ вторатa часть на рѣчьта ми, до колкото ми стигатъ силитѣ. На, въ сжщность, за васъ, о братя заблудени и отчаяни народни керванджии, за васъ е, дѣто чествуваме великия този день, тъй както пакъ за васъ първоучителитѣ Кирилъ и Методій понесоха тежкия кръстъ на просвѣтата, на очи-отварянето, на вашето и нашето свѣстяване!

Днешния день свързва спомени, свещени спомени, че — прѣди хилядо години, поради дѣлото на Солунскитѣ свети братя, отъ нищото нѣщо произлѣзе, изъ

пепелището огънь загорѣ, отъ глината, отъ калъта,—нѣщо безформено, роди се нѣщо оформено, създаде се българския родъ и отъ сганьта възкръсна народъ, вие, о мои братя, които се наричате българе. Мили, свѣтли спомени, които ни изпъкватъ днесъ въ паметьта и изпълнятъ ни сърцата съсъ възторгъ. . .

II

Прѣди 17 год., прѣзъ априлъ 1885 г., ние отпразднувахме тисячелѣтието отъ смъртьта на Св. братя, на които ние дължимъ сѫществуването си до днесъ, прѣзъ тоя дълъгъ периодъ отъ десеть столѣтия. Помислѣте си: десеть вѣка! — на се обърнете назадъ и хвърлѣте единъ обзоръ на миналото, огледайте се въ него. Какъ ви става ясно и свѣтло въ душата, какъ ви обзема божественъ пламъкъ на гордость и любовь народна! Защото, когато други народи сѫ плули въ варварство и чакъ късно подиръ насъ и отъ насъ сѫ тръгнали по свѣтлия пѫть на прогреса, ние сме имали вече една култура и една книжнина, които сѫ послужили за основа на културата на цѣлъ славянски миръ. Дохождането ни на Балкански Полуостровъ, прѣзъ врѣме на великого прѣселение на народитѣ, и сблъскването ни съ по-културнитѣ тогава византийци бѣше отъ грамадна полза за насъ: ако бѣхме останали въ старитѣ ни прѣдъ-вѣковни огнища, край Каспийското море или при горното течение на Волга, то сега ние да не сѫществувахме като българе, но — като татаре или руси; бѣгството ни спаси отъ тамъ, тъй както установяването ни тука би било сѫщо тъй врѣдно, при съсѣдството ни съ по-напрѣдналитѣ на онова врѣме византийци, — ако да не бѣха Солунскитѣ братия, които замѣниха рабуша съ писмо и дадоха пльть на звука, на българската сладка рѣчь, та я запазиха и увѣковѣчиха, а и себе си увѣковѣчиха и прославиха.—

Въ Писанието се казва: „Богъ сътвори Адама отъ пръсть, па му вдъхна душа и той заживѣ“. . . А днесъ умѣнието, човѣшката вѣщина е тъй напрѣднала, че прави человѣци, да—человѣци! . . Но на тия че-

ловѣшки прототипи съ уста, очи, уши, което имаме и ние, липсува едно, което ги отличава отъ насъ; то е духътъ, то е говора, то е човѣшкото съзнание. — А именно туй липсваше и на онѣзи, които сѫ били наши прѣпрадѣди. Кирилъ и Методий, като исти и вѣрни чада на своята народность, дълго врѣме сѫ се мѫчели съ съзнанието, че родътъ имъ гние въ мракъ, тъне въ гъмнина. И тази мисъль тѣ сѫ носѣли въ сърцето си денонощно: тя е била зарастла тамъ, като нѣкоя живѣница-рана.

И както родилката-майка изпитва сладки болки и мѫчения при перспективата за бѫдещата ѝ рожба, тъй и Кирилъ и Методий сѫ чувствували всичката тежесть на прѣдприетото си дѣло, на мисията си. Подобно на отца Паисия отъ Хилендаръ, и Кирилъ и Методий въ Агонъ сѫ замисляли своя грандиозенъ планъ; уединени отъ свѣта, тѣ сѫ сътворили азбуката ни, сѫ въплотили словото ни, а отъ тамъ турнаха цементната здрава основа на онуй здание, което се нарича българска нация, българско име, което се нарича *българинъ*.

И така, Кирилъ и Методий сѫ зидаритѣ на нашата народна сграда, творцитѣ на народностьта ни, на новъ свѣтъ, тъй както Богъ е билъ твореца на „видимия и невидимия свѣтъ“.

Хвала, вѣчна хвала и нашта вѣчна признателность на тия святи братя! —

А кого боли сърцето за своя си родъ? — Безъ съмнѣние, пакъ свой човѣкъ. — Азъ си зададохъ този въпросъ, защото често пѫти сѫ се чували на нашъ адресъ укори, че и тѣзи, които ни отворили очитѣ, не били българе, а гърци. Добрѣ. Да приемемъ, че е тъй; нека се съгласимъ за мигъ съ тѣхъ и нека кажемъ, че Кирилъ и Методий сѫ били гърци, а и баща имъ Левъ, като управитель на Солунъ и на византийска служба, е билъ гъркъ. Дори и тъй да е, нашата гордость се състои въ това, че ние тия чужди люде, тия „гърци“, тия небългаре, както ги наричатъ тѣ, ги направихме българе, нѣщо пове-

че — български свѣтци, чиято память тачимъ, сирѣчь — ние ги усиновихме и тѣ станаха наши братя. Ала историята ни *другояче говори*. Тя казва, че не само отдѣлни управители, като Левъ Солунски, но дори и императори византийски сж ставали отъ славянетѣ или българитѣ. (Сърбитѣ датиратъ по-късно въ историята). Левъ е билъ славянинъ, макаръ и на длъжность у Византия, нѣщо обикновено прѣзъ онуй размирно тъмно врѣме. Синоветѣ на Лева, Константинъ и Методий, сж съзнавали своето, славянското си произхождение. Само тъй може да се обясни изнамѣрването имъ на алфабета ни, тъй като, на онова врѣме, при оназъ кръвна вражда между нахлулитѣ славяне или българе и византийци, не би се намѣриль толкозъ глупавъ гъркъ — да отваря слѣпитѣ очи на тия, които тѣ наричаха варвари и които нахлуха като неканени гости въ кжщата имъ, въ башинията имъ, въ държавата имъ. Напротивъ, гърцитѣ сж съзрѣли всичката опасность, която ги грозила отъ страна на българитѣ, които се съюзяваха съ ромжнитѣ, за да заличатъ отъ лицето на земята разкапаното византийско царство; тѣ виждаха туй и се стрѣмѣха да ги прѣтопятъ.

Историята на турското робство, на фанариотското духовно иго не говори ли сжщото, че българе и ромжне сж били застрашавани отъ прѣтопяване, че цѣлта на Фенеръ е била да се избави еднажъ за винаги отъ безпокойствията на сѣвернитѣ си два юнашки врага? — А тогава, като е това така, въ онния бурни врѣмена, толкозъ ли сж били невѣжи гърцитѣ да не съзнаятъ, че, съ даване писменость на българския народъ, тѣ си отварятъ по-голѣма беля? — И защо императоритѣ византийски, които сж знаяли туй, не сж затворили въ тъмница св. братя, не сж ги най-сетнѣ убили, та да не дадатъ свѣтлина на толкозъ милионенъ родъ славянски, който ще имъ бжде послѣ трънъ въ очитѣ? Най-насетнѣ, другъ въпросъ: прѣди да почнатъ просвѣтителната си дѣйность между славянитѣ, Кирилъ и Методий сж изпращани отъ самитѣ

императори да просвѣщаватъ хозаретѣ и сарацинитѣ, защо тѣ по-напрѣдъ за тѣхъ не изнамѣриха азбуката, че послѣ за насъ?

— Затуй, защото ги е болѣло тѣхъ сърдцето първенъ за собствения имъ родъ!

Ще попитамъ и друго: защо и Христосъ, божественият учитель, не отиде въ Римъ да проповѣдва, да учи, да умре, а почна отъ Израилъ?

Но стига. Много още такива въпроси могатъ се задâ. и отговоритъ имъ е сѐ единъ и сѫщи: Кирилъ и Мегодий сѫ българе, защото сѫ българе! — защото въ жилитѣ имъ е текла наша, българска, славянска кръвь, и защото тѣ намъ послужиха. А пъкъ и китаецъ нека работи за нашето добро, нис ще го сторимъ нашъ. Защото: нѣма лошъ народъ, а има само человѣци лоши! Нийдѣ, подъ това слънце благотворно, по цѣлата земна повърхность, нѣма народъ лошъ, а има само лоши человѣци между насъ, както има и добри. — Но добритѣ били по-малко!

Естествено. — Доброто и съвършеното се срѣщатъ по-рѣдко, отколкото лошото и злото; — истина неоспорима, противъ която и Богъ не може възстана, защото тя е негова . . .

Почитаемо събрание,

Срѣдство, а не цѣль е била за Кирила и Методия изнамѣрената имъ азбука; лостъ, чрѣзъ който сѫ искали да подтикнатъ къмъ прогресъ единъ народъ; срѣдство, казвамъ, чрѣзъ което сѫ искали да спасятъ отъ забравата собствения си родъ. — Тѣ сѫ знаели, че тѣхния народъ ще погине безъ четмо и писмо, безъ просвѣщаване на роденъ майчинъ езикъ; тѣ сѫ виждали, че, подобно на хилядитѣ славяне, претопени по-рано отъ гърцитѣ въ Морея, сѫщата участь ще постигне и българския родъ, и ето защо се рѣшили да помогнатъ на рода си, като му изнамѣрили азбукето.

— А четмото е слънце, чиято свѣтлина не знае изчерпване, изворъ, който нѣма дъно!

Тѣ сж знаели, че тѣхното сѣме ще падне на добра почва, ще даде добъръ плодъ и стократно ще възнагради тѣхнитѣ трудове и усилия.

Така и стана!

Слѣдъ покръстването на българитѣ, въ скоро врѣме били съградени много храмове и школи, разсадници на свѣтлината и доброто. Тия училища, плодъ на посѣтитѣ отъ Кирилъ и Методий сѣмена, спасиха българския родъ отъ погибель — въ онѣзи врѣмена, прѣди десеть столѣтия, и сетнѣ — прѣзъ врѣмето на турското робство.

Училището е, което възкръси нашия народъ изъ гроба, живъ мрътвецъ тогава, и го турна наредъ съ всичкитѣ цивилизовани народи.

Кирилъ и Мегодий сж, които, чрѣзъ азбуката, евангелието и училището, съживиха и възродиха българитѣ, дадоха имъ несъкрушимото орѫжие — писменостьта, съ което орѫжие тѣ ще вървятъ напрѣдъ въ полето на цивилизацията и културата.

III.

Почитаемо събрание,

Ето защо чествуваме имената и паметьта на свѣтитѣ равноапостоли; ето защо азъ виждамъ и въ вашитѣ очи да гори буенъ пламъ отъ любовь къмъ рода ви, който е далъ таквизи синове като Кирилъ и Методия. Но този възторгъ да не бѫде само за днесъ, а да прѣбѫде въ вашитѣ сърдца, да ви сплотява около това училище и около тази черква. Нека тѣ бѫдатъ всѣкога халкитѣ, които да ви свързватъ съ народностьта ви, и тъй тѣ ще бѫдатъ и цемента, който ще ви направи силни, ще ви заякчи.

А какво бихте били вие, на какво бихте приличали, ако да нѣмахте това училище и тази черкова? — На една безпросвѣтна масса, която ще върши само злодѣяния и безчинства!

Нѣма правителство днесъ, даже и въ най-отдале-

ченитѣ страни, което да не е разбрало, колко е голѣма ролята на училището.

Нѣма народъ, който да се не стрѣми къмъ просвѣта.

А тази е била цѣлта на Кирила и Методия.

Къмъ братство училището води, къмъ истината пакъ то, къмъ хубавото сѐ то.

Ето дѣ е привлѣкателната, омайната му страна, очарованието му!

И азъ вѣрвамъ, че ще дойде день, когато, чрѣзъ училището и просвѣтата, человѣчеството тъй ще напрѣдне, та всички узи ще изчезнатъ, границитѣ ще се прѣмахнатъ и человѣщината ще се обземе всецѣло отъ Христовий идеялъ — миръ между людитѣ и любовь между народитѣ, ще дойде день, когато всичкото человѣчество ще бѫде една нация, когато враждата и злобата ще загинатъ, когато истината ще възтържествува, когато всички хора ще станатъ братя. Ахъ, този великъ день, туй възкресение на народитѣ, — кога ли ще дойдатъ тѣ? — Много късно, можеби, но ще дойдатъ! А всичко туй ще направи училището и само училището въ. . . широката му смисъль. Ето другата страна на медала за значението на днешния праздникъ.

Въ настоящия вѣкъ на цивилизация и напрѣдъкъ отварянето на колкото се може повече училища вредъ, кѫдѣто човѣшка душа живѣе — и чрѣзъ това — постигане на идеяла — побратимяването на народитѣ, — ето визшата цѣль на културата, на живота!

Вънъ отъ училището нѣма спасение, а има мракъ, невѣжество, раздори, свади, войни.

Чрѣзъ училището пространствата се съкратиха, като се свързаха, посрѣдствомъ телеграфъ и желѣзници, изтокъ съ западъ, сѣверъ съ югъ.

Чрѣзъ писменостьта и училището человѣкъ улови молнията, сирѣчь — електричеството, както и парата, укроти ги, па ги накара да му служатъ. Чрѣзъ училищата и просвѣтата ние, балканскитѣ народи, ще можемъ да постигнемъ този нашъ въжделенъ идеялъ — Балкански съед. държави, Балканската конфедерация

и единство, извънъ което нѣма за насъ друго спасение: чрѣзъ училища и просвѣта само ще се прѣмахнатъ „китайскитѣ“ стѣни, териториалнитѣ и племенни граници, и нѣма да има варваре и черни или жълти, а — човѣшки сѫщества, които, като насъ, иматъ право да живѣятъ. Чрѣзъ писменость и просвѣта ще настѫпи царството божие тукъ долу на земята и ще изчезне всѣко зло и подтисничество! . . .

А защо стават и днесъ още войни и человѣкоубийства? Защо този сѣчъ, гладъ, моръ по цѣлата земя? Защо братъ на брата ржка вдига?

— Защото сме още недостатъчно просвѣтени!

Хвала, хвала и слава вамъ, Кириле и Методие, която слава прѣзъ вѣкове и поколения ще прѣбѫде! — Вие си съзидахте паметникъ нержкотворенъ въ сърдцето на българския родъ и — на ваша честь деньтъ 11 Май е посвѣтенъ. . .

А сега, прѣди да свърша, азъ се обръщамъ къмъ Бога, къмъ моя Богъ (въ когото азъ си вѣрвамъ!) и казвамъ: Господи! кѫдѣто и да бѫденъ ти — тамъ горѣ на небето ли, тукъ долу на земята ли, или въ дъното на океана, проникналъ ли въ цѣлата природа, или пъкъ вѫтрѣ въ насъ си, въ сърдцата ни, въ душитѣ ни, въ умоветѣ ни: дѣто и да си, о Господи! — подкрѣпяй моя народъ по пѫтя на добродѣтелта, къмъ истината, къмъ съвършенството! Подкрѣпяй и на всички други народи вѣрата въ онзи сяенъ день, когато ще настѫпи повсемѣстенъ миръ и любовь: подкрѣпяй ги, за да се не отчаятъ. — Че отчаянието е много лошо нѣщо: отъ човѣка прави или каль или звѣръ, отъ народа — сганъ, тълпа или же глутница отъ вълци.

А къмто васъ, наши ученици, ние, вашитѣ учители, се обръщаме въ великия днешенъ день съ тѣзи думи: — „Вие сте малки, крѣхки, слаби и по тѣло и по умъ: но дано растете вие съ мисъльта, че сте възпитаници на едно училищно заведение, което носи името на нашитѣ първоучители и просвѣтители: дано вие ни не посрамите: дано вие, като черпите примѣръ и поука отъ дѣлата на Кирила и Методия, израстете

съ вѣра въ доброто и станете служители на истината и справедливостьта; нека и вашитѣ сърдца бждатъ прѣизпълнени съ любовь горѣща и вѣчна къмъ народностьта ви, къмъ просвѣтата и правдата“.

„Тъй вие ще напрѣдвате, тъй всѣкой ще ви уважава и обича, тъй вие ще изпълните дълга си къмъ ближния и къмъ рода ви. Тъй и человѣчеството ще види полза отъ васъ“. —

А додѣто се чува българска рѣчь, подъ туй небе, ще гърмятъ имената на Кирилъ и Методия и паметьта имъ ще се прѣдава въ наслѣдство отъ родъ на родъ, отъ поколение на поколение. . .

ПРѢДЪ ИЗГРѢВЪ СЛЪНЦЕ.

(РѢЧЬ).

I.

Господи, Господа!

Прѣживѣваме моменти сѫдбоносни, дни велики. — Българския народъ оттатъкъ Осогово, Рила и Родопи е развѣлъ знамето на революцията и се бори мѫжествено срѣщу вѣковния душманинъ. Въ тази отчаяна схватка се борятъ: отъ една страна българинътъ — въ името на свободата, отъ друга турчинътъ — въ защита на варварщината. Българинътъ днесъ ни се явява (а не само намъ) като единъ мѫченикъ съ кръстъ въ рѫка, а главата му окрѫжена съ ореолъ. Той ратува, одавна ратува за единъ идеалъ, за една пстина — и въ тѣхно име върши чудеса, — па се изтъква като едно въплощение на правдата, на величието. . . въ своята самоотверженость самъ великъ! Би рекълъ нѣкой, и съ право, че: както едно врѣме израилтянския народъ, тъй понастоящемъ българскиятъ е Богоизбрания народъ. . . Кой го е опълномощилъ да вдигне мечъ и да се бори за човѣшко и народно право; чий пълномощникъ е той, за да има това безстрашие — самъ да се опълчи срѣщу една ужасна тирания и. . . зарадъ благо, което е общо за всички Балкански народи, та общитѣ имъ усилия сѫ необходими въ тази великанска борба; коя свѣрхестествена сила кипи въ организма

на тоя народъ и го подтиква къмъ велики подвизи, къмъ това себеотрицание и самопожертвувание, тъй рѣдки въ историята на народитѣ? — Европа е цѣла противъ него! Великитѣ сили, въ своя стрѣмежъ къмъ завоевания и търговия съ колонии, не гледатъ на тая борба прѣзъ очилата на хуманностьта и я осѫждатъ. Но борящия се българинъ не иска и да знае. Тогава? — Самото Провидѣние, види се, самото Божество има намѣса, има пръстъ въ този гигантски двубой, и окуражава, и подкрѣпя българския родъ.

Какъ иначе да си обяснимъ ние този хероизъмъ, нечуванъ до-сега, и тази борба на двѣ съвсѣмъ неднакви сили? Отистина, и другъ пѫть е сѫществувала такава борба, и не веднажъ; но рѣдки сѫ били и тази смѣлость, и този патриотизъмъ, които характеризиратъ настоящата борба.

А тя е още въ зачалото си, още не се е развила както трѣбва, и при все това — очудва свѣта. . . То е една борба на животъ и смъртъ, която борба не датува отъ вчера, а отъ едно столѣтие насамъ, ту прѣкъсвана, ту пакъ залавяна — въ своитѣ перипетии, като една верига отъ приключения исторически, отъ произшествия важни и отъ велики събития... Да, нашия народъ, прѣживѣлъ много, прѣживѣва и днесъ велики моменти, а кой знае още що и колко има да прѣживѣе! Такъвъ е самия животъ: на отдѣлния човѣкъ и на отдѣленъ народъ. И колко повече той прѣживѣе, колко повече той прѣтегли, но устои въ борбата, безъ да отпадне, безъ да се отчае докрай, толкозъ по-добъръ той става, по-издържливъ, по-юначенъ, по-мѫжественъ, по-храбъръ, или — както се простолюдието изразява — по-печенъ!

Къмъ какъвъ край ще го изкара тази вѣковна борба, къмъ щастливъ или нещастенъ? Кой ще бѫде резултата отъ всичкитѣ тия усилия? — На този въпросъ бѫдещето, можеби недалечното, ще отговори. Но сега българския народъ се намира . . . прѣдъ изгрѣвъ слънце! — Но сега българския народъ прѣживѣва най-значителни моменти, слѣдъ които или ще огрѣе

за него слънцето на свободата, или ще настжпи нова непроницаема, вѣковна нощь. . .

II.

Ала когато българския народъ е хвърлилъ ржкавицата на умразния си душманинъ, когато той се опълчава съ всички сили за да сломи злото, съ що се занимава тогазъ неговата интелигенция? — Поведението на тази интелигенция бѣше въпросъ на митинга на г. Михайловски днесъ и повечето отъ васъ, присжтствували тамъ, сте разбрали, какъ една часть отъ българската интелигенция е настроена враждебно спрямо движението отвъдѣ, водими отъ нѣкакви си принципи. А това вие знаете и отъ вѣстницитѣ. Даже нѣщо повече: има органъ, който специално си е задалъ тая цѣль, да отрича понастоящемъ сжществуването на възстание въ Македония; този органъ е в. „Право“, който се чете, безспорно, не само отъ българска публика и слѣдователно играе днесъ една недостойна роля. Кои сж мотивитѣ, които каратъ групата около в. „Право“ и тѣхни съмишленици да гледатъ така на настоящето? Тѣ казватъ, че не му било врѣмето и че тазгодишното възстание не било възстание, а буна, и затуй само злини ще докарало на македонския народъ; отъ друга страна, че възстанието било изкуствено възбудено съ чети, придошли отъ България. Даже и да е така, което не е вѣрно, ние мислимъ, че само турския комисарь би ималъ право да държи такъвъ езикъ. Но това вразитѣ на движението не искатъ и да знаятъ и безсрамно продължаватъ въ своята прѣстжпна тактика. Азъ сжщо тъй съмъ съгласенъ (като сждя отъ тука за събитията и за положението отвъдѣ), че не му бѣше врѣмето сега да избухва каква и да е буна въ Македония, защото зная, че робътъ не е достатъчно подготвенъ за една успѣшна борба, че и самата международна политика въ днешно врѣме е настроена съ егоистични чувства и стрѣмежи, тъй щото едвамъ можемъ се надѣва на една европейска намѣса въ македонскитѣ работи, съгласно чл. 23 отъ

Берлинския трактатъ. Ала борцитѣ нѣмаха врѣме да взиматъ тѣзъ съображения; можеби, сами противни на това движение, по необходимость тѣ сж се подчинили на народната воля. Така и ние, които живѣемъ тукъ при по-други условия на живота, ние, собственитѣ имъ братя, сме длъжни да прѣклонимъ глава прѣдъ сторения фактъ и да изпълнимъ дълга си, като се притечемъ на помощь. Никакви полемики сега за и противъ народното желание, никакви „принципални“ и лични спорове, защото всѣко волнодумство въ случая ще ни изеде главитѣ! Така ние схващаме въпроса. Кой билъ стоялъ на чело на движението, за насъ туй трѣбва да бѫде безразлично, стига той да върши работа и съ умѣние и тактъ да води народа въ борбата му за човѣщина. А че днешното възстание с едно народно движение показва това обстоятелство, че цѣли села сж напуснали своитѣ огнища, за да се присъединятъ къмъ възстаническитѣ дружини и отстоятъ дружно срѣщу петь-вѣковния врагъ. Това е едно доказателство, че движението не е само една буна, както твърдятъ нѣкои, а — възстание, невидѣно и нечуто до днесъ на Балканския полуостровъ — по-голѣмо отъ Гръцкото, по-обмислено отъ Сръбското прѣди столѣтие и по-грандиозно отъ Априлското прѣзъ 76 год. При все това, характерната българска черта трѣбваше да се прояви и въ това врѣме на национална борба и въ тази *Балканска криза*. Да! И не масата е виновна за това: тя слѣпо вѣрваше въ своитѣ водачи, въ своята интелигенция: но виновна е тази именно интелигенция, която, вмѣсто да бѫде примѣръ понастоящемъ съ своето единодушие и слога, се е разцѣпила на два враждебни лагера, които се ѣдатъ помежду си и водятъ едно недостойно и укорно поведение. Четѣте вѣстницитѣ на двата лагера, слушайте ги по кафенета, събрания и площади. Що е туй!?... Какво означава този дивъ вълчи вой надъ падналитѣ и борящитѣ се юнаци оттатъкъ планинитѣ? — Какво искатъ тия пехливани на словото, тия брътвачи? — Ненаприказваха ли се още, ненаполемизираха ли се? Уви, първитѣ лучи на изгрѣващето слънце ще ни заварятъ въ сѫжби

и раздори, вмѣсто заловени ржка за ржка! . . . А стига вече думи! Врѣме е сега да прѣстанемъ да бърбримъ, врѣме е да захвърлимъ писалкитѣ и да ги замѣнимъ съ мечъ; врѣме е да прибѣгнемъ отъ думи къмъ дѣла — сега или никога! . . . Нека съ мечове и пушки въ ржцѣ отидемъ да посрѣщнемъ изгрѣва на македонското слънце, тоя богъ на свободата, който проблѣсва вече! . . . Не виждате ли по върховетѣ на македонскитѣ планини една руменина? — Това е знакъ, че скоро слънце ще огрѣе и ще озари Македония съ своето безкрайно сияние. — Народътъ вижда всичко туй и е въ възторгъ; но отъ друга страна се чуди на дѣлата на онѣзи, които би трѣбвало да застанатъ на чело и да го окуражатъ. Затуй и негодува. А така се парализира народната енергия, която би трѣбвало да е свободна отъ всѣкакви връзки, за да изнесе народътъ на плещитѣ си своето дѣло на освобождение отъ иго. Да, тѣзи ежби на интелигенцията сж едно парализиране на народнитѣ сили, пориви и въжделения!

А въ що се състоятъ тѣ и коя е тази принципална разлика, която дѣли двата лагера; и въ сжщность, дали сжществува, или пъкъ тя съставлява изкуственото въ днешната безумна борба? Азъ съмъ на послѣдното мнѣние; азъ съмъ убѣденъ, че помежду двата лагера никаква принципална разлика не сжществува, а сжществуватъ само лични вражди. Искаге ли доказателство, аргументи, както се изразяватъ адвокатствующитѣ патриоти? — Ето ги!

Кой не би прѣдпочелъ едно масово възстание прѣдъ едно частно; кой смисленъ дѣецъ нѣма да бжде привърженикъ на една всеобща народна революция, когато се касае за освобождението на рода му отъ най-отвратително сатрапство? Да, всички ние по принципъ сме съгласни, че масовата обща революция е прѣдпочитителна при частичнитѣ бунтове и възстания; на това убѣждение сж и ония, които се борятъ днесъ, които се излагатъ на вражия куршумъ, но които прѣдъ необходимостьта прѣклониха глава и тръгнаха на юнашки походъ. — Между желанията и принципитѣ, създа-

дени въ главитѣ и сърдцата ни, и между дѣйствителностьта има една пропасть. А нашитѣ принципи и желания сж до-толкова осжществими, доколкото тѣ се съгласуватъ съ самата дѣйствителность. Прочее, тукъ е единчката разлика, която сжществува между двата лагери, ако може това да се нарече принципална разлика: че еднитѣ изхождатъ отъ дѣйствителностьта и тъй направляватъ своята дѣятелность; другитѣ изхождатъ отъ своитѣ формули и принципи, които впрочемъ сж общи, колкото се касае до мак. въпросъ, и така искатъ да ги наложатъ на дѣйствителностьта. Но това послѣдното не е нищо друго, освѣнъ дѣтинска игра и прахосване напусто енергия. Да казвате на народа си: „Чакай, додѣто чрѣзъ всеобща революция се освободишъ!“ — безъ да вземате въ внимание жестоката реална обстановка, че е организирано отъ тиранина изтрѣблението му, то е и глупо, и прѣстжпно; то е равносилно съ измѣна на народнитѣ идеали и интереси. Не тъй схващатъ, обаче, въпроса неприятелитѣ на възстанието и не се спиратъ тѣ въ своята ярость прѣдъ нищо, като че ли сж обзети отъ нѣкакво безумие или полуда. Едноврѣменно съ в. „Право“ почнаха сжщата игра на думи и въжеиграчитѣ отъ в. „Изгрѣвъ“; а основа се и новъ в. „Реформи“, като органъ на втория В. М. Комитетъ, онзи, който изкочи изъ Дълбокъ Зимникъ и избранъ отъ амбициознитѣ отцѣпници на организацията. Отъ тогава минаха два мѣсеца. Два мѣсеци какъ безчинствуватъ, какъ свѣтотатствуватъ тия умопомрачени отъ злоба и лични умрази, и чрѣзмѣрни амбиции, жестокосърдни честолюбци! — Да, слѣдъ като поставиха своето азъ по горѣ отъ всичко, и то въ такива дни на ожидания народни и надѣжди, слѣдъ като се подиграха съ тия святи въжделения, тѣ отидоха до тамъ да изпратятъ до всички макед.-одрински дружества въ България онази прѣсловута телеграма, съ която се отричаше сжществуването на всѣкакво възстание. А тази ужасна телеграма бѣ публикувана отъ самитѣ тѣхъ въ всичкитѣ български журнали и прѣпечатиха я иностраннитѣ. По такъвъ начинъ се нанесе на възстаналитѣ македонци, прѣизпъл-

нени съ младежки ентузиазъмъ и вѣра въ свѣтло бждеще, най-гежкия ударъ, защото той е неочакванъ и защото имъ иде отъ собственитѣ имъ братя. А въ днешнитѣ критически за каузата ни врѣмена нужно е да се наложи мълчание на тѣзи нечестивци! Какъ? Азъ нѣма да ви подканвамъ да направите това силомъ, както би ви продиктувало вашето справѣдливо негодуване — да отидете въ комитетитѣ и въ редакциитѣ, па да се разправите съ тѣхъ, както си знаете . . . но ще напомня дълга ви, като членове на Македоно-Одринската организация и като българи, че вие трѣбва да турнете край на тѣзи взаимни ежби и раздори, на това зло въ организацията, което не е отъ вчера, а отъ двѣ години. Това може да стане само по два начина: или доброволно да се помиратъ комитетитѣ и да се образува само единъ комитетъ, който да прѣдставлява организацията, или пъкъ да се свика конгресъ и се прѣизбере съвсѣмъ новъ комитетъ отъ хора непричастни въ тия прѣстжпни каранници и безумства, и на които да се опрѣдѣли точна и ясна линия на дѣйствие. Поставена на една солидна основа и — автономна, Македонска организация е фактора, който може да разрѣши спорния въпросъ.

И азъ вземахъ думата, не за да ви кажа, че сжществуватъ ежби. Това вие знасте твърдѣ добрѣ. Но за да ви кажа, че вие сте силата, вие сте този факторъ, който ще може да измѣни настоящето анормално положение, че вие само сте въ състояние да прѣкратите тия ежби. Изпълнѣте дълга си, прочее, и не оставяйте да върлува и за напрѣдъ пламъка на братоубийствената вражда! Не направите ли туй, не поправимъ ли ние собствената си грѣшка (а разцѣплението въ организацията е вслѣдствие нашето нехайство, като оставихме разни недорасли патриоти да си разиграватъ коня), българското правителство е съ развързани ржцѣ, и въ името на българскитѣ държавни интереси, както и на общобългарската кауза, е въ правото си да турне печатъ на комитетитѣ и да ги затвори. Защото: каква е ползата отъ тѣхъ, ако тѣ сж излѣзли вънъ отъ своитѣ обязаности на пълномощници на Македон-

Одринската организация и играятъ ролята на два воюващи единъ съ другъ лагери, вмѣсто да устрѣмятъ общитѣ си усилия противъ общия имъ врагъ? При настоящето имъ поведение, напротивъ — тѣ принасятъ врѣда вмѣсто полза и на себе си, вземени като дѣйци, и на дѣлото. Слѣдователно, запечатването на комитетитѣ и разтурянето имъ, при днешнитѣ условия, ще бѫде една оправдана правителствена постѫпка, макаръ и да се чувствува тъй много нужда отъ сѫществуването на единъ комитетъ, който да изиграе достойно и до-край своята роля на посрѣдникъ между македоно-одринската емиграция и отвъдненци, между които има едни неразривни връзки. А какво би могълъ въ това врѣме да направи единъ комитетъ? — Азъ мисля: твърдѣ много! — Защото онзи народъ, който е направилъ вече първата важна стѫпка по пѫтя на своето освобождение, който е рѣшенъ вече да умре или да се освободи, се нуждае именно отъ такъвъ посрѣдникъ между него и емиграцията, между него и България, между него и Европа.

А нужно ли е да говоря, че положението е сериозно, и че врѣмето, което прѣживѣваме, е критическо и сѫдбоносно? Азъ не искамъ да влѣза въ ролята на хроникеръ, защото всички вие четете българскитѣ вѣстници, които описватъ всичкитѣ онія нови ужаси, на които е подвъргнато македоно-одринското население; за тия пожари и опустошения на черкви, отдѣлни кѫщи и цѣли села, и цѣли гори; за тѣзи турски неистовства, които Макъ-Гаханъ, кореспондента на Дайли Нюсъ, е описалъ въ своята книга „Турскитѣ звѣрства въ България“; за това систематично разорение на земята ни отъ Пиндъ и Шаръ до Бѣло море и до Черно. А това разорение не датува отъ деня, когато е избухнало възстанието, но отъ четвъртъ вѣкъ насамъ и даже по-рано. Чашата на горчивинитѣ вечъ прѣля и македоно-одринския робъ възстана. Но той възстана така, за да не се спрѣ до тогава, додѣто не спечели свобода и човѣшки животъ. Ето защо, туренъ подъ чукъ и наковалня, притиснатъ като въ клѣщи отъ османската тирания, като не може ни назадъ ни на-

прѣдъ, безъ никой другъ изходъ, освѣнъ този на възставането, се рѣши да умре или да се освободи, и то—сега или никога! — С е г а и л и н и к о г а! Защото положението му е такова, че робътъ ще загуби всичко, ако се остави отъ този девизъ. И съ това съзнание изпълненъ, той воюва и съ мечъ въ ржка ожидава зората на своето избавление. . . .

III.

Въ навечерието на това събитие, на това всенародно тържество — изгрѣване на невидѣното отъ петьстотинъ години слънце на свободата, така стоятъ работитѣ, нашитѣ работи, замърляни какго всѣкога, и схванали се за коситѣ сами ние, които сме длъжни и трѣбва и да помогнемъ, и да извоюваме права на волно сжществуване за цѣлия български народъ. Обаче, ние гаче ли не съзнаваме, какви минути прѣживѣваме, и че въ нѣколко деня или мѣсеци може цѣла история да се сгради. Творци на отечественото бждеще, борцитѣ отвъдъ Рила не знаятъ що е двоумѣние и съ прѣзрѣние гледатъ на нашитѣ низки разпри. Съ такова сжщо прѣзрѣние трѣбва и ние да погледнемъ на тия срамни междуособици, и нека се отъ дънъ-душа погнусимъ отъ причинителитѣ и съучастницитѣ имъ, защото тѣзи междуособици компрометираха свещеното дѣло на революцията и покриха съ позоръ и срамъ челата на всички почти дѣйци, на цѣлото освободително движение. Кой ратникъ е осганалъ неумърсенъ съ най-гаднитѣ хули? — А какъ тогази робътъ ще има вѣра въ себе си и въ своитѣ водачи, тъй като и китайски стѣни да прѣграждатъ Македония отъ България пакъ тия ежби сж достигнали до ушитѣ на македоноодринци? — А тѣзи именно ежби още повече отчаяха и озлочестиха робитѣ, за да прибѣгнатъ най сетнѣ до крайното срѣдство. Тѣ се поттърсиха отъ постжпкитѣ и поведението на тия, които той считаше за свои вожди и вѣрваше въ тѣхъ. Отъ двѣ години насамъ той бѣше свидѣтель на всички мерзости и низости, до които изпаднаха „водителитѣ", и биде разо-

чарованъ въ всичко. Кому отъ васъ не сж извѣстни редицата истории за кражби и убийства между братя и по кръвь, и по народность, и по идея? Не! Азъ не ще повдигамъ булото на всички тия срамотии, отъ които ние се червимъ, а поколенията ще падатъ въ иступление и ужасъ . . . Нека оставимъ това на историка, който ще въздаде всѣкиму неговото. Но това — за едно близко или недалечно бждеще. Сега, обаче, ние трѣбва да се стрѣснемъ, за да не бжде късно и да омиемъ срама, който сами си лѣпнахме. Не е късно да сторимъ добро; не е още късно да покажемъ дѣла, които да ни въздвигнатъ първомъ въ собственитѣ ни очи, а сетнѣ — въ очитѣ на обществото. Да, въ очитѣ на народа! Защото, нима сме слѣпи да не виждаме, че обществото започна да охлажда, да се огдръпва на страна, за да глера сеиръ? Македонското освобождение, обаче, не се нуждае отъ сеирджии, но отъ хора за работа, отъ дѣйци самоотвержени, защото то не е зрѣлище театрално, а е дѣйствителна драма, драма изъ живота, която, ако ние още продължимъ въ своя прѣстжпенъ пжть, ще се обърне на трагедия, най-ужасната отъ всички трагедии — смъртьта на единъ народъ! И ние ще бждемъ тогава зрители на едно варварско зрѣлище. . .

Госиожи, Госиода!

Въ такова грозно състояние ни завари свършения фактъ, възстанието — неприготвени, убити духомъ, разочаровани, съ злоба и пѣна на уста, готови да се удушимъ едни други. А косилото на тиранията и на смъртьта косятъ всѣкидневно тамъ, задъ Рилскитѣ висоти, десетки и стотини жертви.

И ние — съ скръстени ржцѣ — очакваме изгрѣва на благодатното слънце. . .

Положението на българитѣ въ Добруджа.

(РѢЧЬ).

Господа,

I

Берлинския договоръ има своитѣ резултати. Авторитѣ на този трактатъ постигнаха цѣлта си — да повдигнатъ народъ срѣщу народъ, братъ противъ брата, като раздробиха териториално Балканския полуостровъ, а главно българския възроденъ народъ. И сто борби между всички балкански нации: — ромжни съ българи, българи съ сърби и гърци, сърби съ харвати и пр. Коя отъ тия народности има своитѣ естествени граници, въ които да обсма своитѣ сънародници? Коя отъ тѣхъ има своитѣ племенни граници?

Сърбия ли? — Но тя е часть отъ сръбското племе, което засма цѣла Босна и Херцеговина, Банатъ, Далмация и Стара-Сърбия — при Митровица!

Гърция ли? — Но тя има своя Критъ, своя Кипъръ, своя Епиръ!

Ромжния ли? — Но тя има своитѣ Трансилвания, Буковина и Бесарабия! —

България ли? — Но тя има своитѣ: Македония, Добруджа, Южна Тракия и тритѣ окржзи до Морава!

Тъй хитритѣ нѣмски дипломати знаяха да уплетатъ въ нова вѣковна вражда народитѣ на Старопланинския п. островъ. Но не по-малко виновни за това сж и самитѣ балкански народи. Погледнете на Сърбия, напр. За да унищожи българщината въ Пиротско, Нишко и Вранско, тия три, признати съ султ. бератъ, българ. окржзи, дѣто е имало и български екзархийски епископъ, — сърбитѣ издигнаха стрѣлбища и бѣсилки. — И като оставя въ ноктетѣ на маджаритѣ и австрийцитѣ своитѣ братя въ австро-унгарската държава, като нехайствува къмъ участьта на братята си въ Призренския санджакъ, угнетявани отъ дивитѣ арнаутски орди, Сърбия е обърнала погледитѣ си къмъ чужда бащиния, къмъ Македония.

Сжщото върши и Гърция.

А като най-добъръ примѣръ за това „незнаене що правимъ“ може да ни послужи съсѣдната Ромжния, съ която отъ памти-вѣка ни е дѣлилъ Дунава, който е билъ граница естествена между българи и ромжни, турната отъ самото Божество. Тази естествена граница е вече нарушена; нарушенъ е и покоя между двата съсѣдни, до вчера братски, народи.

И сега, както Македония е ябълката на раздора на Балканския полуостровъ, така и Добруджа е ядката на раздора между българи и ромжни. Но кой е виновенъ за тоя раздоръ, за това заяждане на два приятелски отъ вѣкове народи?

Българитѣ ли? — Не! — Защото, въ случая, най-онеправданиятъ отъ всички балкански народи е българския, който биде разпокъсанъ на петь части отъ единъ нехуманенъ трактатъ, и който, по единъ естественъ законъ, трѣбваше да се стрѣми да се обедини, да събере всичкитѣ си дѣлове въ едно цѣло. Да искашъ бащинията си, това не значи шовинизъмъ, какъвто е обзелъ всичкитѣ наши съсѣди; шовинизъмъ, казваме, защото тѣ се стрѣмятъ къмъ чуждото, къмъ нашето, като забравятъ своето. Тъй ромжнитѣ сж виновнитѣ за тия обтегнати отношения съ насъ, за този възелъ на раздора, който, навѣрно, само една

война ще разсѣче, ще отрѣже. А това именно желаяха берлинскитѣ дипломати — да видятъ веднажъ сграбчени народитѣ по двата брѣга на Дунава. Самото ромжнско правителство, което и да бжде то, а главно — самия ромжнски краль Кароль, хохенцолера, служатъ като орждия на тая дипломация. Като виждатъ, че не могатъ да излѣзатъ на глава съ австро-унгарцитѣ и руситѣ, оставиха своитѣ три и повече милиона събратия отвъдъ Карпатитѣ и Прутъ, и се заеха съ ромжнизирането на българската область Добруджа, съ половинъ милионъ население, отъ което повечето отъ половината е българско, срѣщу другата половина — сборъ отъ тия осемь нации: турци, руси, татари, арменци, нѣмски евреи, гагаузи, гърци и ромжни. И не народа, ромжнския народъ, е виновенъ толкова, колкото неговитѣ мелеси-държавници, колкото тѣхния нѣмецъ краль, който мрази славянщината въобще и българщината въ частность, който не е нищо друго, освѣнъ едно слѣпо орждие на бисмарковата политика и на днешния нейнъ прѣдставитель, Вилхелма II-й, смъртния и непримиримъ врагъ на поляцитѣ и славянството, както и на латинството. А кои сж и какви сж тия държавници ромжнски? — Единъ гъркъ: Стурдза напр.; други цинцаринъ: Таке Ионеску напр.; трети арменецъ, четвърти маджаринъ и пр.

Иматъ ли общо нѣщо тия господа съ ромжнския народъ, когото прѣдставляватъ и който, въ сжщность, нищо нѣма противъ българитѣ? — Да романизиратъ българската маса въ Добруджа, па и въ самата Ромжния, дѣто има нѣколко стотинъ хиляди българи, искатъ тия забравили за интересъ народностьта си, тия ромжнизирали се: гърци, арменци, маджаре, цинцари и др; да направатъ искатъ ромжнска тая страна, която е плъть отъ плътьта ни, часть отъ българската снага — Добруджа, която ведно съ насъ е мъкнала фанариотското и турско иго, страдала е за насъ и съ насъ, копнѣела е за животъ свободенъ съ всички българи и е дала жертви за днешната ни свобода; да ромжнизиратъ искатъ тия държавни люде тая подарена имъ само, но нивга непринадлѣжала имъ българска область.

Асимилиране на единъ народъ отъ другъ — туй е държавна мода днесъ. Ала има начини на асимилиране: културно и асимилиране варварско, сирѣчь на-сила асимилиране.

— За таковато асимилиране азъ ще разкажа сега, за бруталното асимилиране, за варварското онуй ромжнизиране на българитѣ въ Добруджа, за да разбере българския народъ положението на своитѣ събратия отвъдъ Дунава и главно въ Добруджа, и съ какви незаконни срѣдства, съ какви некултурни начини, съ какви вандалщини си служи „културната“ Ромжния, която сама се нарича цивилизаторката на изтокъ. Да, азъ ще хвърля маската на тия псевдо-културтрегери, за да види и разбере свѣта, че онзи „цивилизованъ“ народъ, който въ многочислени статии и митинги, поради убийството на единъ шпионинъ турски, когото прѣби единъ яденъ синъ на ядна Македония, въ справѣдливото си възмущение срѣщу единъ свой сънародникъ, — можа да вдигне врява и повикъ срѣщу насъ българитѣ; че този народъ, скритъ подъ цивилизаторската нѣкаква мантия, е самъ нецивилизованъ и некултуренъ!

Въ нѣкои наши вѣстници се появиха нѣкои и други дописки върху поведението на ромжн. м-ство на просвѣщението спрямо българскитѣ училища въ Добруджа, както и нѣкои свѣдѣния по затварянето на тия училища, но тия дописки бѣха бѣгли, неясни и неточни. Ето защо, поради значението на интересующия днесъ цѣла България въпросъ, азъ вземамъ думата, съ цѣль да ви прѣдставя истината по положението на добруджанскитѣ българи и училища въ всичката ѝ голота за освѣтление на възникналия въпросъ, а може би, и на дошлия на прага и прѣдизвикания новъ ромжно-български конфликтъ.

Въ вчерашния брой редакцията на „В. Поща“ помѣсти една дописка отъ Тулча, отъ която се вижда до-нѣйдѣ, какъ стои въпроса съ българскитѣ у-ща въ този градъ. А сжщата участь е постигнала и Бабадагското бълг. училище, сжщия край очаква и Кюстен-

джанското, ако не се вематъ мѣрки, ако не се направятъ нужнитѣ постжпки, за да се прѣдотврати злото, което се готви надъ нашитѣ събратя.

А туй е налѣжащо и наша длъжность — въ тия критически дни за сънародницитѣ ни въ Ромжния.

II.

Ромжнското правителство знае да замазва очи. Тъй, въ завчерашния брой на в. „Търговски“ имаше извѣстие, че се открило ново основно училище въ Тулча, въ което половината часове ще бждатъ български, а другата половина ромжнски, въ замѣна на затворенитѣ български училища. Но туй е лъжа, дързка лъжа, или най-малко измама, съ която ромжнското министерство на просвѣщението иска да залъгва външния свѣтъ и добруджанскитѣ българи. Въ сжщность, и до сега почти половината отъ часоветѣ въ училищата ни бѣха на ромжнски. Съ затварянето на тия училища се гонѣше тази цѣль: — да се накаратъ училищнитѣ настоятелства въ Тулча и Бабадагъ да приематъ държавната програма (programa statului), като станеше българския езикъ факултативенъ и му се отредѣха само 6 часа седмично. А тази цѣль се постигна. Едно отъ двѣтѣ: или в. „Търговски“ е злѣ информиранъ, или пъкъ нова „културна“ мѣрка прѣдприема Ромжния, сирѣчь нова примка хвърля на и тъй нещастното и унижавано българско население въ Добруджа. Ние сме въ състояние да твърдимъ, че е вѣрно първото ни прѣдположение, и ще кажемъ, че недобросъвѣстно е да се публикуватъ вѣсти, които не сж добрѣ провѣрени.

А четемъ въ „N. Freie Presse“, че американското и британско правителства сж прѣдприели постжпки прѣдъ великитѣ сили, подписавши берлинския трактатъ, за да се накара ромжнското правителство да се откаже отъ ония репресалии и прѣслѣдвания, които се вършатъ въ ромжнската държава срѣщу чужденцитѣ и евреитѣ. Ромжнското правителство, което по силата на тоя трактатъ, получи въ даръ, но не и

„анексира“ Добруджа, по сѫщия тоя договоръ е дължно да уважава правата и на завареното тамъ четвъртъ-милионно българско население. То е длъжно да не туря вънъ отъ законитѣ на страната си областьта Добруджа, като я лишава отъ политически права, като я изключва отъ общия животъ на кралството. Но защо е това така? — Азъ ще докажа, че въ Добруджа владѣе изключително положение, а главно — че положението на българитѣ е по-лошо тамъ, отколкото въ Турско. И наистина, пѫтешественикътъ като пѫтува изъ Добруджа, ще чуе не веднажъ тѣзи характерни думи за изключителното положение на Добруджа: „Намъ ни бѣ по-харно подъ Турция, отколкото подъ свободната ужъ Ромѫния“. Да, тогава Добруджа не прѣдставляваше отдѣлна, отлѫчена часть отъ Турската империя, както е сега при ромѫнското господство; тогава Добруджа имаше и свои прѣдставители въ Цариградъ, които да изкажатъ болкитѣ и желанията ѝ; тогази Добруджа, може да се каже, добруваше, защото бѣше малко далечъ отъ театра на възстанията и кланетата. Сега въ Добруджа живѣе едно безправно население, чиито интереси при по-горнята власть се прѣдставляватъ отъ префекти ... не префекти, като нашитѣ окр. управители напр., пазители на редъ и тишина, но военни генералъ-губернатори, съ абсолютна власть; тия префекти сѫ като едни самовластни господари на двата окрѫзи въ „заддунавската“ ромѫнска провинция. Тѣхъ и само тѣхъ правителството слуша. Пъкъ и то изпраща за префекти най-отявленитѣ българоѣди. Днешниятъ префектъ въ Тулча, напр., е гръкъ, а по душа фанариотъ. Тоя фанариотски гръкъ сега властвува въ Тулча и фанариотствува съ българскитѣ училища, черкви и народность. Въ Букурещъ сѫ глухи къмъ всѣкакъвъ гласъ за протестъ: и министри, и държавници, и краль. Защото, туй поведение, което държатъ двамата добруджански окр. управители, е направлявано о т г о рѣ; това гонение на българщината е възведено въ Ромѫния въ система държавна и, подобно на сзупититѣ, за ромѫнскитѣ власти всички

срѣдства сж допустими, само да си постигнатъ цѣлта — унищожението на българщината въ Добруджа.

Ако срѣдня Европа има своя Позенъ, Балканския п.-островъ има своята Добруджа.

Добруджа и Позенъ — сто двѣ сестри съ еднаква участь! Вилхемъ II й и Кароль I-й ще сполучатъ ли въ стрѣмленията си: първия — да германизира Позенъ, втория — да ромжнизира Добруджа? Азъ се съмнявамъ. Съмнявамъ се, защото зная, че и поляци и българи не сж по-малко културни отъ пруси и ромжни. Що ще стане тогазъ? — Онеправданитѣ ще тръгнатъ по други пжть, съвсѣмъ различенъ отъ онзи, който сж вървѣли до днесъ: вмѣсто мирния и тихия пжть на защита родния си езикъ съ училища, тѣ ще образуватъ революционни комитети! . . . Само държави, които не сж увѣрени въ силата на своята собствена култура, прибѣгватъ до репресалии. Така и Ромжния, като видѣ, че всичко до сега направено не бѣ достатъчно да се удуши българщината, прѣдприема днешнитѣ крайни срѣдства. Надѣвамъ се, че и нашето правителство ще изпълни своя отечественъ дългъ, като протестира прѣдъ силитѣ, подписавши Берлинския трактатъ и присъедини своя протестъ къмъ оня на Сѣв. Ам. Съединени Щати и Англия — противъ тия произволи надъ добруджанското българско население. Надѣвамъ се, че и ромжнската власть о врѣме ще се стрѣсне и ще зачетѣ правата на добруджани, за да не се смразяватъ два близки народа, за да се не изкопа бездънна пропасть между тѣхъ, както онази между сърби и българи — при Сливница. Надѣвамъ се. Но кой знае!? Страна, въ която е възведено въ принципъ гонението на чужди народности; страна, която, въпрѣки всички закони и между-народни договори, поставя народноститѣ вънъ отъ законитѣ; страна, която е пригърнала отъ нѣколко години насамъ политиката на прѣдизвикателствата — такава страна съ добро не ще може да се вразуми.

Помнятъ слушателитѣ ми, какво прѣдизвикателно поведение държаха прѣди двѣ години и ромжн-

ската преса, и наостренитѣ отъ нея и отъ ромѫнското правителство тълпи сѫрмо нашитѣ градинари и работници оттатъкъ Дунава. Помнятъ слушателитѣ ми, какво брътвѣха ромѫнскитѣ вѣстници тогава за нѣкаква „военна разходка“ до София. Ние ги изслушахме съ всичкото си хладнокръвие на българи. И ето — още незабравени тия вандалщини и хули, ромѫнското правителство прѣдизвиква наново. Е добрѣ! Българския народъ, свободенъ и неосвободенъ, ще знае да си изпълни дълга доблѣстно. Нашата държава, ако и млада, но не и мелесь, не каша отъ народности, като ромѫнската, ще покаже, какъ брани достолѣпието си народно! — Ала нека се постараемъ да освѣтлимъ общественото мнѣние вънъ и вѫтрѣ въ страната ни. Ние не желаемъ затварянето на ромѫнскитѣ училища въ София и Тутраканъ, въ отговоръ на незаконнитѣ постѫпки на ромѫнското правителство, защото не искаме да унизимъ нашитѣ народность и държава, които отдавна сѫ извѣстни като крайно толерантни. Но ние искаме да се прѣдизбѣгне едно зло, единъ взривъ, тъй систематично подготвянъ отъ заддунавскитѣ ни съсѣди; но ние искаме да покажемъ, да отворимъ очитѣ и на ромѫнския народъ, кѫдѣ го тикатъ неговитѣ властители; ние искаме да се разбере, че чужди хора, чужди агенти, неизлѣзли отъ срѣдата на ромѫнитѣ, а платени отъ злонамѣрена дипломация, подтикватъ и подстрѣкватъ ромѫнския народъ въ една схватка, която ще му излѣзе кисела; ние искаме да посочимъ на корена на злото, на заяждането между българи и ромѫни, което нѣма основата си нито сега, нито въ убийството на Михайляно — този извергъ! — за да се прѣдизбѣгне нова една абдикация, каквато бѣ Милановата, или ново детрониране, каквито бѣха българското и гръцкото на Александра I-й и Оттона I-й, съпряжени съ хиляди други злини за България и Гърция. И който има уши, нека чуе. Послѣ, ние и българския народъ слагаме всѣка отговорность за неминуемитѣ послѣдствия. Повтарямъ: нѣма да говоря като шовинистъ, защото въ България шовинизъмъ не сѫществува, нито даже и като българинъ, а като

човѣкъ — доброжелатель на народитѣ и врагъ на кръвнинитѣ. Защо да си ѣдемъ главитѣ ние, довчерашни добри съсѣди и приятели? Защо да станемъ орждия и плячка на ония, които и насъ българи, и васъ ромжни разбиха, разпокъсаха? Защо да забравимъ миналото ни, доброто ни минало, на вѣковни братя по вѣра, когато даже сме съставлявали една българо-ромжнска държава, нѣкога? И нима ромжнската държава е тъй слаба, за да се бои отъ едни основни или класни училища? — Туй е недостойно за Ромжния!

Недостойни сж всички ония нейни беззакония къмъ българитѣ въ територията ѝ, още повече че тя има претенцията на носителка на прогреса на изтокъ. Щѣ ни се да вѣрваме, че ромжнското правителство ще вземе актъ отъ рѣчьта ни и прѣдупрѣжденията ни и ще остави на спокойствие и мира нашитѣ събратя българи, ако не желае то да се дохожда до безумни стълкновения и ежби, отъ които само враговетѣ ни ще извлѣкатъ полза.

Господа,

III.

Като встжпваше на добруджанския брѣгъ прѣди 25 год., Карель I съ прокламация и устно извѣстяваше, че нѣма да унищожава нищо отъ онуй, което е заварилъ: ни училища, ни черкви, ни дружества благотворителни: че той ще остави на мира всички народности да се развиватъ въ пжтя на цивилизацията и прогреса. Но туй било само залъгалка: защото, не много късно слѣдъ подаряването Добруджа на Ромжния, ромжнското правителство показа зжбитѣ си и заяде кучешки болшинството на добруджанското население, сирѣчь българското. Тъй ром. правителство показа истия си суратъ и българитѣ въ Добруджа разбраха, съ кого иматъ работа. — „Ха, тъй била работата!“ рече си добруджанецътъ, па се стегна да брани бащиния си езикъ. Ромжнското правителство завари много училища и черкви въ всички почти български села, па-

ланки и градове, ала удържа ли си думата? Не, никакъ не! — Подобно на безочливъ лъжецъ, то зе да играе на въже (дѣто трѣбваше да се гали, кждѣто се имаше страхъ отъ демонстрации), или пъкъ, безъ много-много да му мисли, безцеремонно, всички други у-ща, освѣнъ тия въ Тулча, Бабадагъ и Кюстенджа, съ една заповѣдь прѣвърна въ ромжнски; сжщото стори и съ черквитѣ. А сега, това сжщото правителство турга ржка и на останалото.

И тъй, ромжнското правителство, съ една типична нахалность, туря хайдушки кракъ въ чужди здания; съ една дума, то открадна по пладнѣшки начинъ, а и още краде, па безочливо мига, училища и черкви, които принадлѣжатъ на българскитѣ общества по села и градища. И днесъ горкото българско население е достигнало до този халъ — да мъкне нови унижения и ново иго, додѣто чашата на търпението се прѣлѣе. . . . Който протестира противъ тия и други беззакония, особено ако е българинъ, очакватъ го глоби върху глоби, тегоби връзъ тегоби, а най-сетнѣ затворъ и изтезания. Ромжния има сжщо плащани: и администрация, и правосждие, и чиновничество, па дори и просвѣщение. Въ България се оплакватъ отъ тежки данъци, ала, въ сжщность, България е цвѣте прѣдъ Ромжния. Защо прѣбѣгватъ толкова много ромжни отъ лѣвия брѣгъ на Дунава въ България? — Огъ харно ли? — Питайте ги и тѣ ще ви кажатъ, че положението имъ въ Ромжния е несносно — при тая концентрация на богатствата. Ако е несносенъ животътъ за ромжнина отвъдъ Дунава, за българина въ Добруджа е трижъ по-несносенъ. Само онѣзи, които сж тръгнали по пжтя на чокойската самозабрава (а тия сж малцина), само тия българи може да сж доволни отъ ромжнск. управление. А такива ги има: зеръ, коя нация нѣма плѣвель и кълклица? — Даже и най-чистата загария има кълклица. . . Ала компактното болшинство е недоволно и прѣнедоволно, и ето защо. Турция не товарѣше съ тъй силни данъци, Турция се задоволяваше съ малко; другадѣ бѣха нейнитѣ безчинства, които, впрочемъ, и Ромжния върши днесъ.

Прѣсни примѣри имаме. . . Но на Ромжния, за да се издържатъ тия административни и други чиновници, трѣбватъ пари. Тулчанскиятъ префектъ напр. взема една министерска заплата. А и туй нѣщо да се не забрави: въ търговия ли, въ прѣдприятия ли, въ благотворителни учрѣждения ли, вредъ чиновничеството си пъха гагата за рушвети. Нийдѣ другадѣ, освѣнъ въ Турция, не е развитъ и практикуванъ тъй много този занаятъ, да!—занаятъ, както въ ромжнската държава, а особено въ Добруджа, дѣто безправието е узаконено, та за да ви защитятъ законитѣ, на чиновника трѣбва да напълните джобоветѣ. Даже Турция е останала надирѣ въ туй отношение. Рушветчилъкътъ въ Турция е таенъ и става скритомъ, тъй . . . задъ вратата; въ Ромжния явни рушветчии сж отъ краля до послѣдния стражаръ и писаръ! Данъцитѣ пъкъ сж докарани до максимумъ. Ето защо ставатъ често селски бунтове въ Ромжния. Българския народъ, който е много прѣстрадалъ, едно само не би понесълъ — унищожаване на народностьта му, която той прѣзъ вѣкове е съхранилъ. Напраздно се силите, о ромжни! Защото, ако българщината можа да се възроди и възкръсне — слѣдъ петь-вѣковенъ сънь, та сега вие ли, довчерашни наши братя, които сте ни помагали въ борбата ни съ турчина, ще ни удушите? — Най-голѣмото оскръбление, което прави ромжнското правителство на добруджан. българ. население, е назначаването на гърци за чиновници въ тази область. А погледнете на чиновничеството въ Тулчанско и Кюстенджанско: — болшинството сж гърци! Самъ ромжнския краль приема на дълги ауденции префектитѣ и дава имъ инструкции. Тия кралски инструкции сж по-силни отъ законитѣ на страната! Що важатъ законитѣ? — Нали е работата Добруджа да се ромжнизира, coûte que coûte? Нали българското население трѣбва да се унищожава!? — Нали училищата и черквитѣ трѣбва да се заграбватъ и прѣдаватъ на ромжнитѣ!? . . . Удряйте, смазвайте, ромжнизирайте! — Ето девизътъ!

Види се, самитѣ ромжни сж нѣкадѣрни да бършатъ тия мерзки актове, та изпращатъ гърци, вѣковни

наши врагове! — Тия гърци си играятъ прѣкрасно ролята. И сега, отъ двѣтѣ черкви, които сж правени отъ българи, черквата „Константинъ и Елена“ е отнета. Отдавна ромжнитѣ острятъ зжби и за другата, която е най-хубавата и се намира на най-хубавия и най-голѣмъ площадъ въ Тулча. Бива ли българитѣ да притежаватъ тази черква, та който чужденецъ мине и замине да си състави понятие, че въ Тулча има много българи? Бива ли българитѣ да иматъ най-хубавитѣ училищни здания и всрѣлъ града, когато ромжнитѣ още наемагъ частни кжщи? — Ето кждѣ ги боли ромжнскитѣ власти! А тая черкова има султанско ираде отъ 1854 г., та ромжнитѣ ще има да обикалятъ доста и да викатъ: „кисело е гроздето!“ Па и българитѣ ще знаятъ *по кумановски* да запазятъ прадѣдовата имъ свѣтиня, ако и на нея ромжнигѣ посѣгнатъ. . . Но иматъ ли тия хора свѣтини, когато тъй нагло посѣгнаха на чуждитѣ, тъй светотатствено? — И всичко туй въ името на културата!? . . .

Като че-ли, освѣнъ на ромжнски езикъ, при другъ езикъ културата не може да вирѣе . . . А въ сжщность, ром. езикъ е по-неоформенъ отъ нашия. Наистина, езикътъ е лостъ на културата, проводникъ на цивилизацията, ала, драги слушателю, я отидѣте въ Тулча прѣзъ идущия м. октомврий, когато ще бжде иногюриранъ паметника за „реанексирането“ на Добруджа. Ако ви пуснатъ, идѣте: тамъ ще присжтствува и ром. краль. Какви прѣдизвикателни рѣчи ще се държатъ тогава; какви хули ще се изсипятъ върху добруджанитѣ, наши сънародници, но при туй ромжнски поданици; какви заканвания ще станатъ срѣщу бълг. народъ и държава! Всичко туй интересно ще да бжде, да — много интересно! . . . Защото прѣзъ 1900 г., когато букурещскитѣ студенти посѣтиха Тулча, всичко горѣказано се случи. Паметникътъ се намира на една височина до града, подъ самия Дунавъ. Тамъ всѣкога вие ще намѣрите единъ войникъ да караулничи, и често пжти се случава той да бжде русинъ или българинъ. Тоя караулъ ще ви слѣди около паметника. „За-

що обикаляте слѣдъ насъ?“ — го запитвате вие. А той отговаря: „Дадено ми е заповѣдь да вардя, да не би нѣкой да дигне на въздухъ съ динамитни бомби паметника“. . . И тия думи сж характерни за Ромжния, слѣдъ 25 годишното ѝ „реанексиране“ на Добруджа. Туй значи, че ромжнската власть се бои и отъ сѣнката си. И има право до толкозъ да се страхува! — Зеръ, що е посѣяла и що ще жъне? —

Прѣзъ 1900 г. студентитѣ демонстрираха прѣдъ паметника. Прѣдварително биде съобщено на българитѣ, които, както на всѣкждѣ въ Добруджа, сж болшинство, да не се показватъ по улицитѣ тѣзи дни, като че ли нѣкои башибозушки орди сж пристигнали. Случайно при демонстрацията на паметника се намѣрило едно българче на 10-тина години, ученикъ. Слушайки то дрънканията на студентитѣ по адресъ на българитѣ и България, не можало да се стърпи и извикало: „долу!“ — Горкото дѣте, щѣло да си изпати! Онази ужъ интелигентна сгань, която е цвѣтътъ на всѣкой народъ, студентитѣ, като му гракнали, щѣли да го разпокъсатъ, ако да не била полицията и нѣкои руси тамъ. Та това ли е само? Днешниятъ префектъ, г. Бастаки, се е хвалилъ на ученич. актъ тази год., че „Добруджа била земена съ кръвь и само съ кръвь ще бжде дадена“. . . Това по адресъ на ония българи, които още не сж станали „добри ромжни“ и изпращатъ дѣцата си въ български училища. Както виждате, г. окр. управитель въ Тулча знае да прави политика, знае да изпълнява длъжностьта си. Но що полза отъ всичко туй, когато само петь-шесть данамитни бомби сж достатъчни за Черна-водския мостъ? Па и защо ще трѣбва да го дигаме на възбогъ, когато ромжнитѣ сж ни улеснили за по-бързото ни прѣминаване на Дунава?

Друго едно нѣщо.

Макаръ въ Тулча болшинството да сж българи, нито единъ българинъ нѣма въ примарията (общината). Шепа гърци и шепа ромжни иматъ и свой кметъ, и свой помощникъ-кметъ, но българитѣ — не! Тѣмъ сж затворени вратитѣ за всички държавни и общин. учрѣ-

ждения: казахме, българинътъ е извънъ законитѣ на страната. Сѫщото става навредъ въ Добруджа и Ромжния. Българинътъ има задължение: да плаща данъци, да отбива военната си повинность и пр., но нѣма никакви права. Та туй и въ Китай не става! А отгорѣ тия хули и нападки върху туй беззащитно българско население! — Но . . . „страхливи псета знаятъ салтъ да лаятъ“, бѣ казалъ Шандоръ Петьофи, маджарския поетъ. Тъй и ромжнскитѣ власти отъ 25 год. безчинствуватъ въ Добруджа, ала — кой кривъ, кой правъ — пакъ българинътъ кривъ! Самъ говорящия сега е билъ свидѣтель на слѣдняга характерна за ромжнското правителство случка.

Бѣше прѣди три мѣсеци. Субпрефектътъ на Тулча и единъ приставъ, съ училищния инспекторъ и помощника му, дойдоха въ българското училище и съ червенъ восъкъ заклеймиха на вратитѣ му двѣ заповѣди на ромжнското министерство на просвѣщението. Молѣха ги дълго врѣме и директоръ и учители да се не върши тази непедагогическа постжпка, защото явно се чернѣше и училищния комитетъ, и учителското тѣло. Напраздно. Та именно тази цѣль се гонѣше съ тая лепната обява — да се компрометиратъ и учители, и комитетъ. (Азъ послѣ, като говоря за училищата, ще поясня туй). Най-подиръ учителитѣ, като се убѣдиха въ безполѣзностьта отъ повече настояване, поискаха друго — да имъ се даде сграждарь, който да пази да не скъса нѣкой обявленията, защото се прѣдвижда затворъ отъ $^1/_2$—3 год., въ случай на скъсване. И туй се отказа. Туй бѣше върха на безсрамието! Тогази разказвачътъ на тая случка се обърна къмъ ромжнскитѣ чиновници съ тия думи: „Кажете на министра, че тия своеволия не сгаватъ даже и въ Турция!“ — Никакъвъ отговоръ не послѣдва, освѣнъ онуй вдигане раменѣ, което означава: „що да правимъ, тъй ни се заповѣдва отгорѣ?!“ . . .

Така вървятъ работитѣ въ Добруджа. Такова е положението на нашитѣ събратя. Не сж ли излъгани тѣ въ надѣждитѣ си, че Ромжния ще имъ гарантира

свободата и ще зачита правата имъ; не сж ли тѣ жестоко измамени? — Като говоря за Тулча, азъ разбирамъ и цѣла Добруджа, защото Тулча е най голѣмия градъ и най-много населенъ съ българе, и защото положението на останалото българско население е аналогично на туй въ Тулча, даже и по лошо. „Пази Боже, слѣпо да прогледне!“ — ще кажемъ. Тъй и Ромжния, не била до сега самостоятелна и кралство, сега не знае дѣ да се дѣне и съ своя първи краль, и съ своитѣ принцове и принцеси, и съ своята армата, та е повилнѣла. Война ѝ се щѣ, и туй то. Хайде! — Може би е нужденъ на тая немирница единъ студенъ душъ . . . България се е научила на това. Но, уви! Кой ще събира послѣ кестенитѣ и кой ще ги ѣде? Нито българи, нито ромжни! Ето защо е нужно опомняне, додѣ е врѣме.

IV.

А българскитѣ у-ща въ Тулча датуватъ още отъ 1846 г., значи — отъ прѣди половина вѣкъ, когато ромжнитѣ не сж нито сънували, че Добруджа ще бжде тѣхна, когато никоя друга нация тамъ не е помисловала даже за училища. И тия училища, съ традиция, съ история, съ минало, по една само бєззаконна заповѣдь се затварятъ! — Незаконна, казваме, и ще го докажемъ.

Градътъ Тулча е игралъ важна роля въ всички събития, станали прѣзъ 19 вѣкъ: по черковния въпросъ и по въпроса за освобождението ни. Тамъ сж бивали учители мжже, като Изворски, Сава Доброплодни, Тодоръ Икономовъ и др., които сж развивали голѣма дѣятелность за просвѣтата на добруджанското българско население. По този начинъ, и днесъ българитѣ сж най-интелигентнитѣ между добруджанското общество. И въ търговия, и въ промишленость, въ земледѣлие и скотовъдство, навредъ българското общество е първенствующего. Отидете ли въ Тулча, Бабадагъ и др. добруджански градища, ще видите, че пяцата е прѣизпълнена само отъ български носии, и ще чуете повече

българския езикъ. 25-тѣ години не бѣха достатъчни да се ромънизира Добруджа; а това властитѣ енервира и ги докарва до самозабрава, до полуда. Трѣбва, трѣбва да стане ромънизирането, та каквото ще да бъде! — Тъй говорятъ ромънскитѣ управници, па заграбватъ училища и черкви, както и др. частни здания, дюкяни, напр. въ Браила и другадѣ; па заграбватъ дори и отъ историята на българитѣ. Всички знаемъ, чий синъ е Стефанъ Караджата, идола на българщината прѣди освобождението ни отъ турцитѣ. Този славенъ български синъ е тулчански уроженецъ, гражданинъ; и днесъ живѣятъ негови потомци, сродници въ Тулча — край града — и въ крайна мизерия. Единъ неговъ сестриникъ посѣщаваше миналата година българското училище. Този Стефанъ Караджа, ромънитѣ казватъ, билъ влахъ. Тѣ казватъ, че и Кирилъ и Методий съ били излѣзли отъ тѣхната срѣда, че и Добри-войвода, на чието име е наречена Добруджа, билъ ромънинъ. Кога, отдѣ-накъдѣ, какъ!? — ромънитѣ не могатъ ви обясни; а и да поискатъ да ви обяснятъ, ще го обяснятъ досущъ смѣшно. При все туй тѣхното ромънизиране все куца и куца! До 1896 г. ученицитѣ въ добруджанскитѣ училища, вмѣсто да намаляватъ, се увеличаватъ. До тази дата ромънското правителство се занимаваше съ угасване на по-малкитѣ огньове на българската народность: селата и паланкитѣ. Като си свърши тамъ работата, въ 1896 година зае се съ угасването на самитѣ три централни огньове: въ Тулча, Бабадагъ и Кюстенджа.

Но — гаси ли се туй, що не гасне? — Българщината въ тия три града, до-тогазъ хитро галена и мамена, въ 1896 г. получи първия хубавъ шамаръ отъ ромънската власть; тази послѣднята вече посѣгна на българскитѣ училища въ Тулча, както и въ останалитѣ два града. Стрѣснаха се по-първитѣ граждани и направиха протестъ до краля на Ромъния противъ беззаконната постжика на ромънското правителство. Цѣли три деня министерския съвѣтъ засѣдава и се занимава съ този протестъ — не за да удовлетворятъ

и какъ да удовлетворятъ законния български протестъ, но — какво наказание да наложатъ на тия българи, които сж се осмѣлили да протестиратъ, и то възъ основа на Берлинския трактатъ! Прѣслѣдвания, гонения, глоби, смъртна умраза и до день-днешенъ, прѣчки отъ самата администрация въ търговията на ония, които не се отказватъ отъ подписа си, ала, за похвала на доблѣстнитѣ тия българи, и днесъ мнозина отъ тѣхъ не оттеглятъ подписитѣ си и не лижатъ туй, което сж плюли! — Добруджа, макаръ и да е свързана отъ 25 години насамъ съ Ромжния, и днесъ още живѣе съ надѣждата, че ще бжде българска. А тая вѣра сжществува не само въ българското население, но и между гърцитѣ, па даже у ромжнитѣ.

Главната причина за затварянето на българскитѣ добруджански училища е тази: коравостьта и силата, опачината на българщината въ този край! Български вратъ прѣвива ли се лесно? Въ армията, въ лицея, въ екстерната — болшинството сж българи. Ха, туй не се търпи! И макаръ да забранява Берлинския трактатъ прѣнасяне на добруджанци-войници въ вжтрѣшностьта, Ромжния го върши. Пакъ напраздно! — Ако не бѣха хубавитѣ влахинки, нито единъ българинъ не би се порумжнчилъ. Но женидбитѣ донѣйдѣ спомагатъ, ала въ самата Ромжния, въ Добруджа — не! И днесъ българинъ не дава дъщеря си на ромжнинъ, нито сина си жени за ромжнка. Ромжнитѣ ни наричатъ фанагици за туй, и иматъ право. Но кажете ми, господа, какъ да брани българинътъ своята народность? — Какъ да отстои той на туй планирано асимилиране на рода му? — Ето защо, българинътъ не се бои, че щѣли да го нарекатъ фанатикъ и всѣкакъвъ: по-горѣ той поставя народностьта си и любовьта къмъ рода си отъ всичко друго. — При тия нрави на българитѣ, всичкитѣ хитри планове на ромжнитѣ удариха о скала. Давящия се лови за сламка, както и прѣстжпникътъ — за змия. Тъй и ромжнската власть прибѣгна до беззаконието и узурпаторството, па тръгна прѣзъ просото. Членоветѣ: първи, 21, 53 и 54 отъ правилника

за народната просвѣта даватъ право на българитѣ да си иматъ частни училища съ своя програма, като се задължаватъ съ изучването на ромжнската история и езикъ. Казахме, че до 1896 г. работитѣ вървѣха тъй. Изведнажъ заяждане: че българскитѣ ученици били слаби по ромжнскитѣ прѣдмети, че не изучвали ромжнския езикъ. Нагла лъжа бѣ туй! Защото нашитѣ ученици въ българскитѣ училища изучваха сѐ тъй добрѣ и съ удоволствие ромжнския езикъ, както и българския, като знаеха, че той имъ е потрѣбенъ въ търговията и въ живота. Но какъ ромжнската власть ще създаде друго-яче претекстъ, за да се вмѣсва въ вжтрѣшнитѣ работи на училищата ни? — За да удовлетворятъ властьта, българскитѣ училищни комитети отвориха още едно допълнително отдѣление — за подоброто изучване на ромжнския езикъ, което нарекоха „подготовително отдѣление“. Условиха три ромжнски учителки въ дѣвическото училище и трима ромжнски учители за въ мжжкото. Не! Ромжнскиятъ езикъ пакъ куцалъ . . . Кой кривъ? — Училищния комитетъ билъ кривъ. Този комитетъ тогази увеличи часоветѣ по ромжнски. Пакъ неугоди. Той почна тогазъ сѐ повече и повече да отстжпва, додѣто приравни ромжнскитѣ часове съ българскитѣ, и мислѣше си — сега поне ще го оставатъ на мира. Сжщиятъ този министъръ, г. Спиро Харетъ, който е сега министъръ на просвѣщението, бѣше и прѣди 3-4 год. такъвъ. Той самъ е дохаждалъ тогава въ Тулча, ревизиралъ е училищата ни и, макаръ да не е намѣрилъ никаква нередовность, като се върналъ въ Букурещъ, прѣдставилъ единъ докладъ на министерския съвѣтъ, въ който докладъ той изисквалъ затварянето на тулчанскитѣ училища, защото тѣ образували държава въ държава. Букурещскиятъ министерски съвѣтъ, като изслушалъ м-ра г. Харетъ, който, както всичкитѣ ромжнски държавни людье, е съмнителенъ ромжнинъ (затова и най-вързъ гонитель на българщината), побоялъ се обаче да го послуша, та не затворилъ у-щата. Г-нъ Харетъ затаи ядътъ и злобата си, за да ги изяви днесъ. Но той,

както всѣкой съмнителенъ човѣкъ, нѣмá смѣлостьта самъ да затвори у-щата ни, което нѣщо въ сжщность е негово дѣло, а прѣдстави тази мерзка длъжность на нѣкой си Адамеску. Тъй подлия страхливецъ се крие задъ другиго.

Мнозина българи мислятъ, че тази сжба на ромжнската власть съ българитѣ въ Добруджа и въобще е започнала отъ 1900 г., отъ врѣмето на ромжно-българския конфликтъ, а тѣ се много лъжатъ. Началото на тази ромжно-българска сжба лежи много по-рано, както се вижда отъ моето изложение тукъ на фактитѣ. И ромжно-българския конфликтъ е едно дѣло, дълго врѣме подготвяно, обмислювано, желано и очакване отъ ромжнскитѣ „hommes d'état", за да се компрометира българщината, незаразена още отъ фалшивата цивилизация и култура на ромжнитѣ. Всѣко подражание слѣпо е фарсъ: фарсъ е и ромжнската цивилизация! Въ едно нѣщо, обаче, ромжнитѣ сж оригинални: въ възбуждането на изкуствени конфликти. Тъй и ромжно-българския конфликтъ прѣзъ 1900 год., който едва-ли не докара една проклета и безумна война, бѣше работа оригинална и дълго врѣме устройвана отъ ония безумци, отъ ония кжсогледи, които се наричатъ ромжнски държавници. — Михайляновото убийство отъ единъ българинъ, но турски поданикъ (това добрѣ да се запомни), бѣше отдавна очаквания сгоденъ случай, за да избухнатъ складиранитѣ до тогава ядъ и злоба. Тъй тия плиткоумници смразиха два съсѣдни народа. Ромжно-българския конфликтъ бѣше не цѣль, а срѣдство — за да се доунищожи българското население въ ромжнската страна. То вземало хлѣба на ромжнитѣ, то прѣчело на ромжнския прогресъ, и не знамъ още какви глупости. Като едно отъ срѣдствата за постигане на прѣдназначената цѣль смъртъ на българщината — бѣше и тъй наречената programa orarul statului (държавната училищна програма), споредъ която само шесть часа се позволяватъ за изучването на българския езикъ, а всичко останало — на ромжнски; защото българскитѣ училища за ромжнската

власть не сѫ вече частни училища, а държавни. Комедията, която се разиграва отъ 3 год. насамъ съ тая държавна (по-добрѣ, държавническа) програма, свърши прѣди 15 деня трагично и се обърна на трагедия. Има нѣщо високо въ тая срамна история съ затварянето на българскитѣ добруджански училища, нѣщо високо трагично и много поучително за съврѣменния българинъ: отъ една страна — едно беззащитно население, което има за съюзници само правото, свѣтлината, па и закона; отъ друга страна — ромѫнското правителство, което гаси огнищата на просвѣтата, което е приятель на мрака и лъжата.

Да скарвашъ пъкъ и да смразявашъ човѣкъ съ човѣкъ и народъ съ народъ е лесно; ала да сдружишъ, да съединишъ, да спрiятелишъ е много трудно нѣщо. Но затуй плодоветѣ на първата работа сѫ горчиви или кисели, на втората, макаръ по-бавно и по мѫчно зрѣющи, — сладки и вкусни. Блазѣ томува, който върши втората работа: блазѣ и хвала на онзи държавенъ мѫжъ, който си е турналъ за своя цѣль въ живота — побратимяване на народитѣ и на человѣцитѣ!

Ала явно е, че отъ нѣколко години насамъ ромѫнскитѣ държавници сѫ си турнали за цѣль да изкопаятъ яма между българи и ромѫни, да имъ изкопаятъ гробъ. Но българската пословица казва: „който копае другиму гробъ, самъ пада въ него“ — та, струва ни се, че тоя гробъ ще послужи за онія главно, които го готвятъ... Жалното е, че и народитѣ, въ невѣжеството си, вематъ участие въ тая низка, шовинистична мафия, която се нарича понѣвга съ името „hommes d'état“; жалното е, че и ромѫнския добъръ народъ е съучастникъ (отъ неразборія!) въ тая камарила, която има дързостьта да се нарича ромѫнски държавни люде, на се заяде съ насъ, българитѣ, съ които до вчера е въвѣлъ ржка за ржка.

Да! Иначе той би спрѣлъ, съ редъ протести, тия вандалщини надъ добруджанитѣ и би поискалъ отъ своето правителство справѣдливость и законность къмъ всички ромѫнски поданици. Тогази само

ромѫнския народъ ще се покажѐше, че е наистина културенъ и цивилизованъ, че е приятелъ на свободата и достоенъ за своитѣ свободни конституционни учрѣждения. Но той мълчи и, мълчишкомъ, удобрява политиката на правителството си, или пъкъ е безсиленъ да наложи своето veto, своя суверенитетъ. И ето какъ въ тая „цивилизована“ Ромѫния се вършатъ отживѣли вѣка си диващини, достойни за тъмнитѣ срѣдни вѣкове, но не и за свѣтлия 20-й вѣкъ; ето какъ Ромѫния сама се туря на тѣсно отъ Америка и Англия; ето какъ тя дохожда въ стълкновение и съ България. Азъ ще продължа по въпроса ни, ние ще си изпълнимъ дълга, па нека му мислятъ тия, които сѫ станали, по една или друга случайность, народни водачи днесъ.

V.

Господа,

Другата причина, за да се прѣдприеме тая мѣрка — затваряне на бълг. у-ща въ Добруджа — е слѣднята. Ние знаемъ, че училища и черкви сѫ тѣсно свързани помежду си — въ робскитѣ страни особено.

Тъй и въ Добруджа, тая втора робиня на Балкански Полуостровъ, училищата и черквитѣ вървятъ дружно къмъ цѣлта — по просвѣтителния пѫть. А че Добруджа е безправна и втора робиня, не ще никакво съмнѣние повече. Не значи щасте скотския животъ на вола: да ядешъ, да пиешъ и да спишъ! Щастето се състои въ разумния общественъ и политически животъ.

Въ Добруджа липсва този разуменъ животъ, плодъ отъ толкова борби на толкози столѣтия. Въ Добруджа дори общинскитѣ кметове се налагатъ отгорѣ. А кждѣ е тукъ свободата на гражданина, на ромѫнския поданикъ изъ Добруджа? Добруджанитѣ третиратъ ли се, прочее, като граждани на свободна страна, или же — като безправни роби? Прѣзъ миналото лѣто

една депутация отъ Добруджа е ходила въ Букурещъ, прѣдставяла се на визшитѣ и ржководящи кржгове, за да издѣйствува конституционни правдини за добруджанитѣ. Пуста надѣжда! — „Още не е врѣме!“ рекли имъ, и тѣ се завърнали омърлушени. А туй „още не е врѣме“ значи, че още Добруджа не е добрѣ ромжнизирана, още не е свършено насилственото асимилиране, че мерзкото дѣло още не е докарано до край. А за да си разчистятъ смѣткитѣ съ българитѣ тамъ, тъй като и напьнь има отдолу за човѣшки правдини, ромжнскитѣ власти турнаха ключа на училищата ни, та по-скоро да удушатъ българщината, за да имъ не задава послѣ страхове и главоболия при депутатски и сенаторски избори. Тази е втората причина.

И понеже въ Тулча нашата черква се лиши отъ единъ свещеникъ, който прѣзъ м. мартъ т. г. умрѣ, и остана само съ единъ, то ромжнското правителство, което, по силата на единъ законъ, създаденъ нарочно за българитѣ, има глупавото право да замѣстя всѣкой починалъ български свещеникъ съ ромжнски, се устрѣми да грабне и послѣднята опора на българщината. Трѣбвало новия свещеникъ да бжде непрѣменно свършивши семинария или духовна академия; а ако се намѣри такъвъ, той трѣбва да е непрѣменно ромжнски подданикъ. И тъй, съ други пакъ своеобразни мѣрки ромжнската власть заграбва ония български храмове и монастири, които сж спадали въ епархията на покойния Климентъ — този български великанъ-духовникъ, — и които тъй смѣло, тъй енергично сж били застжпвани въ Цариградския съборъ отъ свои прѣдставители за черковни правдини, които сж водѣли задружно, съ всички 7-8 милиона българи, борба за извоюване на черковната ни свобода и независимость, прѣдшественикъ на политическата ни. Уви! Туй добруджанско българско население нѣма щастето да вкуси за дълго врѣме сладкия плодъ на тая духовна независимость, и днесъ вие ще видите, че въ Добруджа се разиграватъ сжщитѣ ония сцени, които ставаха едно врѣме съ гърцитѣ-фанариоти. Пакъ затваряне на училища и черкови: пакъ изпъждане на бълг. езикъ изъ български

черкви, на български учители изъ български училища и дори екстернирането имъ; пакъ хулене и чернене на всичко българско; пакъ гонения и прѣслѣдвания на българския родъ. . . Да не говоримъ за политическата му свобода, отъ която ромжнскитѣ държавници го лишиха още отъ първия день на проглеждането му, на избавата му отъ Турско, за да дочака по-лошо отъ Турско! Да не говоримъ за туй, че то навѣва скрѣбни мисли. Зеръ, кръвь и жертви сж дадени изъ цѣла Добруджа за такава една свобода! Караджата и много негови другари сж мрътви; но днесъ още въ Добруджа и въ свободна България живѣятъ стотини ветерани, поборници и опълченци, чийто роденъ край е Добруджа. Да не говоримъ, казвамъ, за политическа свобода въ Добруджа! Но поне нека добруджанитѣ се не лишаватъ отъ духовната си свобода; нека се не вършатъ, нека се не повтарятъ вече ония борби и ежби, които погълнаха толкози народни сили. Ала Ромжния е съ прѣдначертана цѣль; тя не може да търпи повече българщината. Тулчанската българска черква се намира въ училищния дворъ. Турнаха ли ржка ромжнитѣ на училищата ни, черквата, макаръ и частна собственость на българитѣ, е въ джоба имъ, ако българското тулчанско общество още тъй нехайствува, когато се гаврятъ съсъ свѣтинитѣ му! Или българитѣ въ Добруджа днесъ ще се покажатъ недостойни потомци на достойни и заслужили прадѣди; или тѣ нѣма да взематъ примѣръ отъ тѣхъ, па и отъ ония наши сънародници въ Македония, които съ открити гърди защищаватъ бащинията си, черквитѣ и училищата си; или ще оставатъ тѣ да бждатъ удавени отъ обзелия ги вече комерчески духъ и нѣма да дадатъ отпоръ на тия беззакония? — Ние ги не съвѣтваме да правятъ революция: самото врѣме ще ги научи на туй, а и самата власть ще ги докара до тоя край. Но тѣ знаятъ, че надъ тѣхъ се вършатъ едни неправди и беззакония. Нека се опълчатъ, съ закона въ ржка, противъ тоя грозенъ произволъ и нека поискатъ отговоръ на този тѣхенъ въпросъ: — На кой чл. отъ закона и правилника, възъ основа на кой

артиклъ или пъкъ нѣкое окржжно става туй затваряне на училища и черкви; защо българското население въ Добруджа, което е приело ромжнско подданство, е вънъ отъ законитѣ на страната? А този протестъ трѣбва да бжде общъ и придруженъ съ готовность на дѣло, за да се отбрани и запази онуй, което е костувало хиляди мжки, жертви, трудъ, потъ и борби.

Ние знаемъ, че ромжнското правителство ще се втилява, ще се изхитри, или пъкъ ще даде този нахаленъ отговоръ на българския протестъ: „Азъ съмъ властьта, азъ съмъ и закона, — днесъ го тъй тълкувамъ, утрѣ другояче“, както е казалъ г. Спиро Харетъ на българската депутация т. г. прѣзъ м. юний въ Тулча: „азъ ще го и измѣня!“. . .

Характерно, нали? —

О Добруджо! О Добруджо! До днесъ
Кой български поетъ за твоя честь
Е двѣ слова, двѣ думи казалъ само?
Забравена си ти, горкана! тамо —
Помежду Дунава и Черно море,
И никой днесъ за тебе не говори. . . .

Уви! Никой не говори . . . Но какъ ли да говоримъ, когато, всецѣло обзети отъ Македонския въпросъ, ние не можемъ да гонимъ два заека, за да не изгубимъ и двата? То върви едно слѣдъ друго. И азъ съмъ увѣренъ, че послѣ разрѣшението на Македонския въпросъ, къмъ чието разрѣшение днесъ всичкитѣ ни усилия сж устрѣмени и всички енергии напрѣгнати, и всички погледи обърнати, ще изпъкне на сцената новъ български въпросъ — Добруджанския. А до тогава — Тежко и горко на българитѣ, на нашитѣ компатриоти въ Добруджа! . . .

Тежко и горко ли, казахъ? — Не!

Онуй природно чувство на борба за сжществуване не е изчезнало отъ добруджанскитѣ българе, и тѣ сами ще поддържатъ тая борба до послѣдния мигъ, защото съзнаватъ своето критично положение. Съзнаватъ тѣ, тъй както и ония задъ Рила, що живѣятъ въ задухъ подъ товара на най-свирѣпата тирания; съзнаватъ тѣ своя дългъ и вървятъ по пжтя, който води

къмъ свободата. Само ние, свободнитѣ българи, живѣемъ или, по-добрѣ, животуваме въ дребнавостьта на живота, крстаме въ полусъзнание, въ полусънь. Отечественъ дългъ, дългъ къмъ ближния, къмъ братасънародникъ — тия думи като че ли станаха безсмислени за насъ. Интелигенцията ни се мами по миражи, а народътъ ни блуждае въ тъмнина, копнѣющъ да налучи правия пжть.

И като гледамъ азъ, какъ честито живѣятъ другитѣ европейски народи, а въ туй врѣме двѣ трети отъ нашия народъ тъне въ робство; като гледамъ, че благодарение на позитивни начала за държава и държавенъ строй сж станали тия народи щастливи и велики: като гледамъ, че българския родъ е заобиколенъ отвредомъ съ врази, безъ ни единъ приятель, дойдохъ до туй заключение, че интернационализмътъ, който е обзелъ тъй много нашата ламтяща за новизни младежь, лекомислена и капризна като дѣте, че интернационализмътъ е една идея, колкото широка, толкова и тѣсна за българския народъ, който има своитѣ национални идеали, и затуй трѣбва да се отдаде всецѣло на тѣхното осжществление. И азъ станахъ националистъ, и се простихъ съ всички онния фиксъ-идеи и звучни фрази, които само спъваха и парализираха моята енергия. Да, слѣдъ моето прѣживѣване въ Македония, въ Добруджа и въ чужбина, и подиръ като видѣхъ натилото на моитѣ сънародници, менѣ се налагаше този душевенъ и умственъ прѣвратъ. И той стана. И съмъ убѣденъ, че който и да е отъ васъ, ако орисницата го запрати не въ двѣтѣ, а въ една отъ тия двѣ поробени български страни, слѣдъ като поживѣе тамъ и прѣживѣе всичката тая душевна мжка и цѣлия онзи психофизиологически кризисъ, на който бѣ подвъргнатъ говорителя прѣдъ васъ, то вие ще тръгнете по сжщия националенъ пжть, по който той сега върви и ще върви: — пжтя, намъ прѣдначертанъ отъ историята, отъ естеството и отъ съврѣменностьта! —